

İSTANBUL 2018

ULUSLARARASI AYRIMCILIK KONFERANSI

ESHİD
Eşit Haklar
İçin
İzleme Derneği

İSTANBUL 2018

ULUSLARARASI AYRIMCILIK KONFERANSI

Konferans Çevirmenleri

Işıl Demirakın

Sungur Savran

Ergin Kaptan

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği
Kamerhatun Mah. Hamalbaşı Sokak
No:22/2-3 Beyoğlu İstanbul
Tlf: 0212 293 63 77
www.esithaklar.org
email: esithaklar@gmail.com

Uluslararası Ayrımcılık Konferansı
İstanbul, 2018

Yayına Hazırlayan: *Eşit Hakları İçin İzleme Derneği*
Kapak ve Sayfa Tasarımı: *Mehmet Ali Çelik*

Basım Yeri: *Ceylan Matbaası*

*"Uluslararası Ayrımcılık Konferansı
Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından finanse edilmiştir.
Bu yayının içeriği Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak
zorunda değildir"*

*"Bu kitapta yer alan yazıların sorumluluğu
yazarlarına aittir."*

İçindekiler

- 9 **Önsöz**
- 12 **Uluslararası Ayrımcılık Konferansı Programı**
- 15 **IRKÇILIK VE AYRIMCILIĞIN GÜNCEL BİÇİMLERİ**
- 17 **Anastasia Crickley**
Güncel Irkçılık ve Ayrımcılık Türleri:
BM Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesi'nin Çalışmaları
Üzerine Bir Değerlendirme
- 27 **Prof. Dr. Baskın Oran**
Ulusal ve Uluslararası Yükümlülükler Açısından Türkiye'de
Ayrımcılık ve Nefret
- 39 **Dr. Doğu Şimşek**
Göç ve Irk Temelli Ayrımcılık
- 43 **RİSK ALTINDAKİ GRUPLARIN AYRIMCILIK
DENEYİMLERİ**
- 45 **Doç. Dr.Yücel Demirer - Dr. Hülya Kendir - Adem Yeşilyurt**
Türkiye Kamu Yönetiminde Ayrımcılık:
Kürt ve Alevi Yöneticilerin Durumuna İlişkin Sınırlı Gözlemler

- 55 **Doç. Dr. Örgen Uğurlu**
Dönüşen Kentlerin Dönüşmeyen Ayrımcılığı: İzmit Romanları
Örneği
- 69 **AYRIMCILIK VE HUKUK**
- 71 **Dr. Derya Bayır**
Eşitlik, Ayrımcılık, Irkçılık
- 81 **Dr. Dilşad Çiğdem Sever**
Ayrımcılığı İspatlamak: Güçlükler ve Olanaklar
- 95 **Dr. Ulaş Karan**
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ve Ayrımcılık
Yasağına Dair Mevzuatın Avrupa Birliği Hukukuna Uyumu
- 105 **MEDYADA AYRIMCILIK**
- 107 **Prof. Dr. Ülkü Doğanay**
Ayrımcı Söylemlerle Mücadele İçin “Satır Aralarını” Okumak
- 119 **Gamze Tosun**
Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi
- 123 **Pakrat Estukyan**
İçselleştirilmiş Bir Gelenek Olarak Ayrımcılık
- 129 **BASKIN KİMLİKLER, GELENEKLER, KUTUPLAŞMA VE
AYRIMCILIK**
- 131 **Doç. Dr. Aslı Kayhan**
Toplumsal Eşitsizlikler ve Ayrımcılık
- 139 **Doç. Dr. Emre Erdoğan - Pınar Uyan Semerci**
Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları ve Siyasi Hoşgörü

153 **IRKÇILIK VE AYRIMCILIKLA MÜCADELEDE
ULUSLARARASI PROBLEMLER**

155 **Balint Rosa**

Popülizm nedir ve ondan neden bu kadar nefret ediyoruz?

163 **Dr. Dmitry Nurumov**

AGİT/Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği'nin Çok Etnikli
Topumlardaki Polislik Faaliyetlerine Yaklaşımı:
Çeşitliliğe Saygı ve Ayrımcılık Yapmama

169 **Nicoletta Charalambidou**

Mülteci ve Göçmenlere Yönelik Irkçılık ve Ayrımcılık

177 **Prof. Dr. Ozan Erözden**

Etnik Kotalı Demokrasiler ve Ayrımcılık: Bosna Hersek Örneği

183 **TÜRKİYE'DE DİN VE İNANÇ AYRIMCILIĞI**

185 **Dr. Mine Yıldırım**

Din Temelli Ayrımcılık: AİHM, Diyanet, Din ve İnanç
Özgürlüğünün Kolektif Boyutu

195 **AYRIMCILIKLA MÜCADELEDE ULUSAL MEKANİZMALAR:
DÜNYA ÖRNEKLERİ**

197 **Dr. Jasminka Dzumhur**

Ayrımcılığın Önlenmesinde Yerel ve Uluslararası
Mekanizmalar: Bosna Hersek Örneği

205 **Prof. Dr. Osman Can**

Venedik Komisyonu'nun Ayrımcılıkla Mücadele Yaklaşımı

217 **Doç. Dr. Tolga Şirin**

İnsan Hakları Mahkemesi'nin İçtihatlarında Ayrımcılık Yasası

229 **Biyografi**

Önsöz

İrkçılığa İlişkin Egemen Konumlanma; İnkâr¹

2. Dünya Savaşı'nda yaşananlar ve savaş sonrası ırkçılığın kabul edilemez bir fikir olarak kesin bir biçimde mahkum edilmiş olmasına rağmen, ırkçılığın güncel biçimleri dünyanın her yerinde sıradan bir pratik olarak karşımıza çıkıyor. İrkçı görüşler, söylemler, tutumlar, eylemler ya da politikalar gündelik hayatın her alanını kuşatmış durumda ancak ırkçılıkla mücadele problemin büyüklüğü ile orantılı değil. Uluslararası insan hakları sözleşmelerinde ırkçılığın önlenmesi konusundaki temel yükümlülöklere rağmen etnik ve dini azınlıklar, göçmenler ve benzer birçok grup ırkçı ayrımcılığın mağduru olamaya devam ediyor.

Devletlerin, hemen her insan hakları ihlali karşısında ileri sürdükleri “tekillik” ya da “münferit vaka” savunusu aynı zamanda bir kabulü de içerir. Her ne kadar bu kabul “özel koşulları olan ve asla hükümetlerin iradesi ile gerçekleşmemiş olma” sınırları ile çerçevelenmiş ve istisna durumuna indirgenmiş bir kabul olsa da, hak ihlalleri bakımından deyim yerinde ise “olağan şüpheyi” artırır.

1 Yaptığını, söylediğini, tanık olduğunu saklama, gizleme, yadsıma. 2. Kabul etmeme, tanımama (TDK)

Devletlerin insan hakları ihlaller için ileri sürdükleri bu “istisna durum” savunusuna, ırkçılık bağlamı taşıyan ihlal iddialarında karşılaşmak mümkün değildir, ırkçılık iddiası söz konusu olduğunda artık istisnai durumun yerini kesin bir “inkâr” alır. ırkçılığın insan hakları sitemi içinde mutlak bir biçimde yasaklanmış olması, “inkâr”ın ortak/temel devletler politikası olmasının arkasında yatan en güçlü nedenlerden biridir. ırkçılığın inkârı politikası o kadar içselleştirilmiş, yaygınlaştırılmış ve kültürün derinlerine yerleştirilmiştir ki “ırkçı değilim ama” retoriği ile başlayan ve arkasından onlarca ırkçı argümanın sıralandığı bir konuşmayı her yerde ve neredeyse herkesten duyabilir ya da Macaristan’da haber yapmak için sınıra giden bir gazeteciyi sınırı geçen göçmen bir kız çocuğunu tekmelerken televizyonlardan izleyebilirsiniz.

Devletler politikası olan inkârın toplumsal alanda bir nevi çoğul inkâr ırkçılığın kök salmasını ve yeniden üretilmesini kolaylaştırır. Bireysel inkâr, devletlerin inkâr politikasının aksine her durumda tamamen bilinçli de olmayabilir. Ancak bu insanlar ırkçı fikirlere sahiptir, pasif/agresif bu fikir Macaristan’daki gazeteci örneğinde olduğu gibi ırkçı bir eylem ya da ifade olarak ortaya çıkmak isteyecektir. Kendilerini değiştirmek için çaba göstermezler çünkü ırkçı değillerdir.

Günümüz dünyasında ırkçılığı yeniden çerçeveleyen ve bunu topluma sunduğu “makul” gerekçelerle görünmez kılan iktidar/ırkçılık ilişkisinin sonucu olan bu durum, sadece bireysel önyargılardan kaynaklanmaz, sosyal, kültürel ve ekonomik gerekçelerle perdelenir, hukuk rejimi tarafından da görmezden gelinir.

ırkçılığın yarattığı eşitsizliği, her durumda sadece ekonomik ya da sosyal bir olgu olarak göstermek, istisna olumlu örnekleri fırsat eşitliği olarak ilan etmek, yasa önünde eşit tanınma ilkesini sıkça hatırlatmak, ırkçılığa karşı mücadeleyi ceza hukuku alanına hapsedmek ve ırkçılığının sorumluluğunu üstlenmemek inkâr politikasının ilan edilmiş devletlerarası bir yasasıdır.

ırkçılık karşısında eylemsizlik de ırkçılığın yeniden üretilmesine katkı sunan inkâr biçimidir. ırkçılık karşıtlığı, sadece bir olumsuzluğun reddi değil, aynı zamanda adalet ve eşitliğin toplumsal ilişkilerin vazgeçilmezi olmasının tek yoludur.

İnsan hakları örgütleri ve savunucularının etnik, ırksal inanç eşitsiz-

liğine katkıda bulunan yasaların ortadan kaldırılması, ırkçı nefret ve ayrımcılıkla mücadele etkili mekanizmalarının oluşturulması işletilmesidir.

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği tarafından 26-27 Mayıs tarihlerinde düzenlenen Irk, Etnik Köken, Din veya İnanç Temelinde Uluslararası Ayrımcılık Konferansı, Türkiye’de bu alanda düzenlenmiş ilk konferanstır. Umarız bu konferans ırk, etnik köken ve inanç temelli ayrımcılığın görünür kılınmasına katkı sunacaktır.

Konferansın çıktısı olan bu yayının hem sivil toplumun çalışmaları için hem de akademik çalışmalar için kaynak olmasını umuyoruz.

Konferansın yapılmasına destek olan Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu’na, konferansa katılan konuşmacılara ve yayınlanmak üzere yazılarını ileten yazarlara, konferansın düzenlenmesinde katkılarını esirgemeyen Kocaeli Dayanışma Akademisi’ne (KODA), bu yayının son okumasını yapan Nihal Boztekin’e, konferansın düzenlemesine emek harcayan Melike Tokatlıoğlu’na ve derneğimiz çalışanı tüm arkadaşlarımıza teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Nejat Taştan
Eşit Haklar İçin İzleme Derneği

Uluslararası Ayrımcılık Konferansı Programı

26 Mayıs Cumartesi

Açılış Konuşmaları

Prof. Dr. Osman Doğru
Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu

1. Oturum:

İrkçilik ve Ayrımcılığın Güncel Biçimleri

Dr. Doğu Şimşek
Anastasia Crickley (BM İrk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi
2016-18, Maynooth Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek Göregenli
Prof. Dr. Baskın Oran

2. Oturum:

Risk Altındaki Grupların Ayrımcılık Deneyimleri

Dr. Işıl Demirel
Doç. Dr. Yücel Demirer - Dr. Hülya Kendir - Adem Yeşilyurt
Av. Hilal Çelik
Doç. Dr. Örgen Uğurlu

3.A Oturum:

Ayrımcılık ve Hukuk (EŞ OTURUM)

Dr. Derya Bayır
Prof. Dr. Gay McDougall (Skype)
Dr. Ulaş Karan
Dr. Dilşad Çiğdem Sever

3.B Oturum:

Medyada Ayrımcılık (EŞ OTURUM)

Prof. Dr. Ülkü Doğanay

Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu
Gamze Tosun (Hrant Dink Vakfı)
Pakrat Estukyan (AGOS)

27 Mayıs Pazar

1. Oturum:

Baskın Kimlikler, Gelenekler, Kutuplaşma ve Ayrımcılık

Dr. Barış Ünlü
Prof. Dr. Cem Terzi
Doç. Dr. Aslı Kayhan
Doç. Dr. Emre Erdoğan

2.A Oturum:

İrkçilik ve Ayrımcılıkla Mücadelede Problemler (EŞ OTURUM)

Prof. Dr. Ozan Erözden
Dr. Dmitry Nurumov (Yasal Politika Araştırma Merkezi Kazakistan)
Balint Rosa (Birleşik Kültürlerarası Eylem)
Nicoletta Charalambidou (Eşitlik Destek ve İrkçilik Karşıtı Eylem)

2.B Oturum:

Türkiye’de Din ve İnanç Temelli Ayrımcılık (EŞ OTURUM)

Dr. Mine Yıldırım (Skype)
Sema Kılıçer (AB Türkiye Delagasyonu Siyasi İşler Bölümü)
Prof. Dr. Cihangir İslam
Doç. Dr. Olgun Akbulut

3. Oturum:

Ayrımcılıkla Mücadelede Ulusal/Uluslararası Mekanizmalar

Dr. Jasminka Dzumhur (Bosna Hersek Ombudsmanı)
Doç. Dr. Tolga Şirin
Prof. Dr. Osman Can (Venedik Komisyonu Eski Üyesi)

*Anastasia Crickley
Baskın Oran
Doğuş Şimşek*

IRKÇILIK VE AYRIMCILIĞIN GÜNCEL BİÇİMLERİ

Güncel Irkçılık ve Ayrımcılık Türleri: BM Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesi'nin Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme

Anastasia Crickley

Son iki yıldır BM Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesi'nin başkanı ve son on yıldır Komite'de görev yapmış biri olarak, bu konudaki düşüncelerimi paylaşmama fırsat verdiğiniz için teşekkür ederim. Bu konuşmayı, hayatımın büyük bölümünde ırkçılığa karşı çalışan ve bu konuyla fiilen ilgilenen biri olarak yapıyorum.

Bu konuşmaya başlarken, biraz kendi arka planım hakkında konuşup, buna müteakip bir çerçeve çizeceğim. Sonra, hem sizin hem de benim ülkemizin onaylamış olduğu ve kendi iradesiyle BM'ye raporlama yapmayı kabul ettiği ırkçılık ve ırk ayrımcılığının tanımlarını tekrar gözden geçireceğim. Daha sonra, kısa bir şekilde ırkçılığın tarihi ve güncel gerçekliklerini değerlendireceğim. Son olarak Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesi'nin Türkiye hakkındaki son gözlemlerini aktarıp, kendi görüşlerimi sunacağım.

Arka Planım

İrkçılık ile ilgili ilk tecrübemi, 1970'lerde Birleşik Krallık'ta İrlandalılarla çalıştığım zamanlarda edindim. O zamanlar, biz İrlandalılar terörist olarak tasvir ediliyorduk; -Birmingham Altılısı, Guildford Dörtlüsü ve McGuire Yedilisi'nin zamanlarıydı- bu davaların hepsi de adli hatalardı. IRA bombalamaları ve ölümlerinden hüküm giyenlerden bazıları reşit bile değildi. Bu olaylar eğer yirmi yıl öncesinde olsaydı, çoğu büyük ihtimalle idam cezası almış olurdu. Birleşik Krallık Hükümeti, daha sonraları, alencontre ölümlerden suçlu olanları bulmak için girdiği yarışta, insanların haksız yere hüküm giydiğini itiraf etti. Zamanın başbakanı, Westminster'da özür diledi. Hüküm giyenler salıverildi ancak hayatları çoktan mahvedilmişti bile.

O zaman anladım ki, ırkçılık ve ırklaştırma süreçleri sadece farklı renkteki insanlar üzerinden değil, üstünlük/aşağılık kavramlarının oluştuğu her yerde –herhangi bir topluluk ve herhangi bir grup arasında da– meydana gelebilir. Mesela, İrlandalıların 19. yüzyılda Britanya medyasındaki tasvirlerini ele alalım: İlk önce bizi aptal ve soytarı olarak tasvir ettiler; daha sonra İrlanda bağımsızlık mücadelesi netlik ve odak kazandığında, bizi domuz veya maymun kafalı canavarlar olarak tasvir ettiler. Bize yapılan muamelenin haklı gösterildiği bir şekilde ırklaştırmaya maruz kaldık.

1982'de Maynooth Üniversitesi'nde çalışmak için İrlanda'ya döndüğümde, ırkçılığın varlığının bütün İrlanda toplumunun bir meselesi olarak kabul edilmesi için çok çaba harcadım, sadece Travellers (Göçebeler)¹ için değil, yurtdışındaki İrlandalılar da dahil olmak üzere. 1998 yılında, Avrupa Birliği bünyesinde ve ötesinde ayrımcılık karşıtı gruplardan oluşan ve Avrupa'da ırkçılığa karşı korumanın geliştirilmesi için lobi faaliyetleri düzenlemeyi amaçlayan İrkçılığa Karşı Avrupa Ağı'nın (ENAR) kurulmasında rol aldım. Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'nın ilk başkanı olarak, ırkçılık hakkında araştırma yürütülmesi ve ırkçılıkla mücadele için merkeziliğin sağlanması konusunda çalıştım. ENAR ile olan bağım hâlâ devam etmekte ve ayrıca, Avrupa ile İrlanda'daki Romanlar ve Travellers (Göçebeler), Güvenli, Düzgün ve Düzenli Göç İçin Küresel Sözleşme ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri üzerinde de çalışıyorum.

1 İrlanda'da yaşayan göçebe topluluk. Mart 2017'de yerli ve ayrı bir etnik grup olarak tanınmışlardır.

Giriş

Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesi'nde (CERD) benim ilgimi çeken, dünyanın farklı yerlerindeki insanların kavramları anlamalarında ve sorunlarla kurdukları ilişkideki çeşitlilikti. Uzmanlık alanımız ve tecrübelerimize bağlı olarak, farklı terimler kullanıyor, farklı bakış açılarına sahip olabiliyoruz. İnsan hakları alanında bizler bu farklılıkları bir araya getirip verimli bir şekilde ilerlemenin yollarını bulmalıyız. Örneğin, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan araştırmaların açıkça gösterdiği üzere, aslında ırk diye bir şey yoktur; sadece bir tane insan ırkı var. Ancak, ırkçılık ve ırk ayrımcılığı gerçek kavramlardır. Bu oturumun başkanının da çok güzel açıkladığı üzere, temel olarak ayrımcılık, güç dengeleri ile ilgilidir. İnsanlar feci derecede önyargılı olabilir, ancak bu konuda harekete geçecek güçleri olmayabilir. Etkili olmak için o güce ve taraflardan en az birinin olumsuz etkilendiği bu işleyişe karşı çıkmak zorundayız.

Konuşma şeklimizin değişmesi için, coğrafya, dil ve uzmanlık gibi sınırların dışına çıkan tartışmalar yürütmeliyiz. Çünkü bizim kullandığımız sözcükler sadece sözcük olmakla kalmaz, konuştuğumuz meseleleri tecrübe eden insanları da etkiler.

Irkçılık ve Irk Ayrımcılığı

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (ICERD), 179 devlet tarafından onaylanmış olup, ırkçılık ve ırk ayrımcılığı ile başa çıkma konusunda bir başlangıç noktasıdır. Sözleşmede, “ırk ayrımcılığı”, “ırk ...'a dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama ya da tercih anlamındadır.” “Irk” terimi, ICERD'in hazırlandığı 1965 yılında kabul edilebilir bir terimdi. Bugün, bu terimi kullanırken daha dikkatli olmalıyız: Sadece bir insan ırkı var, birçok çeşit değil. Grup kategorileri içindeki çeşitlilik derecesi ve sınıfları varsayılan farklılıklardan daha geniştir. Irk ve ırklaştırma gerçek sorunlardır.

ICERD, ırkçılık ve ırk ayrımcılığını “*siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel*

özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacına ya da etkisine yönelik, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı” muamele olarak tanımlamaktadır. Her türlü eylem veya ihmal, amacı ya da etkisi bakımından direkt ya da dolaylı, bilerek ya da bilmeden, bir grup insanın haklarına erişimini yukarıdaki şekilde kısıtlıyor ise, ırkçı sayılır.

Doğrudan ve dolaylı ayrımcılık kavramları, Avrupa Birliği Direktiflerine de kaynak sağlamıştır. Mesela, bir servis sağlayıcının ırkçı olarak görülüp görülmemesi konusundan bağımsız olarak, önemli olan o servisten yararlanan insanların bu konuyu tecrübe etmesidir. Bir kimsenin işini kısıtlı kaynaklarla elinden gelen en iyi şekilde yaptığını söylemek haklı bir gerekçe değildir.

Ayrıca, ırk ayrımcılığı ve mesela kadınlar tarafından tecrübe edilen ayrımcılığın kesiştiği noktaları da göz önünde bulundurmamız gerekir. Bunlar, farklı şekillerde baskılar olmalarına rağmen çoğu zaman birlikte tecrübe edilirler. Çatışma durumlarındaki kesişimler konusunda da tetikte olmamız gerekir (mesela Suriye ve diğer savaş alanları). Bu durumlarda, ırkçılığın cinselleştirilmiş doğası ile kadın-erkek arasındaki güç dengesizliği arasında net bir kesişim mevcuttur.

Tarih ve Güncel Gerçeklikler

Tarih, güncel gerçeklikleri anlamak için göz önünde bulundurulmalıdır. Ben baskı hiyerarşisine odaklanmayı yararlı bulmuyorum, çünkü bu yaklaşım gerçeği örtmekle birlikte daha fazla ayrımcılık ve ırkçılığa da yol açabilir. Ancak açık ve net olan şudur ki, kölelik ve sömürgeciliğin bıraktığı miras olan geleneksel ırkçılık formları bugün hâlâ dünyada geçerli ve güçlüdür. Küresel olarak Afrika kökenli insanların tecrübe ettiği güncel yapısal ve kurumsal ayrımcılık, ve birçok ülkede yerlilerin tecrübe ettiği spesifik ayrımcılık da bu mirastan gelmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde, farklı ırkçılık türleri daha az veya çok ifade edilip görünür hale gelebilir. Bugün, CERD’in yaptığı ülke değerlendirmelerinin de gösterdiği üzere, Müslüman karşıtı ırkçılık ve Müslüman olarak algılanan insanların tecrübe ettiği spesifik ırkçılık türlerinin yaygınlığı konusunda şüphe yoktur.

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICERD)

ICERD, görece olarak basit ve anlaşılır bir sözleşmedir. Sadece 7 tane hak tanıyan maddesi bulunmaktadır. Birincisi, yukarıda belirtilen tanımdan bahseder, ikincisi devletlerin yükümlülüklerinden, üçüncüsü ayrıştırmayı ortadan kaldırmaya olan bağlılığı (ICERD 1965'te oybirliği ile kabul edilip, yürürlüğe 1969'da girdi. Güney Afrika'daki acımasız apartheid rejiminin buradaki etkisi büyüktür. Bu yüzden tecrit meselesine spesifik olarak odaklanılmıştır.) Madde 4, ırkçı nefret söylemini ve ırkçı organizasyonları yasaklar. Madde 5, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan oluşan uzun bir listeyi kapsar. Madde 6, ifade ve düşünce özgürlüğünü kapsar. Madde 7 ise eğitim ile ilgili yükümlülükleri belirtir.

ICERD, devletlere açıkça yükümlülük sahibi olarak bakar. Devlet, yükümlülük sahibi olarak her toplumda adalet, insan hakları ve eşitlik için gerekli koşulları yaratmaktan sorumludur, hatta benim görüşüm bu sorumluluğun, devletin yükümlülüğü gibi görülmesi bile doğrudan kişilerarası bir tecrübe olan gündelik ırkçılığı bile kapsadığıdır. Yerelde insanların tecrübe ettiği "gündelik ırkçılık" ile bunun yer bulduğu yapısal ve kurumsal bağlam arasında direkt bir ilişki bulunmaktadır. ICERD, bu manevi öfkeyi uluslararası değerlendirme sözlüğünde baskıcı uygulamalara bir tepki ve eleştiriye dönüştürmeyi hedeflemektedir.

ICERD, insan hakları ve insanlığın gelişimi konusunda bir vizyon sunmaktadır. Amacı, devletlere "Siz herkesten daha kötüsünüz" demeyi amaçlayan bir fıkstür işletmek değildir. Önemli olan nokta, ülkelerin devamlılık dahilinde sürekli ilerlemesidir. ICERD, kesişimsel ayrımcılığın karmaşıklığının da farkındadır. Örneğin, ırk ve din ayrımcılığı çoğu zaman kesişmektedir: Şu an etnisite ve Müslümanlıkla olan ilişki kavramları çokça birleştirilmektedir. Bu kesişimin olduğu yerde sorunlar meydana gelir. Dinlerin kendini korumayla ilgili (bazıları için bin yıllık dönemleri kapsayan) uzun bir tarihi vardır. BM Deklarasyonu ile paralel olarak bizim önceliğimiz, dini kurumlardan çok insanların dini inancı ya da inanmama özgürlüğü olmalıdır.

Güncel sinsi ırkçılık formları göz önünde bulundurulduğunda, CERD güncel gelişmelerle ilgili toplumsal gözden geçirmeyi desteklemektedir. Örneğin, geçen yaz Charlottesville'de olan olaylar üzerine bir

açıklama yapmıştır. Ayrıca, Myanmar’da Arakanlı Müslümanlar ile ilgili çalışmalarını, bu devlet CERD’e üye olmadığı için büyük zorluklarla da olsa devam ettirmektedir. Komite’nin Libya ve oradaki köle pazarları ile ilgili yaptığı açıklamayı okumanızı da öneririm. Bu konular, bu ülkenin de biraz sorumlu olduğu Akdeniz’de yaşanan olaylarla doğrudan ilgilidir. CERD’in, Akdeniz’de olan rolü esas olmakla birlikte, endişeleri AB’ye açık şekilde ifade edilmiştir.

CERD’in benim üye ve başkan olduğum dönemde yürüttüğü faaliyetler ile ilgili birkaç noktaya daha değinmek istiyorum. İlk olarak, ırkçılığı adlandırma konusundaki çekince ve bunun yerine “zenofobi” (yabancı düşmanlığı) kelimesinin kullanılması. Ancak “zenofobi=yabancı korkusu” kavramı kafa karıştırıcı da olabilir: “Neden yabancılardan korkmayalım? Farklı görünüyorlar...” Böylece yerelde yaşayanların korkularının diğer insanların haklarının önüne geçmesine neden olunabilir. Son iki yılda bu konuya karşı koymak için çok çalıştım.

Her ülkedeki mahkûmların analizi, neden hapiste oldukları, kimin ve neden infaz edildiği, ırksal profillemeyi ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu ülke de dâhil olmak üzere, sadece mahkûmlar ile ilgili değil, genel olarak ayrıştırılmış veri eksikliği de gözüme çarptı. Ülkeler çoğu zaman türlü insan hakları normları ve insanların kendi kimlik belirleme hakkı gibi nedenlerin arkasına saklanır. Aslında, seçim hakkı, gizlilik ve veri kullanımı ile ilgili bir sorun yoktur. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komisyonu, bu konu üzerine web sitesinde etnik ve ayrıştırılmış veri toplanması ile ilgili çok ilginç, düzgün çevrilmiş, kısa ve açıklayıcı bir doküman bulundurmaktadır.

Geldiğimiz ve yaşadığımız her ülkede birçok kültür bulunmaktadır. Ancak çokkültürlü olmak istemekle birlikte bunun devam eden bir süreç olduğunu belirtmem gerekir. Değerlendirmeye alınan her ülke, burası da dâhil olmak üzere, entegrasyonun gerekliliğinden bahsetmektedir. Ancak, bazı konularda, kastettiklerinin entegrasyon ya da uzlaşma değil de kültürel asimilasyon/ilhak olduğu açığa çıkmaktadır. Burada yine gözüme çarpan, kölelik ve sömürgeciliğin bıraktığı izlerden kaçınarak ırkçılığın adlandırılmasından da kaçınılmasıdır. Ayrıca birçok ülkede her yerdeki göçmenler, Romanlar ve Travellers’a (Göçebelere) yönelik ırkçılığın tanınması konusunda bir tereddüt bulunmaktadır. Bu konuları devletlerin yapması gerekenler listesine katmak hâlâ büyük bir çaba gerektirmektedir.

CERD ve Bu Ülke

CERD, 2015 yılında Türkiye hakkındaki son nihai yorumlarında, devletin ırkçılık karşıtı yasasında “milli ve etnik köken” ibaresinin yer alması ve Paris Prensipleri'ne uygun ulusal insan hakları kurumlarının olmaması konusunda endişelerini dile getirmiştir. Ulusal insan hakları kurumu, yapım aşaması devam eden bir süreçtir. CERD, bu mekanizmaları bir ülkenin insan haklarına bağlılığının önemli bir göstergesi olarak kabul etmektedir. Lozan Antlaşması'nın, sadece belli azınlıkların ırkçılık yaşayabileceği şeklinde yorumlanması konusunda da endişeler dile getirilmiştir. Türkiye'nin, Nefret Söylemi Üzerine Tavsiye No. 35'i –ki bu insanların korunması ve ifade özgürlüğünün muhafaza edilmesi için önemli bir yorumdur– ciddiye alması da istenmiştir.

Genel Tavsiye No. 35 yazılırken Komite çoğu zaman küresel bir kültürel çatışma olarak gösterilen, farklı kutupların nasıl idare edileceği konusunu belirlemek için çok çalıştı. Genelde bir taraf her şeyin kriminalize edilmesini desteklerken, diğer taraf da hiçbir şeyin kriminalize edilmemesi için uğraşır. Bu doküman, belli koşullara uyan hareketlerin kriminalize edilmesini desteklerken, ifade özgürlüğünü gözeten bir yaklaşıma sahiptir.

CERD Türkiye nihai yorumlarında, Romanlara yönelik ayrımcılığa da atıfta bulunmuştur, özellikle kesişen ayrımcılık türlerinden kadın hakları, Kürtlere yapılan ayrımcılık ve özellikle yerinden edilme konusu ele alınmıştır. İnsanları geldikleri yerlere geri döndürme konusuna gelen yanıtlar pek tutarlı ya da düzenli olmamakla birlikte, ilgili kişilerin katılımı ile de yapılmamaktadır. Komite, göçmenlerin haklarına da kısaca değinmiş olsa da, bu konuda güncel olarak ilerleme kaydedildiğinin farkındayım.

Sonuç

Değişim sürecinde birkaç zorluk mevcuttur. Öncelikle hak sahipleri ve yükümlülük sahipleri arasındaki ilişkiyi ele alalım. Devlet, ana yükümlülük sahibidir ancak bizim gibi analiz etme kapasitesine ve örgütlenme

imkânına sahip olanlar da kendilerini yükümlülük sahibi olarak görmelidir; farklı şekilde ve daha az güç sahibi olsak bile. Bu da, bu yükümlülüğün gerekliliklerini yerine getirme konusunda cesur davranmamızı gerektiriyor. Özellikle ESHİD ve KODA'dakileri ve buradaki diğer herkesi takdir ediyorum, burada, ülkedeki ırkçılığın karşısında cesurca durabildiğiniz için. Cesaretinizi selamlıyor ve gelecekteki zorlukların kolaylaşmayacağını anlıyorum.

İnsan hakları ihlalleri ile ilgili konuşurken, aktivistler, analistler ve akademisyenler arasında duvar örmemeliyiz. Spesifik rolümüz ne olursa olsun değişim yaratmaya çalışan organizasyonlar ve mekanizmaların bir parçası olmamız gerekiyor.

Medyadaki söylemleri (özellikle sosyal medya) değiştirmek de çok önemli. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin imzalanmasından 50 yıl sonra insan hakları, ırkçılık ve ırk ayrımcılığı projesinin nereye gittiğini tümüyle değerlendirmemiz gerekiyor. Daha önceden, akademik hukukçular ve küresel insan hakları çerçevesini oluşturmaya yardım edebilecek insanlar ön saflardaydı. Bugün ise, farklı disiplinlerden gelen düşünürler, aktivistler ve organizasyonlar da eşit paydaşlar olmalı. Kendinizi böyle görmelisiniz, bu konuda eşit paydaşlık talep etmeye devam etmelisiniz.

Ayrıca, Avrupa Birliği Direktifleri de, ayrımcılığın hukuki olarak etkili şekilde değerlendirilmesi için, ispat yükümlülüğünün mümkün olduğunca paylaşılması ve gerektiği yerlerde de yer değiştirmesi gerektiğinden bahsetmektedir.

Son olarak, bu konuda küresel ölçekte bir araya gelmeliyiz. Örneğin, Düzgün ve Düzenli Göç İçin Küresel Sözleşme'ye tesir etmemiz gerekiyor; bu ülke, Sözleşme'nin geliştirilmesine büyük ölçüde katkı sunmakta. Bu ülke, benim ülkem ve diğerleri de Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerine de taraf olmayı seçti. Bu konuda ülkelerin açıkça ne yaptığını, bu Hedeflere tabi gönüllü değerlendirmeler sırasında sormalıyız.

Konferans organizatörlerini tekrar selamlıyorum. Kültürler, ülkeler ve endişeler arası köprüler kurmaya devam etmeliyiz ki, hep birlikte bazı insanların hayatlarını emniyetsiz hale getiren ya da hayatlarını ellerinden alan bu ayrımcılığı ortadan kaldırayım.

Teşekkürler.

Kaynakça

- BM Genel Kurulu, *Her Türü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme*, 21 Aralık 1965. İnsan Hakları Yüksek Komiserliği. BM.
- UN CERD/C/TUR/CO/4-6 (11/01/16) Türkiye Dördüncü ve Altıncı Dönemsel Raporu Nihai Gözlemleri.
- UN CERD/C/GC/35 (26/09/13) Genel Tavsiye No 35, Irkçı Söylemiyle Mücadele.

Ulusal ve Uluslararası Yükümlülükler Açısından Türkiye’de Ayrımcılık ve Nefret¹

Prof. Dr. Baskın Oran

Giriş

Başlarken, soru: Konferansın konusu ayrımcılık olduğu halde, niçin sadece ayrımcılık değil de, ilaveten nefret?

a) İster ulusalcı (ideolojisi: Türk-İslam sentezi)² olsun ister İslamcı (ideolojisi: İslam-Türk sentezi), ister sokaktaki yurттаş olsun ister yüksek mahkeme yargıcı, Türkiye’deki egemen zihniyet özetle şudur: “Birlik olabilmesi için teklik şarttır, her türlü farklı kimlik ve davranış tehlikelidir, yasaklanmalıdır”.

b) Bu zihniyet en az üç kötülüğe yol açar: ayrımcılık, nefret söylemi, nefret suçu. Bunlar akrabadır ve zincirlemedir: Akrabadır, çünkü ayrımcılık yapanlar bunu başka kimliklerden nefret ettikleri için yapar-

1 Bu konferans metni, şu kitabın 409-437. sayfalarından özetlenerek oluşturulmuştur: B. Oran, *Etnik ve Dinsel Azınlıklar – Tarih, Teori, Hukuk, Türkiye*, İstanbul, Literatür Yayınları, 2018. Bu metinde geçen bilgi ve konuların kaynakları için kitaba bakılabilir.

2 Türk-İslam Sentezi, çünkü Cumhuriyet’in başından beri Müslüman olmayan “Türk” kabul edilmemiştir. Bkz. dipnot 1’deki kitap, s. 277 vd.

lar. Zincirlemedir, çünkü ayrımcılık, nefret söylemine yol açar (“Kürtler geridir”, “Gayrimüslimler beşinci koldur”), nefret söylemi de bir suçla birleşince nefret suçuna dönüşür (Ahmet Türk’ün burnunu Kürt olduğu için kırmak, taksicinin müşteriyi Ermeni diye dövmesi).

Şimdi, bu konuda Türkiye’nin önce ulusal yasalardaki, sonra da uluslararası plandaki yükümlülüklerine (yani hukuki duruma) bakalım ve ardından da fiili olaylara (yani fiili duruma) bir göz atalım.

TC İç Hukukundaki Ayrımcılık ve Nefret Düzenlemesi

Üç yasal düzenleme var: Anayasa, TCK, İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu.

1) 1982 Anayasası: Ayrımcılığı yasaklamak açısından pek işlevsel değil.

- **Md. 10/1:** “Herkes ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” - Fazla genel.

- **Md. 24/1:** “Herkes vicdan, din, kanaat hürriyetine sahiptir” - Fazla dolaylı.

2) 2004 tarihli Türk Ceza Kanunu: 2004’ten önce ayrımcılık suç sayılmıyordu.

- **Md. 3/2:** “İrk, dil, din... konularında ayırım yapılamaz ve kimseye ayrıcalık tanınmaz.”

- **Md. 77 (+ Nisan 2013 t. yasa):** “Öldürme ve işkencenin ayrımcılık dolayısıyla işlenmesi insanlığa karşı suç oluşturur.” (Zaman aşımı işlemez.)

Ama uygulanmıyor. Mahkemeler, elektrik verme ve testis sıkma uygulamaları dâhil olmak üzere, “kötü muamele” deyip geçiyor.

- **Md. 115 (+ Mart 2014 t. yasa):** İnancı, düşüncüyü ve yaşam tarzını cebir kullanarak yapılan müdahalelerden koruyor.

Ama sadece Müslümanların yaşam tarzını koruyor: Alkol yasakları, fiilen yasaklanan kürtaj, Ramazan’da yiyip içmeye, giyim kuşama cehren müdahaleler olunca mahkemeler uygulamıyor.

- **Md. 122 (+ Mart 2014 t. yasa):** Ticari hayatta ayrımcılığı yasaklıyor.

Fakat madde başlığı “Ayrımcılık” iken, “Nefret ve Ayrımcılık” olarak değiştirildi ve sonuçta “nefret yoksa ayrımcılık da yok” anlamına gelmeye başlayınca artık ne ayrımcılık cezalandırılıyor, ne de nefret suçu.

- **Md. 125:** Hakaret suçunun din ve inanç yaymayla ilgili olması halinde en az 1 yıl hapis.

Fakat misyonerleri yaralamak ve öldürmek buna dâhil edilmiyor.

- **Md. 216:** Amacı, nefret söylemini önlemek. Sınıf, ırk, din, mezhep, bölge farklılıklarını kullanarak kin ve düşmanlığa alenen tahriki cezalandırıyor.

Fakat güya “grup tahkiri”ni önlemek için çıkarılmış olan bu madde bunu cezalandırıyor; Yargıtay’ın hiçbir kararı grup tahkiri (Kürtlere, gayrimüslimlere...) dayanarak verilmedi. Üstelik amacına tam ters biçimde uygulanıyor: Kin ve düşmanlığa tahrik edenleri değil, bu tahrikçileri eleştirenleri ve teşhir edenleri cezalandırmaya yöneliyor. Nitekim, biraz aşağıda yine sözü edilecek Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu’nun (BİHDK) yayımladığı 2004 Azınlık Raporu’nu yazan profesör ile Kurul’da oylatan profesöre dava açıldı.

Özet: AB Uyum Paketlerinin 2001-2004 arasında getirdiği ifade özgürlüğü, yargı tarafından hakaret ve tehdit özgürlüğüne dönüştürülmüş durumda.

3) Mart 2016 Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu:

Özelliği, ispat yükümlülüğünü karşı tarafa yüklemesi, ayrıca idari para cezasının kusurlu kamu görevlisine rücu ettirilmesi. Uygulaması henüz belirginleşmedi.

TC’nin Ayrımcılık ve Nefret Konusundaki Uluslararası Yükümlülükleri

Aşağıdaki uluslararası hükümler, yukarıda özetlenen TC iç hukukuyla birleşince, ayrımcılığın cezalandırılması için yeterli hukuksal düzen oluşmakta.

1) **AİHS Md. 14:** “Cinsiyet, ırk, dil... hiçbir ayrımcılık gözetilemez.”

Bu haliyle güçlü değil ama AİHM, AİHS Md. 10 (ifade özgürlüğü) ve

Md. 11'i (toplanma ve dernek kurma özgürlüğü) güçlü biçimde uygulayarak bunu takviye ediyor.

2) **1965 BM Her Türlü Irk Ayrımcılığını Kaldırma Uluslararası Sözleşmesi Md. 1 (TC onama: 2002):** Her türlü ayrımcılığı çok geniş biçimde yasaklıyor.

3) **1966 BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi Md. 20:** Her türlü savaş propagandasını yasaklıyor.

TC açısından esas kural bu, ama Suriye işgalinde savaşı yüceltenler değil, işgale karşı çıkanlar hapse atıldı, atılmakta.

Olaylar ve Davalar

Fiili durumu tespit etmek için konuyla ilgili birkaç örnek olay ve dava özetlemek istiyorum:

BİHDK'nin Azınlık Raporu yayımlandınca, AKP Afyon Milletvekili Süleyman Sarıbaş TBMM'de, "Liboşlar, finoşlar, azınlık arayanlar babalarının kim olduğunu analarına sorsunlar" dedi, tazminata mahkûm oldu. Yargıtay 4. Hukuk Dairesi 2007'de kendisini beraat ettirdi. Dairenin kararı, hakareti ifade özgürlüğü sayan iki gerekçeye dayanıyordu:

a) "Liboşlar, finoşlar"da matufiyet yoktur (kime söylendiği belli değildir);

b) Rapora katılmayanların eleştirmek haklarıdır, Raporu yazarlar bu tür sert eleştirilere katlanacaktır.

2005 Genelkurmay bildirisi, bayrağı çiğnedikleri için küçük yaşta Kürt çocuklara "sözde vatandaş" dedi.

Bundan cesaret bulan *Türk Solu* dergisi "Kürtlerle alışveriş yapmayın, kız alıp vermeyin" diye yazdı. Trabzon'da TAYAD adına bildiri dağıtanlar linç edilmek istendi. Linç girişimi yapan iki kişiye ("darp etmek"ten) ve linç edilmek istenen bir kişiye ("izinsiz gösteri yürüyüşü"nden, "toplumda infial yaratmak"tan, "görevli memura hakaret"ten) dava açıldı, hepsi beraat etti.

Cumhuriyet gazetesinin o tarihteki yazarı Mustafa Balbay, 2006’da, ben üç aylığına seri konferanslar vermek üzere Oxford Üniversitesi tarafından davet edilmişken, TV’deki programında “Türk aydınları maddi ve manevi olarak satın alınıyor. Şu anda Prof. B. Oran İngiltere’de özel eğitim görüyor” dedi.

Balbay 3.500 TL manevi tazminata mahkûm oldu. Fakat Yargıtay 4. Hukuk Dairesi “İfade özgürlüğüdür, *Agos* gazetesinde Ermeni sorunu hakkında yazılar yazan davacının bu eleştirilere katlanması gerekir” diyerek kendisini beraat ettirdi.

2006’da İzmir’de Türkçü Toplumcu Budun Derneği, “Kürt nüfus azaltıl-sın, Kürtler kısırlaştırılsın. Kürt ve Çingene çetelerine ve yobazlara hak ettiği cevabı vereceğiz” diye bildiri dağıttı.

Üzerinde gamalı haç bulunan bir kitabın yazarı olan dernek kuru-cusu, Md. 216’dan çıktığı mahkemede “düşünce özgürlüğü ve eleştirel mahiyet” gerekçesiyle beraat etti, Dernekler Kanunu’na muhalefetten 10 ay hapis ve 416 TL para cezası aldı, hükmün açıklanması geri bırakıldı.

2006’da Bursa’da LGBTİ’ler, ifade özgürlüğü için yürümek isteyenler, linç tehdidiyle Bursasporlu Esnaf Derneği tarafından engellendi. Dernek baş-kanına “halkı kin ve düşmanlığa tahrik”ten açılan dava beraatla sonuçlandı.

Bolu Express gazetesi yazarı “Teröristin peşinden koşmaktansa, 1 bizden 5 sizden, tamam mı devam mı” dedi ve kendisine savcılıktan takipsizlik verildi.

2009’da yine Bolu’dan birisi, “B. Oran’ı öldüreceğim” diyen bir e-postayı Ankara Emniyeti’ne gönderdi, yargıç bu kişiye verdiği cezayı duruşmadaki “iyi hal” nedeniyle 5 aya indirdi, sonra da “kişisel özellik-

leri ve bir daha suç işlemeyeceği kanaati” nedeniyle hükmün açıklanmasını geri bıraktı.

İşin ilginç tarafı, “iyi hal” indirimi alan şahıs hiçbir duruşmaya katılmamıştı.

Denizli Çivril’de bir Kürt, bir kadına âşık olunca kavga çıktı. Beldenin MHP örgütü başkanı ve bir muhtar “Bunları köyden kovalım. Hiç kimse bunlara mal satmasın, iş vermesin” deyince olay siyasi boyut kazandı ve aile beldeyi terk etti.

Olayda, aile şikâyetçi olmadığı halde, Türkiye’de ilk defa savcılık resen harekete geçti fakat yargıç saldırının etnik nefretten değil, “bölgesel farklılıklardan” kaynaklandığına hükmetti.

2009’da İsrail’i ve Ermenilerden Özür Kampanyası’nı protesto etmek isteyen Eskişehir Osmangazi Kültür Dernekleri Federasyonu başkanı, kupağına bir köpek alarak “Ermeni ve Yahudiler giremez, köpeklere giriş serbesttir” pankartı açtı.

Hakkında “halkı kin ve düşmanlığa alenen tahrik”ten (Md. 216) dava açılan başkan 150 gün hapse çarptırıldı, bu ceza paraya çevrildi ve ertelendi.

2010’da kalabalık bir grup, Selendi’deki Çingene/Roman mahallesine saldırdı ve linç teşebbüsünde bulundu. 41 sanık beraat etti, 39 sanık TCK Md. 216’dan (halkı kin ve düşmanlığa tahrik) ve mala zarar vermektan 8 ay ila 45 yıl hapis cezalarına çarptırıldı.

TCK 216’ın ilk defa bu kadar ciddi bir uygulaması görüldü, fakat yine de mahkeme mala zarar vermenin nefretten kaynaklandığını dikkate almadı. Dosya Yargıtay’da.

2011’de İstanbullu bir Ermeni kadın taksimetrenin sıfırlanmadığını söyleyince, şivesine takılan taksi şoförü tarafından gayrimüslim diye dövüldü ve sokağa fırlatıldı. Polis arabadaki kan izlerini tespit ederek şoförü yakaladı. Fakat kadın şoförün sabikalı olduğunu karakolda öğrenince şikâyetinden vazgeçti.

2011’de Edirne’de çiçekleri sularken çamaşırlarına su damlattığı gerekçesiyle temizlikçi kadına “Pis Çingene! Bir daha buraya gelersen ayaklarını kırarım” diye hakaret eden kişiye işveren ailenin ısrarıyla açılan hakaret davası 75 gün hapis ve 3.000 TL manevi tazminatla sonuçlandı, hapis cezası paraya çevrildi.

2012’de Samsun’da yayımlanan bir dergide, “Oğün Samast kötü mü yaptı yani? Bu noktada millet devreye girer ve bu adamı yargılamanın hiçbir anlamı yoktur” diye yazan genel koordinatöre 5 yıla kadar hapis istendi, kişiye 1 yıl 3 ay hapis cezası verilerek hükmün açıklanması geri bırakıldı.

2012’de Başbakan Erdoğan, “Biz, Yezidi de olsa, teröre bulaşmayanlara yine değer veririz” dedi, bu konuşma dava konusu olmadı.

2014’te yine Başbakan Erdoğan, “Çıktı bir tanesi, affedersin çok daha çirkin şeylerle ‘Ermeni’ diyen oldu” dedi, bu sözleri dava konusu yapılmadı.

2016’da Cumhurbaşkanı Erdoğan’a 1.128 akademisyene “alçak”, “hain”, “terör örgütünün maşası”, “ahlaksız” diye hakaret etmekten açılan 4 dava, “karşı eleştiri ve karşı görüş bildirmedir, ifade özgürlüğüdür” gerekçesiyle reddedildi.

Erdoğan’a açılan 170 akademisyenlik ikinci bir dava da, hakaret görenlerin adları medyada tam liste yayınlandığı halde, “matufiyet yokluğu”ndan reddedildi.

2013'te rüşvetten istifa zorunda kalan Bakan Zafer Çağlayan, “Bunları bize yapanlar bir Yahudi, bir ateist, bir Zerdüşt olsa anlarım. Ama Müslüman diye geçiniyorlar” dedi, bu konuşma dava konusu yapılmadı.

Yirmi yıl önce cinsiyet değiştirerek pembe cüzdan sahibi olan bir kişi 2013'te Galatasaray Hamamı'na “dönme” diye alınmadı, işyerine ayrımcılıktan Md. 122'ye göre 150 gün adli para cezası kesildi, ceza 3.000 TL'ye çevrilerek hükmün açıklanması geri bırakıldı.

Yine de, Md. 122'den ilk defa ceza verilmiş oldu.

2013'te futbol hakemi Ümit Çınarlı, “Uludere'de ölen katırlar sizden değerliydi, yazık oldu” deyince Md. 216'dan ceza vermek yerine “mirasçılara ve ölenin anısına saygısızlık”tan 7.500 TL para cezasına çarptırıldı, hükmün açıklanması da geri bırakıldı. Hakem ayrıca, “1 yıl boyunca insan hakları konusunda kitap okuyup özet çıkarma” cezasına çarptırıldı.

2015'te İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin'in de katıldığı Taksim mitinginde, polisin kontrolünden geçmiş olan “Hepiniz Ermenisiniz, Hepiniz Piçsiniz” pankartları taşındı, soruşturma dahi açılmadı.

2016'da işyerinin önünde sigara içen tezgâhtar, birisinin gelip “Ramazan-dayız!” deyip darp etmesi üzerine düşerek beyin kanaması geçirdi. Savcılık “yaşam biçimine müdahale”den değil, “kasten yaralama”dan dava açtı.

2016'da bir firmada güvenlik görevlisi olarak çalışan kişi, bir hemşireye

şort giydiği için otobüste tekme attı, serbest bırakıldı, yoğun kamuoyu baskısı sonucu 3 yıl 10 aya çarptırıldı, fakat hastaneden “Bipolar affektif bozukluğu var, ama bu ayırt etme gücünü etkilemez” raporu alınca avukatı, “Beraat yolu açıldı” dedi.

2015’te bir maçın ardından “Ben kadın gibi 100 sene yaşayacak yerde 1 sene adam gibi yaşarım” diyen Trabzonspor eski başkanı İbrahim Hacıosmanoğlu, “cinsel farklılığa dayanarak halkın bir kesimini alenen aşağılama”dan mahkemeye verildi, beraat etti.

2017’de birisi Manisa’da CHP milletvekili Selina Doğan’ın facebook hesabına “Kahpesiniz, Ermeni’nin, Bizans’ın uşaklığını yapmaktasınız” diye yazdı. Fakat yargıç, Selina Doğan’ın “Bir kadını vücudunu patlatarak ölüm saçmaya iten sebepler konuşulmalıdır” diye bir twit attığı gerekçesiyle sanığa ceza verilmesine gerek görmedi.

Oysa S. Doğan bu tviti dava konusu hakaretten 2 ay sonra atmıştı.

Organize suç liderliğinden hüküm giymiş olan Sedat Peker, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra, “Cezaevlerini basacağız, bunları en yakın bayrak direklerine asacağız” dedi. Haziran 2018’de Anadolu 41. Asliye Ceza Mahkemesi’nde “atılı eylemin suç oluşturmadığının anlaşıldığı” gerekçesiyle beraat etti.

2017’de Aysel Tuğluk’un annesinin cenazesini “Burası Ermeni mezarlığı değil” diye gömdürmeyen gruba “nefret suçu”ndan veya “halkı kin ve düşmanlığa tahrik”ten değil, “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na muhalefet”ten soruşturma açıldı.

2017’de Muğla’da 7 kişi PKK’li oldukları gerekçesiyle ters kelepçelenerek belden aşağıları tamamen çıplak olarak yüzüstü asfalta yatırıldı, fakat bunu yapan yetkililere değil, fotoğrafları sosyal medyaya gönderenlere soruşturma açıldı.

Değerlendirme

1) Türkiye’de demokratik kavramlar yerleşmemiştir, çünkü buna ulusalcı ve/veya İslamcı zihniyet izin vermemektedir.

2) Devleti hangi parti temsil ederse etsin, devlet hangi yönde işaret verirse yargı ona göre hüküm vermektedir. Bazı savcı ve yargıçların kendini devletle özdeşleştirerek var olmaya dayanan kasaba zihniyeti, bir yargıç tarafından şöyle dile getiriliyor:

“Bireyin özgürlüğünü ön planda tutan görüşler var, katılmıyorum. Niye katılmıyorum? Devletim, evvela devletim! Devletim olmadıktan sonra benim bireysel özgürlüğüm hiçbir şeye yaramaz.”³

3) Yargı soruşturma açmamaktadır. Açsa bile, tanıkları susturma veya mağdura tekrar saldırma ihtimali yüksek olduğu halde sanığı tutuklamamaktadır. Dava açarsa, ayrımcılıktan veya nefret suçundan değil, “kasten yaralama” gibi suçlardan yargılanmaktadır. Ceza verirse en alt düzeyden vermektedir, paraya çevirmektedir, hükmün açıklamasını geri bırakmaktadır (yani suçlu 5 yıl içinde aynı suçu işlemediği takdirde hapis yatmamaktadır ve suçu adli sicile geçmemektedir), cezayı ertelemektedir.

4) Yargı, suça uyan TC yasalarını uygulamamaktadır. “Hakaret” ve “mala zarar” gibi ilkel kavramlar açısından karar vermekle yetinmekte-

3 Mithat Sancar-Eylem Ümit Atılğan, “Adalet Biraz Es Geçiliyor... Demokratikleşme Sürecinde Hakimler ve Savcılar, 2. Baskı, İstanbul, TESEV Yayınları, Ağustos 2009, s. 137. (http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Adalet_Biraz_Es_Geciliyor_Demokratikleşme_Surecinde_Hakimler_Ve_Savcilar.pdf).

dir. Mesela TCK Md. 122 uygulanmamaktadır. Konuyla ilgili 92 davada 3 mahkûmiyet, 69’unda beraat verilmiştir.

Daha kötüsü, Md. 216 tersine çalıştırılmakta (2004 Azınlık Raporu), ayrımcılık ve nefrete karşı kendini savunanlara karşı uygulanmaktadır (H. Dink, Selina Doğan).

5) Yargı, uluslararası antlaşmaları uygulamamaktadır. Onlardan bahis bile etmemektedir. Türk Yargısı henüz o sayfayı okumamıştır.

6) Devlet kurumları ve devlet adamları “alçaklar”, “sözde vatandaşlar” gibi terimler kullanarak ayrımcılık ve nefreti yukarıdan teşvik etmektedir.

Sonuç olarak: Suçlar cezasız kalmaktadır (*impunity*), bu da suçluları teşvik etmektedir. Mağdurlar ise korkmakta ve yargı sürecinden vazgeçmek zorunda kalmaktadır.

Göç ve Irk Temelli Ayrımcılık

Dr. Doğuş Şimşek

Öncelikle Eşit Haklar İzleme Derneği'ne ve Kocaeli Dayanışma Akademisine bu konferansı düzenledikleri ve beni de davet ettikleri için teşekkür etmek istiyorum. Ben daha çok göç sosyolojisi üzerine çalışıyorum. Dolayısıyla bugünkü konuşmamda ırk temelli ayrımcılığın göçmenler ve mülteciler üzerinden nasıl şekillendiğinden ve onların deneyimlerinden bahsetmek istiyorum. Özellikle, Afrikalı göçmenler ve Suriyeli mültecilerin gündelik yaşamda karşılaştığı ayrımcılık ve ırkçılık üzerine yaptığım araştırmanın bulgularından bahsedeceğim.

Fakat göçmenlerin deneyimlerinden bahsetmeden önce ırk kavramının akademik literatürde nasıl tanımlandığına değinmek ve neden günümüzde ırk kavramının yaygın olarak kullanıldığını Türkiye dışından örnekler vererek açıklamak istiyorum. Aslında ırk kavramı, ırk temelli ayrımcılığı açıklamak için kullanılan önemli bir sosyal kategori olmaya devam ediyor. Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında Amerika'da ırk üzerine yapılan araştırmalar daha çok kölelik süreçleri ve sonrasında oluşan ayrımcılıkları açıklamak için kullanılmaktadır. Birleşik Krallık'ta ise ırk kavramı 1950'li ve 60'lı yıllarda sosyal kategori olarak kullanıl-

mıştır. Bu dönemdeki akademik çalışmaların çoğu da, ırk kavramının, özellikle kolonileştirilmiş ülkelerden göç eden kişilerin deneyimlediği ayrımcılığı konuşmak ve anlamak üzerine kullanıldığını göstermiştir.

80’li ve 90’lı yıllarda ise ırk ve ırkçılık ile ilgili yapılan çalışmalar özellikle çokkültürlülük vurgusu üzerinde durarak farklı kültürlerle bir arada yaşama dinamiklerini ve ayrımcılığın/ırkçılığın nedenlerini açıklamaya çalışmıştır. Bu dönemdeki çalışmalar aynı zamanda sınıf ve cinsiyet farklılıklarını da yine ırk kavramı üzerinden açıklayarak disiplinler arası bir birleşme de yaratmıştır.

2000’li yıllardaki çalışmalar ise daha çok sömürgecilik sonrası oluşan ırkçılığı, çoklu kimlikler vurgusunu da içererek açıklamaya çalışmıştır. Bu dönemde ırkçılık terimi, Avrupa’da yaygın bir şekilde ırk kavramını tarihsel süreç ile ilişkilendirerek kullanılmıştır. Sosyal eşitsizlikleri, ayrımcılığı açıklamak için ırk kavramını kullanmanın neden önemli olduğu da vurgulanmıştır. Irk temelli ayrımcılıkların politik-ideolojik bir yöntem olduğu, devletlerin ırklaştırma (*racialization*) üzerinden ayrımcı politikalar oluşturduğu ve bu durumun da en belirgin şekilde devletlerin göç politikalarında görüldüğü belirtilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ırk ve ırkçılık kavramlarını özellikle ten rengi üzerinden oluşturulmuş olan ırkçılığı anlatmak ve açıklamak için hem politik metinlerinde hem de politikacıların söylemlerinde kullanmamaya dikkat etmektedir.

Birleşik Krallık’ta ise ırk kavramı yaygın bir şekilde politik metinlerde yer almamakla birlikte, yerine “etnisite” kavramı farklı ırkları açıklamak için kullanılmaktadır. Bunun nedeni de farklı etnik kimliklerin bir arada yaşamasında çokkültürlülük politikalarının uygulandığına vurgu yaparak, ırklaştırma süreçlerine vurgu yapılmamasıdır. Dolayısıyla ırk kavramının aslında toplumsal bir yapılanma süreci içerisinde oluştuğunu reddederek ırkçılığı da görmezden gelen bir bakış açısı hâkimdir. Irk kavramı toplumlar tarafından toplumsal yapılandırılma sürecinde oluşturulmuş, daha çok emperyalizm ile şekillenen ve baskın gruplar tarafından diğerini yani “öteki” olanı “farklı ve aşağı” olarak tanımlamak için de kullanılmaktadır. Aslında biz ve öteki ayrımı ırklaştırma sürecinin bir sonucudur ve dolayısıyla ırk, her zaman biyolojik farklılıklar üzerinden de açıklanamaz ve şekillenemez. Dolayısıyla sosyal sınıf, cinsiyet, kişilerin geldikleri coğrafi bölge ve ekonomik durumları ile de ilişkilendirilmiştir. Örneğin Bir-

leşik Krallık'ta aynı sosyal sınıfa mensup beyaz ve siyahi bir Britanyalı'nın ırksal farklılıkları belki çokkültürlü toplumda görmezden gelinbilir ama bir Britanyalı ile Polonyalı'nın farklılıkları daha çok göz önüne gelir. Çünkü Polonyalı hem göçmendir hem de sınıfsal olarak daha alt seviyede olduğu için bu farklılık daha çok göze çarpar. Dolayısıyla ırklaştırma süreçleri sınıfsal farklılıklar üzerinden özellikle neoliberal politikaların da etkisiyle kendisini göstermektedir. Beyaz ve siyahi kategorilerinin anlamları değişmekte ve devlet politikaları neoliberal sistemde sınıf merkezli ırklar oluşturmaktadır.

Bununla birlikte "gündelik ırkçılık" kavramı özellikle gündelik hayatta deneyimlenen ırkçılığı açıklamak için kullanılmaya başlanmıştır. Gündelik ırkçılık, sistematik ve kendini sürekli tekrarlayan bir durumdur. Örneğin işyerinde, okulda, mahallede, sokakta deneyimlenen, tutum ve davranışları da içeren birtakım ayrımcı davranış şekilleridir. Toplumun her düzeyinde de tutarlılık gösterebilir, yani işçi sınıfı da orta sınıfa mensup bireyler de benzer ayrımcılığı uygulayabilir. Yani her katmanda görülmektedir. Türkiye'de yaşayan göçmenler ve mültecilere yönelik oluşturulan ırkçı söylemler, günlük pratiklerde tekrar yaratılmaktadır. Ekonomik kaygılar ve sosyopolitik etkenler mülteciler ve göçmenlere karşı oluşturulan ırkçılığı tetiklemektedir. Medyanın da etkisiyle özellikle Suriyeli mültecilere yönelik artan ırkçı söylemler mültecilere yönelik fiziksel şiddete de dönüşmüştür.

"Gündelik ırkçılık" kavramını kullanan Amerikalı sosyolog Esed, gündelik ırkçılığın kendisini sürekli tekrarlayan bir yapısı olduğunu ve baskın grup tarafından normalleştirilen yani normal görülen bir davranış şekli olduğunu, bunun da devlet söyleminden tarih boyunca öğrenilen bir şey olduğunu belirtmiştir. Suriyeli mültecilere yönelik ırkçı davranışların da aslında bu durumu yansıttığını görmekteyiz. Araştırma sürecimde görüştüğüm Suriyeli mültecilerin çoğu, Türkiyelilerin işlerini ellerinden aldıklarını düşündüklerini ve maruz kaldıkları ırkçılığın daha çok ekonomik kaygılar nedeniyle oluştuğunu vurguladılar. Dolayısıyla neoliberal politikaların sistematik bir şekilde insanları birbirine düşürme şeklinin gündelik hayatta deneyimlendiğini görüyoruz. Suriyelilerin Türkiye'de maruz kaldıkları ırkçılık, Avrupa'da Romanların yaşadığı deneyimlere de benziyor.

Suriyelilerin deneyimleri, piyasaya erişim, çalışma izinleri, iş kurma izinleri, dolayısıyla haklara erişim üzerinden neoliberal piyasanın, Türkiyeliler ve Suriyeli mülteciler arasında rekabet yaratarak ırklaştırılmış hiyerarşileri yeniden ürettiğini ve böylece ırklaştırma süreçlerinin oluşturulduğunu görmekteyiz. Ekonomik nedenlerin yanı sıra kültürel farklılıklara vurgu yapan ayrımcı söylemler Arap karşıtlığı üzerinden oluşturuluyor; "biz" ve "onlar" ayrımı da yine ırklaştırma politikaları üzerinden şekilleniyor. Bunun yanı sıra muhalefet olma durumu da birçok kesim tarafından mülteci karşıtlığı ile ilişkilendiriliyor.

Afrikalı göçmenlerin deneyimleri de ırklaştırma politikalarının ekonomik yönünü gösteriyor. Araştırmam kapsamında görüştüğüm Afrikalı göçmenlerin çoğu zor çalışma koşullarından, emeklerinin karşılığını almamalarından, aynı işi yaptıkları halde Türkiyeli çalışanların kendilerinden daha fazla ücret aldığından bahsettiler. Bu durum da neoliberal sistemde ırklaştırma politikalarının bir sonucu olarak tanımlanabilir. Göçmenlerin maruz kaldığı ırkçılık gündelik hayatın her alanında kendisini göstermektedir. Örneğin sokaktaki kavgayı Türkiyeliler çıkartmış olsa da polisin Afrikalı göçmenleri emniyete götürdüğünü söyleyen Afrikalılar, sokakta işlenen suçlar ile ilişkileri olmasa da şüpheli olarak görüldüklerini belirttiler. Dolayısıyla, ırklaştırma politikaları sadece siyahi olmaları üzerinden değil aslında göçmen olmaları üzerinden, sınıf ve statü farklılıkları üzerinden de kendini tekrarlıyor.

*Yücel Demirer
Hülya Kendir
Adem Yeşilyurt
Örgen Uğurlu*

RİSK ALTINDAKİ GRUPLARIN AYRIMCILIK DENEYİMLERİ

Türkiye Kamu Yönetiminde Ayrımcılık: Kürt ve Alevi Yöneticilerin Durumuna İlişkin Sınırlı Gözlemler

Doç. Dr. Yücel Demirer - Dr. Hülya Kendir - Adem Yeşilyurt

Araştırmamız, Türkiye’de etnik ve dinsel çoğunluğa dahil olmayan Kürtler ve Alevilerin mülki idare amiri olarak karşılaştıkları sorunların ne olduğunu ve ayrımcılık karşıtı bir yasal çerçevenin varlığına rağmen pratikte kamu yöneticileri arasında ayrımcılığın hangi yöntemlerle yeniden üretildiğini konu almaktadır.¹

Temel sorularımız şu şekilde sıralanabilir:

1) Türkiye’de etnik ve dinsel çoğunluğa dahil olmayan Kürtler ve Alevilerin mülki idare amiri olarak karşılaştıkları sorunlar nelerdir?

2) Ayrımcılık karşıtı bir yasal çerçevenin varlığına rağmen kamu yöneticileri arasında ayrımcılık hangi yöntemlerle yeniden üretilmektedir?

Yasal çerçevede bütün yurttaşların yaş, sağlık ve eğitim şartlarını yerine getirmeleri halinde girebilecekleri mülki idare mesleği, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin başından beri katı birtakım geleneklerin ve temüllerin belirleyici olduğu bir tür “seçkinler kulübü” niteliği arz etmiştir. Mesleğe giriş açısından cinsiyet temelinde son derece açık olan

¹ Bu sunuş, Raoul Wallenberg Enstitüsü, 2017 İnsan Hakları Araştırmaları Hibe Programı’na desteklenmekte ve halen devam etmekte olan “Türkiye’de Kamu Yönetimi Ortamında Ayrımcılığın Yeniden İnşa Biçimleri: Kürt ve Alevi Kamu Yöneticilerinin Karşılaştıkları İnsan Hakları İhlalleri” başlıklı proje araştırmamızın ön bulgularına dayanmaktadır. Projenin tamamlanması sonrasında araştırma sonuçları akademik makale formatında yayımlanacaktır.

ayrımcılığın yanında, meslek mensupları arasında ve alan yazınındaki tartışmalarda çeşitli tabirlerle adlandırılan uygulamalar içinde, birçok ayrımcı “gelenek” kurumsallaşmıştır. Bu ayrımcı eğilimlerden en çok nasibini alanlar, kadınların yanında, siyasal ve toplumsal olarak Türk ve Sünni kategorisinin dışında kalan ve yeterince “güvenilir” bulunmayan dinsel ve etnik topluluklardan gelenler olmuştur. Dolayısıyla Türkiye nüfusu içinde ağırlıkları yüksek olmasına rağmen Aleviler ve Kürtler bu mesleki alanda yeterince yer alamamış, bir şekilde mesleğe girmeyi başarmış olanlar ise hem kimliklerini ve dinsel özgürlüklerini yaşamakla ilgili hem de meslek içinde çalışma ve yükselme koşulları bakımından ayrımcılıkla karşılaşmıştır.

Araştırmanın Hedefleri ve Yöntemi

Araştırmamızın temel hedefi, mülki idare amirleri arasında geçerli ayrımcılığın örnekler üzerinden sergilenmesiyle, engelleyici yasal hükümlere rağmen ayrımcılığın nasıl hayata geçirildiğine ve uzunca bir süredir sürdürüldüğüne ilişkin mekanizmayı ve sürecin kendini yeniden üretme biçimlerini gözlemlemek ve raporlamaktır.

Başlangıçta 10 emekli vali ve kaymakam ile yapılacak yapılandırılmamış derinlemesine mülakattan elde edilecek veriler üzerinden; a) formel ayrımcılık uygulamalarının meşrulaştırılma biçimleri, b) alınan yasal önlemlere rağmen ayrımcılığın uygulanma mekanizmaları, c) ayrımcılığın olağan ve olağanüstü dönemlerdeki farkları, d) ilgili kamu yöneticisi personelin ayrımcı uygulamalara nasıl ikna edildiğinin incelenmesi hedeflenmiştir.

Böylelikle bu araştırmayla bürokratik seçkinler düzeyinde sürdürülen ayrımcılığa ışık tutulurken, Türkiye’de Türk ve Sünni olmayan toplulukların üyelerinin temel insan haklarından olan din ve vicdan özgürlüklerini toplumun her alanında, özellikle çalışma hayatı düzleminde yaşamak bakımından karşılaştıkları zorluklara da dikkat çekilecektir. Siyaset ve yönetim açısından stratejik öneme sahip olan bu alanda yapılan gözlemler, sıradan yurttaşların dünyasının sunamadığı verileri bizlere sunabilecek niteliktedir. Herkesin bildiği bir sır olma özelliği gösteren ve özellikle güvenlikçi politi-

kalara dayandırılan bu “hakikat”ın bilinir kılınması, bu bağlamda bir bilinç yükselmesinin ve izleyen bir çözüm arayışının da önünü açacaktır.

Çalışma boyunca daha bu kişilere erişme aşamasından itibaren çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Öncelikle, çeşitli ilişkiler ve kurumlar/dernekler üzerinden Alevi ve Kürt mülki idarecilere ulaşma isteğimizi dile getirdiğimizde, ilgili kişilerden bir bölümünün kendilerini bu kimlik(ler)le nitelendirmeyi tercih etmedikleri, dolayısıyla bu kimliklerden birine aidiyetleri varsa da bunun bilinemeyeceği gibi cevaplarla karşılaştık. Halen görevde olan Alevi ve/veya Kürt mülki idarecilerle görüşmenin devlet memurluğuna ve OHAL koşullarına özgü nedenlerle zaten mümkün olamayacağı bütün konuşmalarda belirtildi. Emekli olan Alevi ve/veya Kürt mülki idarecilerin bazılarının ise siyasal hayat içinde aktif oldukları için bu araştırmaya dahil olmakta çekinceleri olacağı ifade edildi. Bazı emekli mülki idarecilerin ise yaş nedeniyle çeşitli sağlık sorunları vardı ve bu durum beklemediğimiz bir engel olarak kaşımıza çıktı. Bütün bu sıkıntılara rağmen, beklediğimizden az sayıda da olsa emekli mülki idarecilerin iletişim bilgilerine ulaştık ve kendilerini doğrudan aradık. Kişisel mahremiyetlerine hürmet ederek yaptığımız bu telefon görüşmelerinde de yukarıdakine benzer konuşmalar gerçekleşti. Bazıları kendilerini bu kimlik(ler)le tanımlamadıklarını, dolayısıyla başlığı bu olan bir araştırmanın içinde yer almak istemediklerini ifade ettiler. Bir kısmı ise araştırmaya katkı vermek için büyük bir istek göstermelerine rağmen, sağlık ve yurtdışında olma gibi nedenlerle katılamadılar. Sonuç olarak, araştırma için görüşülmesi gereken kişilere ulaşma ve onların katkı vermeyi kabul etmesi aşamasında dahi, özünde ayrımcılığın yeniden üretilmesi ve etkileri olarak ele alınabilecek zorluklarla yüz yüze kaldığımızı ifade edebiliriz. Kartopu örnekleme uygulaması umduğumuzdan daha az verimli geçmiş, ülkenin içinden geçtiği dönemin koşulları bizimle görüşmeyi kabul eden kişilerden elde ettiğimiz bilgiyi de sınırlandırmıştır.

Yaptığımız görüşmelerde, kronolojik bir yaşam ve yöneticilik öyküsü alındıktan sonra yapılandırılmamış sorularla şu izleyen kategorik ayrımlar üzerine bilgi toplanıp değerlendirilmiştir: a) Kamusal organizasyon içi pratik ve gündelik uygulamalar, b) ortamda farklılıkların tarihi ve stereotipleştirme, c) dışlanma pratikleri, d) ayrımcılığın sürdürülme yöntemleri, e) türetilmiş iç sınırlar-sınırlandırmalar, f) duygu yönetimi ve direnme mekanizmaları.

Yorumlayıcı bir metodolojik çerçeve içinde değerlendirilen görüşme çözümlerinde ayrımcılığın ortaya çıkış biçimleri, özellikle yoğunlaştığı alanlar ve bunlara karşı üretilen direnme mekanizmaları gözlenmiş ve bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Konunun hassasiyeti nedeniyle temas edilecek emekli kamu yöneticisi sayısı sınırlı olacağından, niceliksel bir yöntemden yararlanılmamasına baştan karar verilmişti. Görüşülen kamu yöneticilerinin kökenlerinin gündelik iş deneyimi ve karar verme süreçlerindeki etkisi, astları ve üstleri ile olan ilişkileri, atanma ve yükselme bağlamında karşılaştıkları özgün durumun dökümü yapılırken özellikle ayrımcılığın kendini yeniden üretme ve meşrulaştırma biçimi ve mekanizmalarına odaklanılmıştır.

Türkiye’de Ayrımcılığın Arka Planı

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki bağımsızlık mücadelesi Anadolu Kürtleri tarafından büyük oranda desteklenmişti. Savaştan kaynaklanan ölümler, salgın hastalıklar, geniş ölçekli göçler ve savaş sonrası nüfus değişimleri nedeniyle Türkiye’nin bağımsızlık savaşı bittiğinde Anadolu’nun gayrimüslim nüfusu çok azalmıştı. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki nüfusun %98’ini iki büyük Müslüman grup, Türkler ve Kürtler teşkil ediyordu. Savaş ertesi normalliğin inşası, hem reformlar hem de yukarıda bahsedilen sorunlarla birlikte sürdü.

Birinci Dünya Savaşı ertesinin baskın siyasi gelişmeleriyle tutarlı bir biçimde, aynı zamanda da çokuluslu Osmanlı siyasi ve kültürel mirasının eksikliklerine bir tepki olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucuları bir ulus devlet tahayyül ediyorlardı. Sözü geçen siyasi tercih, tahmin edilebileceği gibi diğer etnik kimliklerin dışlanmasını beraberinde getirdi. Çetin bir mücadelenin ve bir dizi savaşın başarısından sonra doğan yeni cumhuriyet yalnızca, Türk ulusal ve kültürel kimliği üzerine oturmuştur. Yeni kurulmuş cumhuriyet içinde ulusal kimlik arayışı tek boyutlu bir yol izlemiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan ulus inşası süreci Türkiye’de hâlâ çözülememiş anlaşmazlıklar doğurdu ve bunları on yıllar süren bir dizi ayaklanma ve zorunlu göçler takip etti.

Etnik bir kimlik olmamakla birlikte, Aleviler için de benzeri bir durumdan bahsetmek olanaklıdır. Bir gelenek olarak Osmanlı’dan devra-

lınan uygulamalarla, cumhuriyet tarihi boyunca egemen kültür içinde kimlik ve inançlarını ifade etmede zorluklarla karşılaştılar. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşadıkları ayrımcılıklara karşı cumhuriyetin kurucu değerlerini benimseyerek direnmeye çalıştılsa da, Dersim, Çorum, Maraş ve Sivas örneklerinde olduğu gibi bazen katliam düzeyine çıkan biçimlerde mağdur edildiler ve en temel hakları ihlal edildi.

Bahsi geçen arka plan önünde, Türk ve Sünni çoğunluk dışında olanlar içinden geçilen dönemlere göre farklılaşan biçimlerde ayrımcılıklarla karşı karşıya kaldılar. Özellikle kent ortamında şekillenen bir toplumsal yaşam içinde kamu kurumları ve özel sektör işyerlerinde, cuma namaz zamanları bir baskı nedenine dönüştü. Ramazan ayında yemekhaneler kapalı tutuldu. Gündelik çalışma hayatında yaşanan sıkıntılar ötesinde yapısal olarak da ciddi adaletsizlikler sık sık gündeme geldi. Liyakate dayalı değerlendirmenin yerini güvenlik eksenli kayırmaya bıraktığı bir düzlemde, Alevilerin ve Kürtlerin çeşitli bahanelerle işe girişleri ve terfileri engellendi, hatta işlerinden edildiler.

Mülki İdarede Ayrımcılığın Arka Planı ve Gelişim Özellikleri

Ayrımcılık, mülki idare amirliği meslek alanında da sistemli bir biçimde gözlemlendi. Bugün hem uygulamada halkın en çok muhatap olduğu hem de simgesel olarak yerel düzeyde devleti temsil eden mülki idare amirleri (vali ve kaymakamlar) ile üst düzey bürokratlar arasında Aleviler ve Kürtler parmakla gösterilecek kadar azdır. Bu durum karar vericiler tarafından normal görülmemekte ve çarpık uygulama aynen sürdürülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin mülki idare sisteminin kökleri, Osmanlı Devleti'ne dayanmaktadır. 1864'te çıkarılan ve büyük ölçüde Fransa'daki il yönetim sistemine dayanan Vilayet Nizamnamesi ile klasik Osmanlı eyalet sistemi değiştirilmiş, iller oluşturulmuştur. İmparatorluğun bir ulus devlete dönüştüğü cumhuriyet döneminde de bu çizgi değişmemiştir.

Cumhuriyet döneminde, 1930'da kabul edilen 1700 sayılı Dahiliye Memurları Kanunu ile mülki idare amirlerinin işe alma, yükselme koşulları ile çalışma düzeninin yasal çerçevesi çizilmiştir. Bugün hâlâ birçok mad-

desi geçerli olan bu kanun, mülki idare amirlerinin bürokrasi içindeki etkili ve ayrıcalıklı konumlarının yasal zeminini oluşturmuştur. Mülki idare amirliğinin siyaset ve yönetim açısından ayrıcalıklı konumu, bu mesleki kariyeri ancak en “makbul vatandaşların” seçildiği ve yükseldiği bir alan haline getirmiştir. Dolayısıyla, girişte de belirtildiği gibi yasal çerçevede bütün yurttaşların yaş, sağlık ve eğitim şartlarını yerine getirmeleri halinde girebilecekleri bu mesleki alan, başından beri katı birtakım geleneklerin ve teamüllerin belirleyici olduğu bir tür “seçkinler kulübü” niteliği arz etmiştir. Ancak günümüze dek bahsi geçen ayrımcılıklar ilgili alan yazınında hiçbir zaman açık bir biçimde tartışılmamıştır. Buna rağmen, özellikle başta valiler olmak üzere mülki idare amirlerinin atama ve yükselmelerinde nesnel kriterlerin uygulanmadığı, başta siyasal olmak üzere her türlü kayırmacılığın belirleyici olduğu yönündeki görüşler yaygın bir şekilde dile getirilmektedir. Bu sorunlar, özellikle 1990’lardan itibaren mesleğin uğradığı statü kaybının en önemli nedenlerinden biri olarak da kabul edilmektedir.

Yukarıda çizilen çerçeve ışığında şekillenen araştırma sorumuz ve aşağıda bir kısım bulgularının detayları sunulan araştırmamız, bahsi geçen problemi akademik alanda tartışan bir ilk çalışma olmasının yanında, ayrımcılık eğiliminin kamu yöneticisi olma hakkı önünde nasıl engel teşkil ettiğini göstermeyi amaçlamıştır.

Araştırmanın İnsan Hakları Boyutu

Türkiye Cumhuriyeti’nin geç bir ulus devlet deneyimi olması, gelişkinlik düzeyindeki eksiklikler ve batı uygarlığı ile olan özgün bütünleşme biçimi, insan hakları algısı ve buna bitişik mücadelenin uzunca bir süre birinci kuşak haklar ile sınırlı kalmasını beraberinde getirmiştir. Devletin savaşlar sonrasında kurulmuş olmasının, kurucu kadroların aynı zamanda bir iç siyasi mücadele yürütüyor olmalarından kaynaklanan otoriter tonun günümüze dek uzayan etkilerinin, insan hakları algısının ve işlevinin gelişmesinin önünde engel teşkil ettiği yaygın kabul görmüştür. Bunlara ek olarak yürürlükteki Anayasa’nın 66. maddesinde yer alan “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür” hükmü, kamusal işyeri ortamında daraltıcı bir sınırlandırma etkisinde bulunmaktadır.

İşaret edilen tarihsel arka plan önünde bu çalışma mülki idare amirinin seçiminde uygulanan yöntemlere ve devletin yereldeki en üst düzeyde temsil edilmiş biçimine bir insan hakkı meselesi olarak yaklaşmaktadır. Türkiye taşrasında devleti en üst düzeyde temsil eden kategorinin Sünni-Türk çerçevesi içinde daraltılmış olması, çoğaltan etkisi yüksek bir olgu olup, otoriter uygulamaların gündelik hayatta, onun içinden ve onun üzerinde yeniden üretilmesinin yolunu açmaktadır.

Yukarıda anlatılan bağlam içinde bu araştırma ile Türkiye’de çoğu zaman aşırı politik ve gerilimli bir alan olan insan hakları tartışmalarına taze bir mecra sunulup, insanların gündelik yaşamına değen, onların uygar, mutlu ve sağlıklı bir yaşam sürmelerinin yolunun insan haklarından geçtiğinin altını çizen sonuçlar üretmeye çaba gösterilmiştir.

Tercih ettiğimiz metodolojik çerçeve içerisinde kişisel deneyime odaklanılması, egemen hukuk söyleminde kendisine yer bulamayan ve bizim “gri alandaki hak ihlalleri” demeyi tercih ettiğimiz bağlamı görünür kılacaktır.

Araştırmanın İlerleyiş Süreci

Bu araştırma, yaşam öyküsünden gelen bilgiyi geçerli ve özgün bilgi kaynağı olarak kabul etmiştir. Anlatılan öykülerin konvansiyonel hukuk dili ve mevzuata sızamayan hak ihlallerine köprü oluşturacağı ve duyulmayan sesleri gündeme getirme gücü olduğu ve bunları ifade edeceği düşünülmüştür.

Üst düzey kamu yöneticileri arasında etnik ve dinsel köken kaynaklı ayrımcılığa ilişkin kuramsal çalışma eksikliği nedeniyle araştırmamız sırasında ırk eksenli kurumsal ayrımcılık çerçevesinden sıkça yararlandık.

Ulaştığımız Sonuçlar

Araştırmanın temel hedefi, mülki idare amirleri arasında geçerli ayrımcılığın örnekler üzerinden sergilenmesiyle, engelleyici yasal hükümlere rağmen ayrımcılığın nasıl hayata geçirildiğine ve uzunca bir süredir

sürdürüldüğüne ilişkin mekanizmayı ve sürecin kendini yeniden üretme biçimlerini gözlemlemek ve raporlamak olarak tanımlanmıştı.

Araştırma kapsamında yapılan görüşmelerde, Türkiye’de Türk ve Sünni olmayan toplulukların üyelerinin hem temel insan haklarından olan din ve vicdan özgürlüklerini toplumun her alanında, özellikle çalışma hayatı düzeninde yaşamak bakımından hem de çalışma hayatına dair haklar açısından çeşitli zorluklarla karşılaştıkları ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda bazı ara/ön sonuçlardan bahsetmek gerekirse, birkaç nokta üzerinde durulabilir.

Kariyeden Önceki Engeller

Türk ve Sünni olmayan bir toplumsal kimliğin mensubu olarak mülki idare mesleğine girmeyi düşünenler, henüz üniversite öğrenciliği dönemlerinde bile bu konuda doğrudan ya da dolaylı olarak caydırıcı söylemlerle karşılaşmışlardır. Mesleğe girişte, yani sınav ve özellikle mülakat aşamasında, çoğu zaman örtük bir biçimde, diğer adaylara göre daha zorlayıcı ve taraflı denebilecek muamelelerle yüz yüze kalmışlardır. Çoğu, mesleğe girişlerini çok çalışmalarının ve sınavlarda yadsınamayacak ölçüde başarılı olmalarının bir sonucu olarak nitelendirmektedir.

Üst düzey bir kamu yöneticisinden beklenebilecek bir söylem içinde deneyimlerini paylaşan bu kişilerin hemen hepsi mesleğe giriş öncesinde, mesleki anlamda kusur olarak görülebilecek herhangi bir konuda hiç soruşturma geçirmemiş, kendilerine suç olarak atfedilen siyasi faaliyetler içinde yer almamıştır.

Kariyer Sırasındaki Durum

Araştırma sırasında görüşülen mülki idareciler, kaymakam adaylığı sürecinin çeşitli aşamalarında karşılaştıkları zorlukları da, yukarıda bahsedildiği şekilde aştıklarını belirtmişlerdir. Örneğin çoğu, valilerin yanında geçirilen staj aşamasında sadece bir iki kez vali ile görüştiklerini, ildeki iletişim ve koordinasyon halinde olunması gereken diğer yöneticilerin çoğu zaman kendilerinden uzak durduklarını anlatmıştır. Yükselme

açısından da benzer sorunlar ve engeller söz konusudur. Görüşülen mülki idareciler, özellikle riskli sayılan görev yerlerinde ve olağanüstü dönemlerde bu sorunların ve engellerin daha bariz hale geldiğini, sayısının arttığını ve çeşitlendiğini ifade etmiştir. Aslında, özellikle olağanüstü dönemlerde Alevi ve/veya Kürt mülki idarecilerin pasif göreve çekilme ve idari soruşturmaya uğrama gibi uygulamalarla karşılaşmalarının adeta “sıradanlaşmış” bir “gelenek” olduğu yapılan görüşmelerde ortaya çıkmaktadır.

İçerik Analizinin Gösterdiği Ayrımcılık Uygulamaları ve Önerilerimiz

Görüşme metinlerinin incelenmesi, genel yanıtlarla detayların çeliştiğini göstermektedir. “Kariyerim boyunca kökenim nedeniyle hiçbir ayırma uğramadım” diyerek söze başlayan bir kişinin görüşmenin ilerleyen dakikalarında detaylı ve uzun döneme yayılmış ayrımcılıktan bahsettiği gözlenmiştir.

Türkiye’de mülki idare amirlerine yönelik ayrımcılığın ortaya çıkma biçimleri ile sıklıkla görüldüğü alanları ve kurum içinde meşrulaştırılma biçimlerini sergilemek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma, bir yandan konuya ilişkin mevzuat ile yaşanan gerçeklik arasındaki makasın görünür olmasını sağlarken, diğer yandan normatif ve uygulamalı alan arasındaki farkın anlaşılmasına yönelik literatüre de katkıda bulunacaktır.

Araştırma yapılırken başvuru kavramlarından biri “hakikat” ve hakikate ulaşma çabası olarak belirtilebilir. Kamu yönetimi dizgesindeki Türk ve Sünni olmayan yöneticinin kolektif hafızasının sundukları, bizlere bir yandan münhasıran hakikati bilme yararı sağlarken, diğer yandan geçmişle ve gündemdeki uygulamalarla hesaplaşmaya olanak da vermektedir. Bu türden bir yüzleşme pratiği, özellikle dışlanma mekanizmaları üzerinden sunduğu anlama imkânıyla çoğunluğa mensup yönetici grubunu bir arada tutan değerlere de ışık tutabilecektir.

Dönüşen Kentlerin Dönüşmeyen Ayrımcılığı: İzmit Romanları Örneği

Doç. Dr. Örgen Uğurlu¹

Giriş

Neoliberal politikaların mekâna yansımaları olarak da tanımlanabilecek kentsel dönüşüm uygulamalarında, dönüşüm salt konutlarla başlayıp sonlanmamakta, sosyal yapı üzerinde de etkisini göstermektedir. Eskiye oranla değer kazanan ya da yeni kullanım biçiminin sermayenin beklentilerini daha çok karşılayacağı arsa/alanlardaki mülkiyet ve kullanma hakkının devlet karışmasıyla el değiştirmesi, kentsel dönüşümün temellerini oluşturmaktadır. Genelde kentsel dönüşüme yönelik en yaygın uygulama, kent merkezlerinde ve yakın çevresinde bulunan rant sağlama oranı yüksek alanlarda bulunan gecekonduların yıkılması, orta ve üst gelir grupları için yeniden yapılarak kente kazandırılması, eski sahiplerinin de yerinden edilmesi şeklindedir. Kentsel dönüşümden çok,

¹ Kocaeli Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı

bir yenilenme niteliği taşıyan bu uygulamaların pek çok ilde Romanların² yaşadığı mahallelerden başlatılması ve İzmit ilçesinde de bu yolun izlenmesi, alan çalışmasına dayanan bu araştırmanın başlatılmasının temel nedeni olmuştur.

Araştırmanın ilk görüşmeleri 2010 yılı Haziran ayında başlamış, iki yıla yakın bir zaman diliminde, dört mahallede, 36 haneyi kapsayan 39 görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu mahalleler Yenidoğan semtindeki Serdar Mahallesi, Yenimahalle, Romanya'dan göçle gelen Alevilerin çoğunlukta olduğu Tavşantepe Mahallesi ve son olarak Kaldereş (Kalaycı) Romanlarının yerleştiği 28 Haziran Mahallesi'dir. Hane halkı görüşmeleri, yarı yapılandırılmış, açık uçlu soru tekniği ile yürütülmüştür. Ayrıca iki dernek başkanı ile de derinlemesine görüşme yapılmıştır.

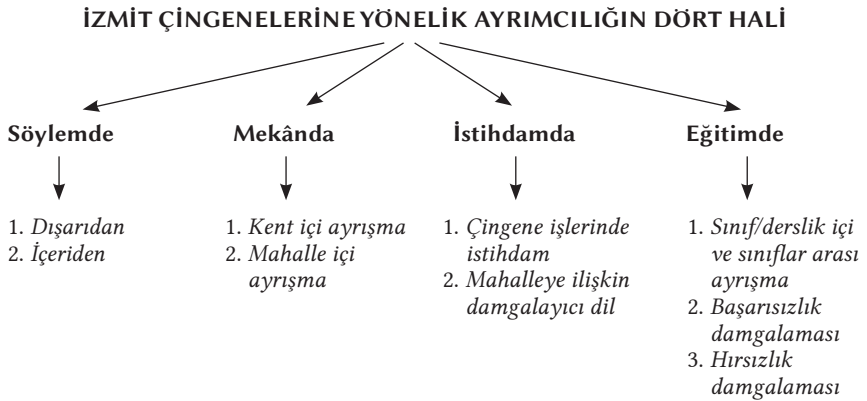
Eğitim durumları açısından bakıldığında yaşları 19 ile 60 arasında değişen görüşmecilerden yalnızca biri yüksekokul mezunudur. Üç kişi ortaokulu bitirmiştir. On beş kişi hiç okula gitmemiştir. Yüksekokul mezunu olan kişi herhangi bir işte çalışmazken diğer görüşmeciler emekli, pazarlamacı, servis şoförü, boyacı, çayevi işletmecisi, temizlikçi, mendil satıcısı, çeyiz işlemecisi, hurda kâğıt fabrikası işçisi ve atık kâğıt-hurda toplayıcısıdır. Görüşme yapılan hanelerde aylık gelirin belirlenmesinde güçlük yaşanmıştır. Büyük bir bölümü düzenli geliri olan işlerde çalışmadıklarından kazançlarına dair soruları ancak günlük olarak yanıtlayabilmektedirler ve günlük kazançları da değişkenlik göstermektedir. Dokuz kişinin sosyal güvencesi varken dört kişinin bu kapsamda tanım-

2 Çalışmaya konu olan topluluk, Uluslararası Roman Birliği tarafından alınan kararla tüm dünyada Romanlar olarak anılmamaktadır. Bu karara saygı ile bu çalışmada da Roman tanımlaması kullanılacaktır ancak Çingenelere Roman denmesi ya da Romanlara Çingene denmesinin ayıp kabul edilmesinin kendisinin de bir ayrımcılık olduğunun, bu ayıbı yaratan ve sürdüren tarafların farkında olması gerekmektedir. Tartışılması gereken Çingene sözcüğü değil, bu sözcük üstüne bindirilen tanımlar, dayanaksız anlatılar, kısaca toplumun bu halka ilişkin algısı olmalıdır.

Yazar, bugüne kadar yaptığı tüm çalışmalarda hem tarihsel ve toplumsal birliğin sağlanması, hem de bu sözcüğü duymaya her kesimin tahammülünü artırmak amacıyla "Çingene" sözcüğünü kullanma yolunu seçmiştir. Ancak bu makalenin bildiri olarak sunulduğu çalışmada katılımcıların yönelttiği eleştiri ve hassasiyetler göz önünde tutularak bu çalışma özelinde Roman tanımlaması kullanılacaktır. Bu yöndeki kullanımı yeğlemesinin yazarın düşüncelerinde oluşan bir değişimi değil, genelin görüşüne duyulan saygıyı temsil ettiğinin altını bir kez daha çizmekte yarar olacaktır.

lanabilecek bir güvencesi bulunmamaktadır. Geri kalan yirmi altı kişi ise fakirlik belgesi ile sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedir.

Bir yanda işsizliğin yaşamlarında kalıcı bir hale gelmesi, bir yanda da yaptıkları işler dolayısıyla çalışan olarak gözükseler de, yoksulluk sınırının altında yaşamaları, toplumun istenmeyen kesimi olarak görülmeleri ve kentsel dönüşüm projeleriyle ilk yerinden edilen grup olmaları, kentte yaşamının Romanlar için hiç de kolay olmadığını, pek çok anlamda ve alanda ayrımcılığa uğradıklarını göstermektedir. Birden çok ayrımcılık mekanizması işletilmesine karşın, Romanlar üzerinden okunacak bir ayrımcılık tartışması temelde dört eksende yürütülebilir. Bunlar, söylemde, mekânda, istihdamda ve eğitimde ayrımcılıklardır.

İzmit Romanlarının kentsel alanda yaşadıkları ayrımcılığın ayrıntılarına girmeden önce, burada yapılan her dört ayrımcılık sınıflamasının da birbirinden kesin çizgilerle ayrılamayacağını, birinin diğerinin ortaya çıkmasına zemin oluşturduğunu belirtmek gerekmektedir. Yapılan görüşmelerde kurulan cümleler bu nedenle birden fazla ayrımcılığa işaret edebilmektedir. Sınıflandırma yapılırken görüşmecilerin cümlelerinin daha çok vurgu yaptığı ayrımcılık türü, yazar tarafından anlamaya çalışılmış ve bu hali ile sunulmuştur. Bunun diğer ayrımcılık sınıflarıyla ilişkisini kurmak okurun bilgi ve dikkatine bırakılmıştır.

Söylemde Ayrımcılık

Söylemde ayrımcılık iki yönlü yaşanmaktadır: İlki, Roman toplumunun dışında olanların onlara ilişkin ayrımcı ve dışlayıcı söylemleri üzerinden yaşanmaktadır. İkincisi ise içeriden, onların kendilerini diğerlerinden ayıran ve farklı konumlandıran sözleridir.

Dışarıdan

Roman toplumuna yönelik söylem düzeyindeki en önemli ayrımcılık, Romandan çok “Çingene” sözcüğü üzerinden haklarında yaratılan efsaneler ve toplum tarafından üretilen, doğruluğunun kesin olduğuna inanılan yakıştırmalar, efsaneler ve deyimler gibi üretilmiş kültür unsurlarıdır:

“Dolmuşta biri çocuğuna 'Sus yoksa seni Çingeneye veririm' dedi. Döndüm, 'Çingene sana ne yaptı?' dedim. Acaba bizim temizliğimiz onlarda var mı, tertipliliğimiz? (...) Onlarda hırsız, uğursuzu yok mu? Esrarcısı? Bir tek bizim millette mi var? Beş parmağın beşi bir olmaz.” (Kadın, yaş 23, Serdar Mah., 03.10.2010)

Kimileri olumsuz anlamlandırmalardan arınmış bir Çingene sözcüğü ile kendilerini tanımlamayı kabul ederken, kimileri ise Roman sözcüğüne tümünden karşı çıkmaktadır. Kimileriye Çingene demek ayıp diye Roman denmesine isyan etmektedir:

“Hocam, bu saplantı (...) Hani tarihte Hz. İbrahim ateşe atıldığında odunlar tutuşmamış, Çin ve Gen adında iki kardeş birlikte olmuş, kardeş kardeşe birlikte olunca lanet gelmiş, odunlar tutuşmuş. Bu kardeşlerin soyu da Çingenelermiş. Böyle bir şey, bir saplantı yok, hiçbir mantığa akla sığmayacak bir şey, günah. Bizim eski kafalı Çingeneler bundan dolayı Çingeneliği kabul etmiyor. Roman sonradan olunan bir şey... Adı gibi roman, yani uydurulmuş bir şey. Hikâye, roman gibi...” (Fehmi Acar, yaş 52, KOCROMDER Başkanı, 03.10.2010)

Kimileriye Çingene ile Roman sözcüklerini aynı halkın sınıfsal ayrımı, statü farkı gibi kullanmaktadır:

“Çingen değiliz biz. Çingen dışarıda yaşayan, kendini bilmezlere denir, çayırılıkta yaşar onlar. Ama tut ki para kazandı ev tuttu, yerleşti, sen ben gibi yaşıyor, o zaman Roman olur. Hani tam da olmaz ama, sonradan olmuş olur.” (Kadın, 36, Tavşantepe Mah., 05.10.2010)

Kimileri, Çingene olduğunu kabul etse de Roman olarak tanımlanmayı istemektedir, çünkü Suat Kolukırık'ın İzmir-Tarlabaşı Romanları hakkında yaptığı çalışmada belirttiği gibi (Kolukırık, 2008: 59-69) Gacoları karşı Roman olmak, Çingene olmaktan daha üst bir kimlik, bir konum sunmaktadır:

“Çingenelikten hoşlaşmıyorum. Böyle bir aşağılama geliyor ama Romanlık daha bir güzel geliyor kulağa. Çingene iğneleyici oluyor.” (Kadın, yaş 19, Serdar Mah., 03.10.2010)

İçeriden

İkinci ayırım tipi, Romanların Gacoları (Roman olmayanlar) dışlayan söylemi olduğu gibi, Romanların kendi aralarında gözlemlenen, farklı mahalle ya da grubu ötekileştirmeyi, onlara ayrımcılık uygulamalarını da içermektedir. Alan çalışmasından elde edilen bulgulara bakıldığında Romanların egemen toplumla bir sorunları yokmuş gibi bir duruşları olmasına karşın, diğer etnik gruplarla bir arada yaşamayı istemedikleri anlaşılır. Bu tavır, mekânsal konumlanmalarını belirlerken, dillerinde de söylem düzeyinde varlık bulmuştur. Örneğin "Toplu Konut İdaresi (TO-Kİ)'nin evlerinde yaşar mısınız?" sorusuna verilen yanıtlardan birinde bu durum açıkça görülmektedir:

“Biz kalabalıkta yapamayız biliyon mu? Lazı Kürdü bir arada yaşayamayız. Bizim bütün mahalleyi de tek binaya koysalar, diğer Romanlarla da karıştırırsalar gene olmaz, geçinemeyiz.” (Erkek, yaş 35, 28 Haziran Mah., 06.10.2010)

İş bulamama durumlarının gerekçesi, diğer etnik grupların bile gerisinde tutulmalarıdır, onlara göre:

“Bu mahalle böyle komple fındığa giderdik. Mevsimlik iş yaptık, artık yok. Yine var giden aileler tek, tük. (...) Gidiyorsun, adamlar Kürtleri alıştırıyor [alıyor], seni almıyor. Kürtlerden iş kalırsa, işçi lazımsa alıyor.” (Erkek, yaş 42, 28 Haziran Mah., 06.10.2010).

Elbette aksini düşünen ve bu farklılıkları birer zenginlik olarak görenleri de vardır. Ancak, bu şekilde düşünenlerin sayısı tüm görüşmeler içinde son derece azdır:

“Bizim etnik kimliklerimiz memleketimizin zenginliği, bıraksınlar Çingene Çingene gibi yaşasın, Kürt Kürt gibi, Laz Laz gibi yaşasın.” (Erkek, yaş 33, Tavşantepe Mah., 05.10.2010).

Yalnız Romalı ötekileştirme noktasında değil, gelir durumuna bağlı olarak da kendi içlerinde bir sınıfsal ayrışmanın yaşandığı görülmüştür. Serdar Mahallesi’nde, Limoncular olarak anılan kesimle yapılan bir görüşmeye sokaktan kulak misafiri olup “Ne soruyorsun ona? O bilmez, o fakirdir, gel bana sor” cümlesiyle katılan kadına neden komşusunu fakir olarak nitelediği sorulduğunda, “E, onun evinde üç tencere var, (...) ben de sekiz” yanıtı alınmıştır. Evdeki mutfak eşyası sayısının varsıl-yoksul ayrımında bir çizgi oluşturması, içinde barındırdığı tüm ironiye karşın aslında kendi aralarında da bir statü ayrışmasının var olduğunun göstergesi olarak okunabilir.

Mekânda Ayrımcılık

Mekânda ayrımcılık iki yönlü yaşanmaktadır. İlki kent içinde, etnik grupların yerleşim yerlerine göre mahalleler halinde ayrılmasıdır. Tanıyarak dışlama algısıyla birlikte, Romanlara bindirilen anlamlandırmalarla kentin diğer yaşayanları, bu mahalleleri tanıdıklarına inanmakta

ve mahallelere girmek istememektedir. Onlarla aynı mekânı paylaşma eğilimi, bu mahallelerde oturduğu bilinen kişilerin Gaco mahallelerine taşınma isteklerinde de ortaya çıkmakta, ödeme güçleri bulunsa bile etnik kökenlerinden dolayı ev bulmada güçlük yaşamaktadırlar.

Romanların toplum içinde dışlanmaları, ötekileştirilmeleri, iş bulmayla sınırlı değildir. Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında evleri istimlak edilen Romanlar, gerek alan çalışması sırasında, gerekse basında yer alan haberlerde (*Özgür Kocaeli Gazetesi*, 29 Ağustos 2011) ev sahiplerinin kendilerini dışladığını, kiralık ev bulamadıklarını söylemektedirler:

“Kentsel dönüşümle evimiz yıkıldı. Ortada kaldık. Kimse bize kiralık ev vermedi, sığınacak yerimiz yok, baraka yaptık buraya. Ben dairede yaşayamam; bir gecekondu, bir müstakil ev yeter bana.” (Erkek, yaş 35, 28 Haziran Mah., 06.10.2010)

İkinci hal ise, mahalle içinde ayrışmadır. Farklı etnik gruplarla bir arada yaşamak istememelerinin yanında aynı etnik grubun farklı kolları tek bir mahalle içinde mekânsal ayrışma yaşamaktadır. Mahalle içinde her bir grubun yaşam alanları net çizgilerle belirlenmiştir. Buna karşın bildik hale gelen Roman kavgaları bitmemiştir.

“Biz kalabalıkta yapamayız biliyon mu? Lazı Kürdü bir arada yaşayamayız. Bizim bütün mahalleyi de tek binaya koysalar, diğer Romanlarla da karıştırsalar gene olmaz, geçinemeyiz. Onu ben zaten kabul etmem. Tek tek dairelerimiz olsun, böyle tek tek olsun bizim olsun. Romanlarla karışık istemem ben. Romanlar bir arada anlaşılamaz: Dedikodu bitmez, kavga bitmez. Bizim Romanların kavgası bitmez.” (Erkek, yaş 35, 28 Haziran Mah., 06.10.2010)

İstihdamda Ayrımcılık

İstihdamda ayrımcılık iki yönlü gözlemlenmiştir: İlk olarak, Romanlar için tanımlı belli işkolları vardır ve bu işler dışında istihdam edilmelerine pek rastlanmaz.

“Bir iş iste, Romansan almıyorlar. Bakıyor kimliğine, soruyor nerede oturuyorsun, bakıyor Yenidoğan, Serdar Mahallesi, almıyor seni işe. İşte bizim Limoncular Mahallesi, oradakileri işe hep çöpe, park bahçelere veriyor. Neden başka yer değil, evrakta değil, başka iş değil de çöp? Roman diye.” (Erkek, yaş 36, Serdar Mah., 30.09.2010)

“Roman işleri” olarak kabul görmüş hurdacılık, kâğıt ve plastik toplayıcılığı, hamallık gibi işler, Romanların sosyal statüsünü belirlemektedir. Çünkü bunlar, toplum içinde kimsenin yapmak istemediği ve hatta yapılırken görmek dahi istemediği işlerdir (Akkan vd., 2011: 51).

“Şu anda Roman olmak, her ne olursa olsun ikinci sınıfta görülüyorsun. Bizim yaptığımız meslek, meslek değil. Sana şimdi kaç para versem, çok affedersin, kafanı çöp kovasına sokarsın, konteynura koyarsın? Ellerinle bir şey alabilir misin? Biz ekmeğimizi oradan çıkartıyoruz. Devlet bizi bir işe soksa, bizi bu işten kurtarsa.” (Erkek, yaş 42, 28 Haziran Mah., 06.10.2010)

“Bize bizi dışlamayacakları, kötü olmayan işler verilmeli. Güvenceli olmalı. Bizde bakacak çok nüfus var.” (Erkek, 53, Tavşantepe Mah., 05.10.2010)

İkinci ayrımcılıksa mekânın damgalayıcılığıyla ilişkilidir. Belli mahallelerde yaşayanlar, nitelikleri yeterli bile olsa, sırf yaşadıkları mahalle adından dolayı işe alınmamakta ya da işten çıkartılmaktadır:

“Ben iyi şoförüm, affedersin, birkaç dili de bilirim. (...) Otobüs şoförlüğü yaptım. Emekli oldum, sonra yine otobüs işine başvurduğum, belgeleri ibraz ettim. Romanım diye, Serdar Mahallesi'nde oturuyorum diye almadılar.” (Fehmi Acar, yaş 52, KOCROMDER Başkanı, 30.09.2010)

Kimi durumlarda işten çıkartılmaların ana nedeni bu olmasa da, işsizleşen Romanların işten çıkartılmayı bu nedene bağladıkları açıktır.

Onlar için ayrımcılığa uğramadan iş bulmak oldukça güçtür. Romanların yapabileceği işler sanki tanımlıdır ve bunlardan başka işlere kolay kolay ve kimliklerini saklamadan girememektedirler:

“Benim kız fabrikaya girdi, iyi de çalışıyordu. Sonra ne olduysa, bizim mahalleyi mi duydular artık bilemiycem, çıkardılar kızını.” (Kadın, yaş 49, Serdar Mah., 23.07.2012)

“Okuyanlarımız var ama taşınıyorlar mahalleden. Mahallenin adı sorun oluyor, işten çıkartılıyorlar.” (Kadın, yaş 32, Yenimahalle, 04.10.2010)

“Benim hâlâmın oğlu avukatlık okudu, taşındılar mahalleden. Söylemiyor oğlan Roman olduğunu.” (Kadın, yaş 49, Serdar Mah., 23.07.2012)

Uzakdoğu ve Asya ülkelerinde üretilen ucuz ürünlerin iç piyasaya girmesi, nakit yerine kredi kartı kullanımının yaygınlaşması, Roman işleri olarak tanımlanan işlerin geçerliliğini kaybetmesi ya da zanaat çerçevesinden çıkıp fabrikasyon üretimin yaygınlaşması ekonomik durum üzerinde belirgin bir gerilemeye neden olmuştur. Avrupa ülkelerindeki benzer şekilde (Casa-Nova, 2007: 110), özellikle seyyar satıcılık ve pazarcılık yapanlar, Asya’dan gelen ucuz ürünlerle yarışmamakta, ellerindeki malları satamadıkları için yeni mal alamamakta ve işsizleşmektedirler:

“Sepetçiler vardı eskiden, böyle yol boyu sergiler açarlardı, gezginlerdi. Hâlâ varlar Kandıra’da, Adapazarı’nda. Ama eskisi gibi değil. Çin malı sepetler geldi, satılmaz oldu bizimkiler.” (Erkek, yaş 52, Serdar Mah., 15.05.2011).

“Bizimkiler elekçi, eskiden o işleri yaparlarmış. Kalmadı ki artık. Gerçi bizim oralarda [Bursa Kemalpaşa] hâlâ elek var ama buralarda yok artık, bitti. Şehirde kim ne yapsın eleği?” (Kadın, yaş 49, Serdar Mah., 23.07.2012)

“Bakır tencere mi kaldı ki kalaycılık yapasın? Yorgan attırırđık eskiden. Yorganlar da değişti, kimde var yünlü, pamuklu yorgan?” (Erkek, yaş 33, 28 Haziran Mah., 24.03.2012)

Kentsel alanda piyasa değerini yitiren zanaatlarını terk eden Romanların geçimlerini sağlayabilecekleri tek alan, marjinal işlerdir ancak bu işler de ekonomik anlamda kayıt dışı olduğundan engellenmektedir:

“İşporta yapamıyoruz, mendil satamıyoruz. Zabıtalara yakalayınca el koyuyor.” (Kadın, yaş 60, Serdar Mah., 03.10.2010)

“şimdi bir de bu geri dönüşüm oldu, bizi mahvetti. Tanrıkulu geldi [belediye adına geri dönüşebilir ürünleri toplama ihalesini alan firma], her sokağın başına konteynır koydular, bizi bitirdiler. Haa biz ne yapıyoruz? Konteynırı kırıp yine içinden alıyoruz.” (Erkek, yaş 42, 28 Haziran Mah., 06.10.2010)

Eğitimde Ayrımcılık

Eğitimde ayrımcılık ise üç yönlüdür. Bunlardan ilki eğitim alanlarında Roman çocuklarının Gacolarla birlikte okumasının ve onların kültürlerinden etkilenerek daha kentli olmalarının arzulanmasıdır. Buna karşın, Gaco çocuklarının aileleri, çocuklarının Romanlarla okumasını istemediğinden karma sınıflar kadar Roman çocuklarından oluşan sınıflar da bulunmaktadır. Karma sınıfların içinde Roman çocuklarının yeri genellikle arka sıralardır. Ön sıralara Gaco çocukları oturtulmaktadır:

“Bizim Çingeneler, Romanlar okullarda genelde en arka sıralarda oturur. Ne kadar kafası çalışsa da önde olmaz. (...) Benim çocuğumun okulunda sınıfları komple Roman. Sanki özellikle müdür tane tane seçmiş, onları bir araya koymuş. Öyle olunca da kültür bozukluğu oluyor. Çocuklar Romanlarla büyüyor, başka kültürünü bilmiyor. Küfür etmeyi öğreniyor. Evetli hayırlı konuşmuyor. Lanlı ulanlı konuşuyor. Diğerleri ile olsa, kültürlü çocuklar-

la okusa, onlar gibi olur. Ama diğerleri de çocukları Romanlarla okusun istemiyor. Çocuğun terbiyesi bozulur diye istemiyor. Böyle olunca da olmuyor.” (Erkek, yaş 36, Serdar Mah., 30.09.2010)

İkinci ayrımcılık, eğitimde gösterilen başarı konusundadır. Damgalayıcı tutumla, Roman çocuklarının başarısına şüpheli yaklaşılr. Emek verilerek hak edilmiş bir başarı teslimiyeti kimi örneklerde yerini kop-yacı damgasına bırakmaktadır.

Eğitimdeki üçüncü ayrımcılık yine bir damgalama sonucu oluşur. Sınıf içinde herhangi bir eşyanın kaybolması durumunda sınıf içi arama ve soruşturma yapılmadan ilk suçlanan Roman çocuklarıdır:

“...Okula giden çocuklarımız... Sınıfın en arkasına atılmış, doğru dürüst eğitim alamıyor. Okulda bir şey kaybolursa, bir kalem kaybolursa bizim Roman çocuklarından biliniyor. Hepsi, öğretmen dahil. Aslında başka birisi yapmıştır o işi.” (Kadın, yaş 33, 28 Haziran Mah., 06.10.2010)

Tüm bu ayrımcılık türleri eğitim yaşamında başarısız olma, eğitimden soğuma ve sonuçta da eğitimi yarıda bırakma ile sonuçlanmaktadır. Eğitimi terk etme, yarıda bırakma nedenlerinden bir diğeri gelir yetersizliğidir. Ailenin çocuğunu okula gönderecek durumda olmaması nedeniyle ya da evdeki her çalışan bireyin hane halkı gelirini artıracığı düşünce-siyle çocuklar eğitimlerini tamamlayamadan okuldan alınmakta ve mar-jinal işlerde çalışmaya yönlendirilmektedir.

Serdar Mahallesi’ndeki ilköğretim okulu öğretmenlerinden biri ile yapılan görüşmede, Roman öğrencilerin özellikle salı ve perşembe gün-leri kurulan pazarlarda ailelerine yardım etmek için okula gelmedikleri öğrenilmiştir. Devamsızlık sayıları çok yüksek olan bu öğrencileri, okul yönetimi bir nevi görmezden gelmektedir. Öğrencilerin büyük çoğunlu-ğu ailelerinden okulda başarılı olmaları için destek almamaktadır. Okul çağındaki gençlerin önemli bir çoğunluğu ortaokuldan sonra okumayı düşünmemektedir. Bu düşünceleri derslere olan ilgilerini olumsuz etki-lemektedir.

Sonuç

Varlıklı olmaktan çok, var olma çabası içinde olan bu etnik gruba ilişkin olarak Kocaeli ilinin İzmit ilçesi ölçeğinde yapılan çalışmada elde edilen bulgulardan da görüldüğü üzere, görüşme yapılan mahallelilerin büyük bölümü yıllardan beri kendilerine ayrımcılık yapıldığını, toplumun en altındaki kesim olarak görüldüklerini, ülkenin asıl vatandaşları olarak kabul edilmediklerini, bir anlamda geri kalanlar tarafından dışlandıklarını düşünmektedir. Romanlar arasında işsizliğin yaygın olmasının ve eğitim düzeyinin düşük kalmasının nedeni olarak bu durum gösterilmektedir. Romanlar, düşük eğitim düzeyleriyle nitelikli işlerde çalışma olanağı bulamamaktadırlar. Marjinal olarak da tanımlanan niteliksiz işlerde istihdam edilmeleri, gelir düzeylerinin düşük ve güvencesiz olması sonucunu doğurmaktadır. Ekonomik durumlarının yetersizliğinden dolayı sağlıklı ve yasal konutlarda yaşayamadıkları gibi çocuklarına sunabildikleri eğitim düzeyi de kendilerinki gibi düşük kalmaktadır. Eğitim ve işsizlik arasındaki koşutluk içeren bu sarmalda birinin nedeni diğerinin sonucunu oluştururken çözüm, eğitimlerine ve meslek edinmelerine yönelik yapıcı politikalar uygulanmasından geçmektedir. Gelir durumlarının yetersizliği, gerekli ve yeterli eğitime ulaşmalarının önündeki temel engellerden biridir. Bu engeli aşsalar bile, etnik kökenlerinden doğan bir dışlanma ile ancak “Roman işleri” olarak tanımlanan belli işkollarında çalışabilmektedirler. İşsizliğin eğitimsizliğe, eğitimsizliğin işsizliğe dönüştüğü bu sarmalda yaşamlarına yerleşen derin ve kalıcı yoksulluk, uygulanan ekonomik ve kentsel politikalarla pekişmektedir.

Bir yanda işsizliğin yaşamlarında kalıcı bir hale gelmesi, bir yanda yaptıkları işlerle çalışan olarak gözükseler de yoksulluk sınırının altında kalmaları, toplumun istenmeyen kesimi olarak görülmeleri ve kentsel dönüşüm projeleriyle ilk yerinden edilen grup olmaları, kentte yaşamının Romanlar için hiç de kolay olmadığını ortaya koymaktadır.

Romanların yaşamını etkileyen ve birbirinden bağımsız olmayan tüm bu işleyişler aslında neoliberal yapının birer yansımasıdır. Neoliberal dönüşüm, tüm dünya toplumlarını olduğu gibi Romanları da etkilemektedir. Bu etkiye karşı durabilmek, toplumların kırılabilirliği ile doğ-

rudan ilişkilidir. Romanlar gibi ekonomik ve politik dönüşümlere karşı kırılganlığı yüksek olan toplulukların yaşamı, bu dönüşümlerden diğer gruplara oranla daha derinden etkilenmektedir. Ne içinde, ne dışında kalabildikleri kentlerde var olabilmeleri, sosyal devletin gücünü ve varlığını gerçek anlamda hissetmeleri/hissettirmesi ile olanaklıdır.

Kaynakça

- Akkan, B.E., Deniz, M.B., Ertan, M. (2011). *Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri*, Roman Topluluklar İçin Bütünlüklü Sosyal Politikalar Geliştirme Projesi.
- Casa-Nova, M.J. (2007). Gypsies, Ethnicity, and the Labour Market: an Introduction. *Romani Studies* 5, 17 (1), 103–123.

*Derya Bayır
Çiğdem Sever
Ulaş Karan*

AYRIMCILIK VE HUKUK

Eşitlik, Ayrımcılık, Irkçılık

Dr. Derya Bayır

Eşitlik

Türkiye anayasalarının hepsinde eşitlik kavramı “kanun önünde eşitlik” olarak formüle edilmiştir. AYM bu eşitlik ilkesinin eylemli (*substantive*) değil, şekli bir eşitlik anlayışı olduğunu söylemektedir. Yani, eşitliği sadece kâğıt üstünde sağlamayı amaçlayan bir eşitliktir bu. Ancak hemen belirtelim, 2010’da Anayasa’nın 10. maddesinde yapılan bir değişiklik ile kadınlar çocuklar, yaşlılar, engelliler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler ile ilgili olarak devlete eylemli eşitlik görevi verilmiştir. Kısaca, devlet bu konularda eşitliği sağlamak için pozitif ayrımcı edimlerde bulunma sorumluluğu altındadır. Uluslararası platformlarda Türkiye bu düzenlemenin ayrımcılığı önleme maddesi olduğunu söylemektedir.

AYM’nin kararlarına göre bu eşitlik herkesi “insan doğası” ve “insan onuru” nedeniyle hukuki bir varlık olarak görür.

Eşitlik ilkesinin amacı “Vatandaşlar arasında dil, ırk, din ve benzerleri temelinde ‘özümlü ayrımlar’ yapılmasını yasaklamaktır.” Dahası hukuk

düzeninin dil, ırk, din ve benzer unsurlarından birine dayandırılmasını engellemektir. Bu eşitlik ilkesi her vatandaşa ayırım yapmadan aynı hak ve özgürlüklerin verilmesini öngörür. Bunun dışındaki hak ve özgürlüklerin verilmesi ise eşitlik ilkesine aykırıdır. Bir örnekle açıklayalım bunu: Anayasa'ya göre Türk vatandaşlarına "Türkçeden başka hiçbir dil, anadil olarak öğretilemez" ve herkes bu haktan eşit olarak yararlanır. Ancak, bir Türk vatandaşı çıksa, "Bu Anayasa maddesi sadece Türk etnisitesinin dilini koruyor ve dahası benim kendi dilimde eğitim alma hakkımı engelliyor, iki farklı dil grubuna eşit davranılmıyor, bu da kanun önünde eşit olduğumuz ilkesinin ihlalidir" dese, bu tür bir argüman Türk hukuk sisteminin herkese aynı tip haklar getirdiği söylenen eşitlik prensibinin ihlali olamayacaktır. Zira eşitlik ilkesi sadece herkese aynı hak ve özgürlüklerin verilmesini garanti eder, daha fazlasını değil. Bu şekilde eşitlik ilkesi, aynı durumda olanlara ayrı kuralların uygulanması suretiyle ayrıcalıklı/imtiyazlı kişi ve toplulukların yaratılmasını, "ayırım" yapıp farklı davranılıp "ayrıcalık"lar verilmesini önleme amacını taşır.

Ancak, Türk yüksek yargı kararlarında azınlık haklarının "ayrıcalıklar" ya da eşitlik ilkesine aykırı "özel haklar" olarak tanımlandığını hatırladığımızda, eşitlik ilkesinin amaçlarından birinin azınlık yaratılmasının önüne geçmek olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de, kanun önünde eşitlik ilkesi, azınlıkların farklılıklarının korunmasına ilişkin taleplerinin reddedilmesinde en sık kullanılan hukuksal gerekçedir. Örneğin Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin ruhani rütbe üstünlüğü olduğu iddiası ile Bulgar Ortodoks Kilisesi'nde papaz olarak görev yapan Konstantin'in ruhanilik sıfatının kaldırılmasının, dinî ibadet ve ayinlerin toplu olarak yapılmasının, cebir veya tehdit kullanılarak engelleme suçunu oluşturup oluşturmadığına ilişkin temyiz incelemesinde Yargıtay şu kararı vermiştir:

"Egemen bir devletin kendi topraklarında yaşayan azınlıklara kendi vatandaşlarından farklı bir hukuk uygulayarak, çoğunluğa dahi tanımadığı birtakım ayrıcalıkları tanımak suretiyle, özel bir statü vermesi, Anayasa'nın 10. maddesinde gösterilen eşitlik ilkesine açıkça aykırılık oluşturacağından kabul edilemez."

Bu gerekçe ayrıca “kendi topraklarında yaşayan azınlıklar” ve “kendi vatandaşları” ifadeleri ile azınlıklardan sanki vatandaş değilmiş gibi bahsetmesi açısından da son derece vahimdir. Konumuzdan saparak, hemen şunu belirtelim; AYM’ye göre vatandaşlık da herkese aynı hak ve özgürlüklerin eşit olarak uygulanması ile ilgili bir kavramdır. Yani, herkese eşit olarak tanınandan başka farklı hak ve özgürlüklere de sahip olmayı gerektirebilen azınlık hakları vatandaş olma ile uyumlu bir kavram değildir.

AYM’ye göre bu eşitlik ilkesinden ancak bir “kamu yararı” ya da “haklı bir neden” varsa ayrılmak mümkündür. Türk hukuk sisteminin; cinsiyet, sağlık, ekonomik farklılıklar, güvenlik, ülkenin bölünmez bütünlüğünü koruma gibi gerekçeler, eşitlik prensibinden ayrılmak ve birilerine farklı davranılması için haklı birer neden olarak görülebilirken; din, etnik köken, dil ve benzeri farklılıkların korunması gerekçeleri eşitlik ilkesinden ayrılmayı gerektiren “haklı bir neden” veya “kamu yararı”na yönelik birer talep olarak düşünülmemektedir.

Son olarak şunu söyleyelim: AYM’ye göre, eşitlik ilkesinin ihlalinin önlenmesi Anayasa madde 3’te yer alan “devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü” ilkesinin amaçlarından da biridir. Bu ilkenin diğer amaçlarının ise üniter devlet sisteminin korunması, azınlık yaratılmasının önlenmesi ile bölgecilik ve ırkçılık yapılmasının engellenmesi olduğunu söyler. Bu da göstermektedir ki eşitlik, ayrımcılık, ırkçılık, bölücülük, azınlıklar tüm bu kavramlar birbiri ile alakalıdır, AYM’nin anlam dünyasında.

Ayrımcılık Yasağı

Ayrımcılık genel olarak, haklı bir nedene dayanmayan, hukuksuz ve adil olmayan, uygunsuz (*improper*) ayrımcı davranışlar olarak tarif edilebilir. Ayrımcılık ve eşitlik kavramları aynı ilkenin pozitif ve negatif ifadeleridir. Ayrımcılık yasağı bütün hak ve özgürlüklerden eşit olarak yararlanmayı gerektirirken, tek tip muamele edilmeyi sağlayan şekli bir güvence olarak yorumlanamaz, tersine bu ilkeler gerektiğinde özel ve ayrıcalıklı muamele ve hatta “*de facto* eşitsizliklerin üstesinden gelebil-

mek için” devlete pozitif ayrımcılık yapma edimi yükler. Bu nedenle de ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesinin azınlık haklarının korunmasında “mutlak birer önkoşul” oldukları kabul edilir.

Ne var ki, Türk devletinin uygulamaları ne eşitlik ilkesinin ne de ayrımcılık yasağının bu doğrultuda anlaşıldığını göstermektedir. Patrick Thornberry, “ayrımcılık yasağının” bazı ülkelerde “kültürel ve dinsel grupların farklılıklarının çoğunluğun kültürünün yararına bir şekilde yok edilmesi ve bunların asimilasyonunda bir araç” olarak kullanıldığını söylemektedir. Türkiye de bu ülkelerden biridir.

“Ayrımcılık” kelimesi Türkiye’deki mevzuata yeni girmiştir. Bu kavram radyo-televizyon yayıncılığı yayın ilkelerinden biri olarak mevzuata girmiş, daha sonra medya ve spor etkinliklerinde “ayrımcılığın” yasaklanması olarak değişik düzenlemelerde yer almıştır. 1982 Anayasası, “ayrımcılığın” açıkça yasaklandığı özel bir hüküm içermez.

Kanunlarda “ayrımcılık” yeni olsa da, “ayrım” kelimesi uzun zamandır mevzuatta *ayrım yaratmak*, *ayrım gözetmek*, *ayrım yapmak* olarak kullanılmıştır. Anayasa’nın 10. maddesinin 1. fıkrasında herkesin “dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle *ayrım gözetilmeksizin* kanun önünde eşit” olduğu yazılıdır. Görüldüğü gibi madde metninde ayrımcılık kelimesi bulunmamaktadır. Ancak Türk Devleti, maddedeki “ayrım gözetilmeksizin” kavramını İngilizceye “ayrımcılık yapmama” olarak çevirir ve bu maddenin “ayrımcılık yasağı” maddesi olduğunu uluslararası platformlarda savunmaktadır.

Oysa Anayasa madde 10’da kullanılan *ayrım gözetmeme* ifadesi ayrımcılıktan ziyade, 1992 Fransız Anayasası’nın 2/1 maddesinde *kanun önünde eşitlik ilkesi* formüle edilirken kullanılan Fransızca “sans distinction (ayrım olmaksızın)” kavramına daha yakındır. Fransız vatandaşları arasında “etnik farklılıklar” bulunduğunu reddetmek için, bilinçli olarak kanun koyucular tarafından tercih edildiği söylenen “sans distinction” ifadesi ayrıca “çoğulculuk karşıtı ve asimile edici ve azınlık haklarını inkâr edici” sonuçları nedeni ile eleştirilmektedir.

Gerçekten de Türkiye’de de “ayrım yapmama/gözetmeme” gibi benzer bir işlev görmektedir. Öncelikle bu ifadeler devletin hiçbir farklılığa özel bir değer atfetmediği ve bütün bu gruplara eşit uzaklıkta durduğu, tarafsız ve sivil milliyetçilik kurgusuna delil olarak gösterilir.

Oysa Türkiye’deki siyasal ve hukuksal sistem ülkedeki etnik, dilsel, dinsel, kültürel farklılıklara hiçbir zaman tarafsız kalmamıştır; Türk etnisitesine, Sünni İslam inancına mensup çoğunluğun dilini, kültürünü, inancını, Türk milliyetçi ideolojisini, tarihini, hassasiyetlerini özel olarak korurken, ülkede yaşayan diğer toplulukların dillerini, kültürlerini, inançlarını vs. koruma konusunda aynı hassasiyeti göstermediği bilinmektedir. Bu nedenle de “ayırım gözetmeme” ifadesi Fransa’daki gibi ülkede farklılıkların taleplerinin reddedilip kamusal alanda farklılıkların görünürlüğüne azaltılması ve ülkedeki çoğulculuk karşıtı politik ve hukuki söylemin temel dayanağı yapılmıştır.

Dahası, ayrımcılık ifadesi yargı kararlarında çoğunlukla din, dil, etnisite bakımından farklı olanları ayrımcı uygulamalardan koruma konteksinde değil, bu farklı grupların hak taleplerinin devlete ve millete ve bunların bütünlüğüne zarar vermesinin, bölücülük yapılmasının önlemesi konteksinde kullanılır. Örneğin, AYM yakın tarihli DTP-2009 kararında şöyle der:

“Tarihi çok uzun bir gelişme süreci içinde gerçekleşip kaynaşma ve bütünleşmeye dayanan Türk Ulusu gerçeği ve olgusuna karşı savlar AYRIMCILIĞA, bölücülüğe, teröre ve sonuçta yok olmaya götürür.”

AYM’nin ayrımcılık konusundaki algısının kanun koyucu tarafından da paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, TCK madde 122’de ilk kez bir suç olarak kanunda tarif edilen ayrımcılık suçunun 2005 tarihli gerekçesinde, maddenin amacının “vatandaşlar arasında çeşitli etmenlere dayanan grup mensubiyeti nedeniyle ayırım yaptırmamak” ve böylece “millet bireyleri arasında bölücülük yapılmasını önlemek” olduğu ifade edilmişti. Bilindiği gibi 2014’te “Nefret ve Ayrımcılık” başlığını alan bu madde, ekonomik etkinlik ve kamu hizmetleri alanında yapılacak ayrımcılık ve nefret eylemlerini cezalandırmaktadır. Diğer sosyal, kültürel ve kamusal alanlarda ayrımcılık eylemleri bu hükmün kapsamına girmez. Belki bu nedenle bugüne kadar çok az sayıda dosyada bu madde uygulanmıştır.

Türkiye’nin 2014 yılında, Her Türlü Irkçılığın Önlenmesi Komisyonu’na sunduğu periyodik rapora göre, 2009-2012 yılları arasında bu

madde üzerinden sadece iki kişiye ceza verilmiştir. Örneğin bu madde, bir PKK mensubunun cenazesinin hastane morguna alınmaması olayında sorumluluğu bulunan kişilere karşı uygulanmamıştır. Oysa bu uygulama tam da madde 122 (b)'deki "bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasının" engellenmesine örnek teşkil etmektedir. Yine bu madde, Denizli, Çivril'de yaşayan Kürt ailelere karşı fiziki saldırı ve linç girişimi sonrasında yerel dükkânların bu ailelere yiyecek satmayı reddetmesi ve günlerce bu ailelere yiyeceklerinin bölge jandarması tarafından sağlanması vakasında da uygulanmamıştır. Yani, mahkeme bu olayda ekonomik anlamda da olsa bir ayrımcılık olduğu sonucuna varmamıştır. Ancak, hemen belirtelim; bu davadaki sanıklardan sadece ikisi TCK 216'dan yani halkı kin ve düşmanlığa sevk etmekten ceza almış, bu ceza da ertelenmiştir.

Bilindiği gibi, TCK madde 216, eski Ceza Kanunu'nda madde 312'de düzenlenmişti. Ve bu madde çok uzun bir süre sadece devletin düzenini korumak, resmi ideoloji ile çelişen fikirleri, özellikle azınlıkların hak taleplerini cezalandırmak için kullanıldığı, farklı etnik kökenden ve mezhepten azınlıklara karşı kin ve düşmanlığı tahrik eden olaylarda ise hemen hemen hiç kullanılmadığı için eleştirilmiştir.

Günümüzde de TCK madde 216 genellikle resmi devlet görüşü ile bağdaşmayan fikirleri cezalandırmak için kullanılsa da, artık azınlık gruplarına yönelik bazı kin ve düşmanlık söylemi ve eylemi içeren vakaların cezalandırılmasında da kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu davaların çoğunda sanıklar ya beraat etmekte ya da ceza verilse dahi bunlar adli para cezasına çevrilmekte veya mahkemeler hükmün açıklanmasının geriye bırakılmasına karar vermektedir. Bu nedenle de şu ana kadar etkin ve caydırıcı bir koruma sistemi oluşturulduğu söylenemez.

İrkçilik

İrkçilik, literatürde, bir grubun diğer gruplar üzerinde kurduğu üstünlük düşüncesine dayanmaktadır; insanlara ırk ve etnik temelde ayrımcı ve önyargılı davranılması durumlarına verilen addır. Uluslararası hukukta yapılmış bir tanımı yoktur; ancak Her Türlü İrk Ayrımcılığı-

nın Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 1. maddesine göre “ırk ayrımcılığı”:

- Siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel veya kamusal yaşamının herhangi bir alanında,
- İnsan hakları ve temel özgürlüklerin eşit biçimde tanınmasını, kullanılmasını veya bunlardan yararlanılmasını ortadan kaldırmayı veya zayıflatmayı amaçlayan veya bu sonuçları doğuran,
- Irk, renk, soy, ulusal veya etnik köken unsurlarından birine dayanarak yapılan,
- Herhangi bir ayırma, dışlama, kısıtlama veya ayrıcalık tanıma eylemi olarak tanımlanmaktadır.

Türk kanunlarında da ırk ayrımcılığının veya ırkçılığın tanımı yapılmamıştır. Irkçılık kelimesi ilk kez Türk hukukuna “bölgecilik ve ırkçılığın yasağı” olarak 1965 tarihli SPK ile girmiştir. Aynı yasa, 1983 tarihli SPK'nin 82. maddesinde yer almaktadır. Buna göre, “Siyasi partiler bölünmez bir bütün olan ülkede, bölgecilik veya ırkçılık amacını güdemezler, bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar.” Yasa koyucunun ırkçılığı yasaklarken onu bölgecilik ve bölünmez bütünlük ilkesi ile aynı cümlede kullanmasının bir anlamı olmalıdır. Bunun nedenini birazdan daha iyi anlayacağız.

Her ne kadar ırkçılık kelimesine madde metninde yer verilmesine de, akademik literatürde, 1936 yılında TCK'ya giren 142. maddenin 3. fıkrasının, ırkçılık ideoloji ve düşüncesini ve daha önemlisi “Doğu'daki vatandaşlarımızın başka ırktan olmaları iddiasını” ve “bölgecilik akımlarını” cezalandırmak için düzenlendiği ifade edilmiştir. Yani, ırkçılık ideolojisi Kürtlerle ve Yargıtay tarafından Kürtlerin etnik, kültürel, politik haklarının savunmasına verdiği isimle Kürtçülük ile alakalı bir kavramdır.

Yargıtay tarafından da “ırkçılık propagandası”, “Kürtçülük propagandası” ve çok sonraları “bölücülük propagandası” olarak da adlandırılan TCK 142 (3)'teki bu suç tipi Kürtler dışındaki grupların *ırkçılık* vakalarına uygulanmamıştır. Gerçekten de aralarında Nihal Atsız'ın da bulunduğu bir grup Türk ırkçısına karşı TCK'nin 142. maddesine dayanılarak 1944'te açılan davada Askeri Yargıtay ırkçılık düşüncesinin 1924

Anayasası'ndaki ilkelere aykırı olduğunu söyleyecek, ancak sanıkların yaptığı ırkçı-Turancı propagandanın Türk Ceza Kanunu'nda suç olarak düzenlenmediğini ileri sürecek ve tüm sanıkları beraat ettirecektir. Yani Askeri Yargıtay TCK'nin 142. maddesinin Türk ırkçılara uygulanamayacağını ve hatta TCK'de onları cezalandıracak başka bir maddenin olmadığını söyleyecektir. Böylece ırk mülhazası ile milli duyguların zayıflatılması amacına yönelik propaganda yapmayı cezalandıran TCK 142 (3) ve bu amaçla cemiyet kurulmasını yasaklayan 141 (4), 1991 yılında yürürlükten kaldırılana kadar sadece Kürtlerin veya Kürtçülük düşüncesinin cezalandırılmasında kullanılmıştır. Yargıtay'ın içtihatlarının incelenmesi bize farklı etnik kökeni, dili ve kültürü olan Kürtlerden söz etmenin, farklılıklarının korunmasını talep etmenin, Kürtçe şarkı söylemenin, Türk ulusunun dışında bir Kürt ulusunun varlığından söz etmenin, Türk milliyetçi ideolojisine aykırı bir görüşü benimsemenin ırkçılık olarak kabul edilip bu maddeler kapsamında cezalandırılmakta olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki en yüksek hukuk mahkemesi olan Yargıtay Hukuk Genel Kurulu da 1996 tarihli bir kararında Kürtlerden ve Türklerden iki farklı halk olarak bahseden bir milletvekilinin meclis kürsüsündeki bu sözlerini kararında "ırkçı bir düşünce" olarak nitelendirmiştir.

Yargıtay'ın bu hukuki söylemi yani "ırkçılık" ve "Kürtçülüğün" aynı şey olduğuna dair söylem, AYM tarafından da benimsenmiştir. AYM de 1997 tarihli Emek Partisi'ni kapatma kararında Kürt halkından ayrı bir halk olarak bahsetmenin "ayrımcılığı amaçlayan bir kışkırtıcılık, demokrasiyle bağdaşması olanaksız bir girişim, hatta 'ırkçılık'" olduğunu söylemiştir. Bu, ırkçılık = Kürtçülük denklemi bugün bile siyasiler ve hukuk bürokratları tarafından tekrar edilmektedir.

Yargı organlarının hâlâ utangaç davrandığı ve bazı söz ve eylemleri "ırkçı" olarak adlandırmakta olup bunları genellikle düşünce özgürlüğü kapsamında görüp cezasız bıraktığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 2006 yılında Toplumcu Buduncular Derneği, İzmir'de masa kurup sokaklarda "Kürt Nüfus Artışı Durdurulsun" başlıklı bir bildiri dağıtıp şu şekilde propaganda yapmıştır:

"Ey Türk kadınları ve erkekleri! Türklük için bir çocuk daha yapın. Çünkü siz azalıyorsunuz, hainler, kapkaççılar, uyuştur-

cu satıcıları çoğalıyor. Biz Arap ve Batı kültürü arasında sıkışan Türk insanının kendisini yeniden sevmeyi öğretecek tek yolun ta kendisiyiz. Biz, Kürt ve Çingene çetelerine ve yobazlara hak ettikleri yanıtı verecek Türkçü Toplumcu Buduncularız.”

Bu propaganda vakasında sadece dernek başkanına karşı TCK madde 216'dan açılan dava, 2013 yılında beraat ile sonuçlanmıştır. Mahkeme, beraat kararını sanıkların bu sözlerinin tüm Kürt veya Roman vatandaşlarına değil sadece suç işleme eğilimi yüksek olan kişi ve gruplara yönelik olduğu ve yine bu sözlerin düşünce özgürlüğü kapsamında olduğu gerekçesine dayandırmış ve bu karar Yargıtay tarafından itirazsız onaylanmıştır.

Yine bir başka vakada “Türk oğlu ve Türk kızı Türklüğünü koru’, Kürt dükkânlarından alışveriş etme. Sadece Türkçe konuş, Kürt halkıyla ilgili televizyon dizilerini seyretme, Kürtçe müzik dinleme ya da çalındığı yerlere gitme. Kürt yemekleri yeme” diyerek *Türk Solu* isimli dergide başlatılan bir kampanyanın sorumlularına karşı hiçbir cezai soruşturma yürütülmemiştir.

Kısacası, ırkçılık kavramı Türkiye’de etnik farklılıkların korumasına ilişkin talepleri cezalandırmak için düşünülmüştür ve bu nedenle de toplumdaki ırk ayrımcılığını, ırkçı eylem ve düşünceleri cezalandırma konularında hep eksik kalmıştır.

Sonuç

Dünyada azınlıkları, toplumda dezavantajlı olan grupları korumak için düşünülen eşitlik ilkesi, ayrımcılık yasağı, ırkçılık gibi kavramlar, Türk hukuk sisteminde ya devleti ve Türk çoğunluğunun hassasiyetlerini korumak için kullanılmış ya da etnik, inançsal, dilsel vs. farklılıkların korunmasına ilişkin taleplerin cezalandırmasında veya reddedilmesinde bir gerekçe olarak öne sürülmüştür. Maalesef, halen daha Türkiye’de farklı gruplara “eşit saygı” ve “eşit kaygı”yı güvence altına alan bir hukuk sistemi oluşturulamamıştır.

Ayrımcılığı İspatlamak: Güçlükler ve Olanaklar

Dr. Dilşad Çiğdem Sever¹

Türkiye’de çok çeşitli temellere dayalı olarak ve oldukça yaygın biçimde ayrımcılık yaşanmasına rağmen, ayrımcılık iddiasıyla açılan ve ayrımcılığın tespit edildiği dava sayısı çok azdır. Bunun nedenleri arasında (a) var olan hukuk kültürü ve bu kültürde eşitlik algısının çok önemli bir yer tutmaması, (b) yargının ayrımcılık iddiaları konusunda çekimser olması, (c) ayrımcılık konusunun bilimsel çalışmalara az konu olması ve hukuk eğitiminde fazla yer tutmaması, (d) ceza ve iş hukukuna ayrımcılıkla ilgili hükümlerin geç girmesi ilk bakışta sayılabilir. Ayrıca, dava sayısının azlığının bir nedeni de ayrımcılığa uğrayan kişilerin ayrımcılığı tanımlayamaması ve/veya ayrımcılık iddialarını ispatlamanın güçlüğü nedeniyle dava açmaktan kaçınmalarıdır.

Ayrımcılığı ölçmenin ve ispatlamanın diğer davalara göre zor olmasının nedeni ayrımcı muamelenin öncelikle zihinsel bir süreç/niyet aşaması olması ve bu ayrımcı muamelenin bu ayrımcı niyetin sonucu olduğunun ispatlanmasının gerekmesidir. Bununla birlikte bu niyetin bilinçli olması da şart değildir. Belli önyargılar ve kalıplar nedeniyle bilinçsiz biçimde de ayrımcılık yapılması mümkündür. Yani, ayrımcılık durumunda farklı bir muamele ol-

1 Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi

duğu ya da farklı muamele yapılması gerekirken yapılmaması hallerinde bu durumun bir ayrımcılık temeline dayandığıın ispatlanması gerekir.

İspat yükü konusu Avrupa düzenlemelerinde de yer bulmuş ve 1997 yılında kabul edilen Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Vakalarında İspat Yükü Hakkında Konsey Direktifi'nin² 4. maddesinde taraf devletlerin kendi ulusal adli sistemlerinde kişilerin eşit muamele görmediğini mahkeme ya da başka yetkili makamlarda iddia etmesi ve doğrudan ya da dolaylı ayrımcılık olduğunun öngörülebileceği durumlarda eşit muamele ilkesinin ihlal edilmediğinin karşı tarafça ispat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. İspat yükünün paylaştırılması denen bu ilkenin hareket noktası, ayrımcılığın genelde ayrımcılık yapan kişinin zihninde gerçekleşmesi, hatta bu zihinsel sürecin farkında bile olmayabilmesidir. Bu nedenle, "iddia sahibinin gösterdiği olgulardan hareketle, ayrımcılık meydana gelmiş olabildiği varsayılabilir ise, aksini ispat etme yükü faile düşer."³ Ayrıca, pek çok durumda ayrımcılığa ilişkin veri ve ispat araçlarının ayrımcılık yapan failin elinde olması nedeniyle de ispat yükünün paylaşılması gerekecektir.

Bazı durumlarda ise ispat konusunda belli karineler oluşturularak ispat konusu dolaylı biçimde düzenlenmiştir. Örneğin İstihdam ve Meslekte Eşit Muameleye Dair 27 Kasım 2000 tarihli ve 2000/78/EC sayılı Konsey Direktifi (İstihdamda Eşitlik Direktifi) dolaylı ayrımcılığı tanımlar ve dezavantaj durumunun belli istisnalar dışında ayrımcılık olduğunu düzenler: ... görünüşte tarafsız olan bir düzenleme, ölçüt veya uygulama, belirli bir dine veya inanca mensup, belirli bir engelliliği olan, belirli bir yaştaki veya belirli bir cinsel yönelimi olan kişilere, başka kişilerle karşılaştırıldığında belirli bir dezavantaj yaratıyorsa, aşağıdaki durumlar geçerli olmadıkça dolaylı ayrımcılık teşkil eder: (i) söz konusu düzenleme, ölçüt veya uygulamanın meşru bir amaçla haklı kılınmış olması ve söz konusu amaca ulaşmak için kullanılan araçların uygun ve gerekli olması durumu veya (ii) belirli bir engelliliği olan kişiler açısından, işveren veya işbu Direktifin uygulamasına giren herhangi bir kişi

2 15 Aralık 1997, 97/80/EC, Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Vakalarında İspat Yükü Hakkında Konsey Direktifi, (Council Directive 97/80/EC of 15 December 1997 on the burden of proof in cases of discrimination based on sex) <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a2ee5fdf-e361-4cd6-a6db-f733f2c447de/language-en>

3 Avrupa Ayrımcılık Yasası Hukuku El Kitabı, Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı, 2010, s. 123-124.

veya kuruluşun, ulusal mevzuat kapsamında, söz konusu düzenleme, ölçüt veya uygulama tarafından getirilen dezavantajları ortadan kaldırmak için 5. maddede yer alan ilkelerle aynı doğrultuda olan uygun tedbirleri almakla yükümlü olması durumu.

Türkiye’de ulusal mevzuatta ayrımcılıkta ispat yükü konusunda ilk düzenleme İş Kanunu’nun “Eşit Davranma İlkesi” başlıklı 5. maddesinde yer almıştır. Buna göre, “... işverenin yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davrandığını işçi ispat etmekle yükümlüdür. Ancak, işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlü olur.” 2016 yılında kabul edilen Eşitlik ve İnsan Hakları Kurumu Kanunu’nun “İspat yükü” başlıklı 21. maddesinde de şu düzenlemeye yer verilmiştir: “Münhasıran ayrımcılık yasağının ihlali iddiasıyla Kurum’a yapılan başvurularda, başvuranın iddiasının gerçekliğine ilişkin kuvvetli emarelerin ve karine oluşturan olguların varlığını ortaya koyması hâlinde, karşı tarafın ayrımcılık yasağını ve eşit muamele ilkesini ihlal etmediğini ispat etmesi gerekir.” Bu iki düzenlemede de ayrımcılığın varlığına ilişkin kuvvetli emareler ya da ayrımcılık ihtimalini güçlü biçimde gösteren bir durumun varlığı ortaya koyulduğu takdirde ispat yükü tersine çevrilerek bu durumun ayrımcılık olmadığını ispat edilmesi gerekmektedir.

Hangi ispat araçları?

Ayrımcılığın ispatlanması için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği olayın özelliklerine göre değişebilmektedir. Öncelikle ne tür bir ayrımcılık türü ile karşı karşıya olunduğunun tespiti gerekir. Örneğin dolaylı veya doğrudan ayrımcılık olmasına göre başvurulacak ispat araçları da değişebilecektir. Doğrudan ayrımcılık normun ya da uygulamanın ayrımcı olmasını ifade ederken dolaylı ayrımcılık, görünüşte tarafsız olan bir normun, uygulamanın ya da ölçütün belli bir gruba ait kişileri bu özelliklere sahip olmayan diğer kişilerle karşılaştırıldığında dezavantajlı bir konumda bırakmasıdır. Bu tanımlardan hareketle doğrudan ayrımcılığın ispatlanmasında nitel ya da sayısal karşılaştırma yeterli olacakken dolaylı ayrımcılıkta ispat konusu daha karmaşık hale gelmektedir. Yine örneğin cinsel taciz söz

konusu olduğunda cinsel tacizin özelliklerine göre hareket etmek gerekecektir. Olayda çoklu ayrımcılık bulunduğu düşünülüyorsa, mesela hem engelli hem cinsiyet temellerinde çoklu ayrımcılık olduğu iddia ediliyorsa öncelikle engelli olmaya dayalı ayrımcılık, sonrasında da engelli bireyler arasında kadın engellilerin farkının ispatlanması gerekecektir.

Bakılması gereken bir başka unsur da ayrımcılık temelinin ne olduğudur. Transeksüel bireyler ya da fiziksel engelliler bakımından veya ten rengine dayalı ırkçılık gibi görünüşte belirgin olan niteliklere dayalı ayrımcılıkta ispat daha kolayken etnik köken, din, mezhep, siyasi görüş gibi görünüşte belirgin olmayan özellikler nedeniyle ayrımcılığın ispatında farklı araçlar kullanmak gerekecektir.

İspat araçları hakkında fikir yürütürken gözetilmesi gereken bir başka unsur da ayrımcılık yapılan konudur. İşyerinde ayrımcılık ile kamu hizmetlerinde ayrımcılık ya da ırkçı polis şiddeti örneklerinde ayrımcı faaliyetin konusunun özelliklerine bağlı olarak ispat tartışması da değişiklik gösterebilecektir. Örneğin sağlık hizmetinin ayrımcı sunulduğu iddiasının ispatlanmasında kullanılacak ölçütler ile polisin güç kullanımının ayrımcı olduğu iddiası için kullanılacakların farklı olması gerekecektir.

Ayrımcılığın ispatlanması konusunda yaşanan bir başka güçlük de açılması planlanan davanın hangi yargı kolunda görüleceğine bağlı olarak yargılama hukuku kurallarının dikkate alınması gereğidir. Örneğin ayrımcılık ve nefret suçu (TCK 122) iddiasıyla açılan bir dava ile iş hukukunda işverenin ayrımcılık yaptığı iddiası ya da idari yargıda idarenin ayrımcı tutum sergilediği iddialarında ispat araçları aynı şekilde olmayacağı gibi, ispatlanması gereken konuda da önemli farklar vardır.

Ayrımcılığın ispatlanmasında genel anlamda üç tür ispat yönteminden bahsedilebilir: (1) istatistiksel yöntemler, (2) deneysel yöntemler, (3) davranış/tutum analizi yöntemi. Bunlardan davranış analizi yöntemi daha çok bilimsel araştırmalarda kullanılan ve davalarda kullanılması mümkün görünmeyen yöntemleri içerdiği için istatistiksel ve deneysel yöntemlerin bazılarında kısaca bahsedilecektir. Özellikle belirtmek gerek ki, bu çalışmanın ayrımcılığın ispatlanması için kullanılan tüm yöntemler ya da tartışmaları tüketmek gibi bir iddiası yoktur. Ancak, Türkiye’de ayrımcılık çok yaygın bir sorun olmasına karşılık bu tür davaların ve ayrımcılığı tespit eden mahkeme kararı sayısının azlığı karşısında

bazı ihtimaller üzerinde durulmak istenmiştir. Bu nedenle de yaygın olarak kullanılan bazı yöntemler beş başlık altında incelenmiştir.

1. Farklı Muamele Çalışmaları (*Disparity Studies*)

Ayrımcılık iddiaları bir birey ya da grubun rastlantısal olmaksızın belli temellere dayalı olarak farklı muameleye maruz kaldığı iddiasını içerir. Bu nedenle de farklılığın tespiti ve bu farklılığın rastlantısal olmadığını ispatı gerekir. Farklılık çalışmaları olarak da çevrilebilecek bu ispat yöntemi istatistiksel olarak bir karşılaştırma yapılmasına dayanır ve karşılaştırma sonucunun rastlantısal olma olasılığının değerlendirilmesini içerir; bu bakımdan yöntem bir olasılık istatistiği görünümündedir. Bu teknik özellikle işe alımlarda, terfilerde eşitsizlik, cinsiyete dayalı şiddet, ekonomik alanda ırk ayrımcılığı, kamu hizmetlerinin sunulmasında ayrımcılık durumlarında işe yarayabilecektir. Bu yöntemde karşılaştırma için bir referans noktası, bir de ayrımcılığa uğrayan/etkilenen gruba ilişkin veriler kullanıldığından bu verilerin doğru seçilmesi son derece önemlidir.

Olasılık hesabı için istatistiksel olarak çeşitli ölçüm yöntemleri mevcuttur⁴ ve bunlardan hangisinin kullanılacağına karar verilirken çokdisiplinli bir yaklaşımla hareket edilmesi gerekir. ABD’de 1989 tarihli *Croson davası* bu tür istatistiksel olasılık verilerinin kullanımı bakımından erken tarihli ve önemli bir örnektir. %50 nüfusun siyahi olduğu bir yerleşim yerinde belediyenin sözleşmecilerinin sadece 0.67’sinin siyahi olmasına dayandırılan davada Mahkeme karşılaştırma için referans alınan tüm nüfusun değil, sözleşmeci olmaya aday ve koşulları sağlayan siyahiler ile sözleşmecilerdeki oranın değerlendirilmesi gerektiği gerekçesiyle davayı kabul etmemiştir. Yine ABD’den başka bir örnekte de (1988 EEOC v Sears, Roebuck & Co. Case) bir şirkette kadınların komisyonuz işlerde istihdam edilerek ayrımcılığa uğradığı iddialarında Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu (The Equal Employment Opportunity Commission) bunu ispatlamak için belli yıllar arasında 33 dükkândan gelen ve reddedilen satış elemanı

4 Bunlar hakkında kısa bir bilgi için bkz. Julie Lee ve Caitlin Liu, “Measuring Discrimination in the Workplace: Strategies for Lawyers”, *The University of Chicago Law School Roundtable*, V. 6/1, 1999, s. 199-200.

başvuruları ile komisyonlu işlerde istihdam edilenler ve tüm ABD’de aynı zincirin kadın çalışan oranları kullanmıştır. Ancak başvurular komisyonlu/komisyonlu diye ayrılmadığı için belli tahmin araçları kullanıldığından Mahkeme tahmine dayalı bu veriyi kabul etmemiştir.⁵

Bu yöntemin doğru biçimde kullanıldığı durumlarda da mahkemeler ayrımcılığı destekleyen başka verileri, örneğin tanık beyanları, saha çalışmaları, raporlar gibi başka dayanakları da kararları için kullanabilir. Bu yöntem hukuki açıdan ikna edici olabilmesi, etik sorunlar içermemesi, veriye erişilebildiği sürece kolay ve ucuz bir yöntem olması bakımından olumlu bazı niteliklere sahip olmakla birlikte büyük veri setini gerektirmesi nedeniyle Türkiye’de olduğu gibi veri elde etmenin güç olduğu durumlarda kullanılması mümkün değildir. Bu yöntemi kullanırken de istatistiksel standardın doğru kurulması ve karşılaştırmaya dayalı bu verinin rastlantısal olma ihtimalinin iyi değerlendirilmesi gerekir. Bu nedenle, bu yöntemin kullanılmasında Bilgi Edinme Hakkı Kanunu uyarınca ilgili idarelerden bilgi talep edilmesi veri elde etmek bakımından kullanılabilir.⁶

2. Çokdeğişkenli Analiz (*Multivariate Analyses*)

Ayrımcılığın ispatlanmasında çok fazla değişkenin hesaba katılması gerekebilir. Örneğin eşit işe eşit ücret konusunda bir ayrımcılık yapıldığı iddiasını değerlendirirken, kadınların erkeklerden daha az ücret aldığı iddialarında yapılan işin niteliği, çalışma saatleri, işçinin nitelikleri, kıdemi gibi pek çok unsur da ücrete etki edebilmektedir. Dolaylı ayrımcılık iddialarında da bazı durumlarda eşit görünen normun sonuçta yarattığı eşitsizliğin ispatlanmasında birden çok etkenin dikkate alınması gerekli olabilecektir. Bu nedenle çokdeğişkenli analiz örneklerinde hangi etkenlerin ayrımcılığa yol açabileceğinin hesaplanması son derece önemlidir.

5 Lee ve Liu, agm, s. 203.

6 Bu noktada sivil toplum örgütlerinin bu tür taleplerinin ayrı bir çalışma gerektirmesi nedeniyle reddedilmesinin AİHS 10. maddede yer alan ifade özgürlüğünün ihlali anlamında gelebileceği özellikle vurgulanmalıdır. Bu yönde bir karar için bkz. AİHM, Österreichische Vereinigung Zur Erhaltung, Stärkung und Schaffung eines Wirtschaftlich Gesunden Land- und Forstwirtschaftlichen Grundbesitzes v. Avusturya, 2013, *Başvuru no. 39534/07*.

Örneğin istihdam örneğinde aşağıdaki formül ayrımcılık konusunda bir gösterge olabilecektir:⁷

$$P_i = \sum b_j X_{ji} + \sum d_k Dk_i + u_i$$

P_i = İ kişisi için istihdam sonucu

X_{ji} = İnsan sermayesi özellikleri (eğitim, iş deneyimi vb.)

Dk_i = Cinsiyet, ırk, yaş gibi demografik değişkenler

u_i = Hata payı

Bir başka örnekte Zayıf Halka isimli yarışma programında yarışmacılar elenirken ayrımcılık yapıp yapılmadığına ilişkin bir çalışmada da bu yöntem kullanılmıştır.⁸

$$\text{Vote}_{cre} = X_{ce}\Gamma + Z_{cre}\theta + \lambda_r + \varepsilon_{cre}$$

(Bu formülde c, r ve e sırasıyla yarışmacı, tur ve bölümü ifade ederken x yarışmacının ırk, cinsiyet, eğitim, yaş gibi belli özelliklerini ifade eder.) Görüldüğü gibi bu yöntemde korelasyon ölçümü yapılır, yani istihdam örneği dikkate alındığında bu yöntemle işe alımla cinsiyet arasında bir bağlantı olup olmadığı test edilir. Bu bakımdan bu yöntem bir illiyet bağı incelemesini değil, bağlantıların gözlenmesini içerir.

3. Test Analizi (*Testing/Matched-Team Testing*)

Sosyal bilimlerde deneysel yöntemler bazı disiplinlerde yaygın olarak kullanılmakla birlikte ayrımcılık gibi alanlarda daha sonradan ve sınırlı olarak kullanılan bir yöntem olmuştur. Türkiye’de bilinen hiçbir örneği olmayan bu yöntem ilk olarak sosyal bilimlerde bilimsel amaçlı yapılan ve davranışsal çalışmalara ilişkin bazı testlere benzer nitelik gösterse de ayrımcılık iddialarının idari anlamda soruşturulmasında, hatta dava-

7 Örnek Lee ve Liu, agm, s. 205’ten alınmıştır.

8 Araştırmada alışık olunmayan bir yöntemle temsil edecek sayıda programın video kayıtları üzerinden davranışlar hakkında sayısal veri seti elde edilmiştir. Steven D. Levitt, “Testing Theories Of Discrimination: Evidence From Weakest Link”, THE JOURNAL OF LAW AND ECONOMICS, c. XLVII (Ekim 2004), s. 431-452.

larda da kullanılabilir. Bu yöntemde örneğin ABD’de bir davada (*Molovinsky v. Fair Employment Council of Greater Washington, Inc-1996*) işveren iş mülakatlarında ayrımcı tutum sergilediği ve kadınları aşağıladığı iddiaları üzerine Washington Lawyers' Committee for Civil Rights bu işyerine benzer niteliklere sahip, ancak ayrımcılık temeli (cinsiyeti) farklılaşan dört denek göndererek gerçekten ayrımcı bir muamele olup olmadığını test etmiş ve bunu bir ayrımcılık davasına dönüştürmüş ve mahkeme bu denekleri tanık sıfatıyla dinleyerek ayrımcılık nedeniyle tazminata hükmetmiştir.⁹ Bazı ülkelerde kısıtlı da olsa hukuki argüman açısından bu yöntemin kullanılabilirdiği görülmektedir.¹⁰ Ancak deneklerin çok dikkatli seçilmesi ve rastlantısallık ihtimalinin azaltılması için yöntemin iyi kurgulanması gerekir.

İlk olarak 1970’lerde ABD’de barınma hakkının kullanılmasında evlerin kiralanmasında ya da satılmasında ayrımcı temeller konusunda kullanılan test yöntemi daha sonraları siyahi ayrımcılığının ispatlanmasında da kullanılmış, hatta Housing Section of the Justice Department 1991 yılında bu tür testleri mahkemelerde kullanmak üzere kullanmaya başlamıştır.¹¹ 1982 yılında ise ABD Yüksek Mahkemesi test yönteminin barınmayla ilgili davalarda kullanılabilmesine karar vermiştir.¹² Test yönteminin kullanıldığı ünlü ve erken tarihli bir dava, taksi şoförlerinin ırk ayrımcılığı yaparak siyahilere durmadığına ilişkin 1989 tarihli davadır. Davada ırk özelliği dışındaki özellikleri benzer olan 292 denek taksi durdurmaya çalışmış ve bu sonuçlara dayanılarak açılan davada taksi şirketi davayı tazminat ödemeyi kabul ederek sonuçlandırmıştır.¹³ Test davalarında denekler davanın tanığı sıfatıyla yer almaktadır ve bu şekilde ayrımcılık davalarında tanık bulma sorunu ortadan kalkmaktadır.

Test davalarına ilişkin en temel eleştirilerden biri, gerçeğe aykırı beyanlarda bulunma nedeniyle kanıtların dürüstçe elde edilmesi ilkesine aykırı olması ve kişileri bir suç işlemeye teşvik edecek şekilde kur-

9 Lee ve Liu, agm, s. 220 vd.

10 Avrupa ülkelerindeki çeşitli örnekler için bkz. Isabelle Rorive, *Proving Discrimination Cases: The Role of Situation Testing*, Centre for Equal Rights, 2009, s. 55-77.

11 Rorive, s. 44.

12 *Havens Realty Corporation v. Coleman*, 455 U.S. 363 (1982).

13 Hatta bu davanın sonrasında mahkemeler hem şirketin hem de şoförün ayrımcılık nedeniyle sorumlu tutulabileceğine karar vermiştir. Rorive, s. 45 vd.

gulanması ihtimali gibi etik sorunlardır. Bu sorunların hangi aşamada özel hayata saygı hakkını ihlal ettiği konusunda önemli etik tartışmalar yürütülebilir. Gizli ajan ya da sivil polis etkinliklerinde de gündeme gelebilen bu sorunda deneklerin pasif durumda olması ve karşısındakini bir suç işlemeye kışkırtacak davranışlardan çekinmesi önem taşır. Yine ayrımcılık yapıldığı kanısını desteklemek adına karşılaştırılabilir ve temsil eden veriler elde etmek gereklidir.

4. Mağduriyet Çalışmaları (*Victimization Studies*)

Mağduriyet çalışmaları, ayrımcılığa uğrayan grup veya kişilerin deneyimlerine ilişkin anket ve görüşme gibi çeşitli çalışmaları içerir. Bu tür çalışmalar daha sınırlı nitelikte olmaları nedeniyle tek başına bir ispat aracı niteliğinde kabul edilemeyecekse de davalarda argümanı destekleyici olabilecektir. Örneğin kadına yönelik şiddetin ayrımcı temelde olup olmadığı konusunda değerlendirme yaparken AIHM, bu şiddetin yaygınlığı ve bilinirliğine karşın devletin bu şiddetle mücadelede yeterince aktif olmadığı değerlendirmesinde bu tür araştırmaların varlığını ayrımcılığın ispatında kullanmaktadır.¹⁴ Bu bakımdan, sivil toplum örgütlerinin raporları ile konuyla ilgili yapılan akademik çalışmalar ayrımcılığın ispatlanmasında destek araçları olarak kullanılabilir.

5. Ayrımcılık Yapanın Öz-Değerlendirmesi (*Self-Reports*)

Ayrımcılığa uğrayanlar değil, ayrımcılık uygulayanlar üzerinde çalışmalar yapılması da bir başka yöntemdir. Bu yöntemde bu kişilerin ayrımcı davranış, inanç ve algılara sahip olup olmadığı veya bunların farkında olup olmadığına ilişkin araştırmalar yapılır. Ancak bu tür araştırmalarda ayrımcılık yapan kişinin ayrımcı olmadığını göstermek üzere gerçekçi

¹⁴ Bunun en tipik örneğini AIHM'in Opuz kararında görmek mümkündür. Kararda Türkiye'de kadına karşı şiddetle ilgili çeşitli derneklerin ve insan hakları örgütlerinin raporlarına yer vermiş ve bu şiddetin bilinir olmasına dayanak olarak kullanmıştır.

yanıtlar vermemesi riski nedeniyle güvenilirliği ya da nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiği tartışmalıdır.

AİHM ve Ayrımcılığın İspatı Konusundaki Yaklaşım

Polis şiddetinin ırk temelli ayrımcılığı içerdiğine ilişkin iddialarda mahkeme önce *Hugh Jordan v. Birleşik Krallık* davasında¹⁵ istatistiki veriye rağmen ihlal kararı vermemişken *Nachova* kararında Daire yine istatistiksel verinin yanı sıra ırkçı olduğu iddia edilen bir polis şiddeti vakasında etkili soruşturma yapılmaması nedeniyle devletin kendi hatasından faydalanması gerektiğini, devletin ırkçı olma ihtimali bulunan bu tür bir ölüm olayında toplumu bunun ırk temelli olmadığına ikna etmek ve azınlıktakilerin kendilerini güvende hissedebilmelerini sağlamak için etkili soruşturma yapmamasının ispat yükünü terse çevirmeye yeterli olabileceğini kabul etmiştir.¹⁶ Ancak Genel Kurul, Daire'nin bu kararına katılmayarak polis şiddeti gibi vakalarda istatistiki verinin ve etkili soruşturma yapılmamasının ispat yükünün terse çevrilmesinde tek başına yeterli kabul edilemeyeceğine karar vermiştir. Fakat Genel Kurul'un *Nachova* kararında olaya özgü biçimde bu şekilde değerlendirme yaptığını, istihdam ve eğitim gibi alanlarda bu yöntemin kullanılabileceğini belirttiğini de not düşmek gerekir.¹⁷

2005 yılına gelindiğinde AİHM ilk defa istatistiki veriye dayanarak ve ispat yükünü paylaşarak ayrımcılığa hükmetmiştir. *Hoogendijk* kararında Mahkeme, Hollanda'da sosyal güvenlik sisteminde yapılan değişiklik sonucunda bir kadın başvurusunun engelli gelirinden mahrum kalmasına ilişkin başvuruda bu değişikliğin o dönemde evli kadınlar çalışmadığı için kadınlara daha fazla etki etmesi nedeniyle dolaylı ayrımcılık olduğuna karar vermiştir.¹⁸ Mahkeme kararda bir yandan istatistiksel verinin tek başına ayrımcılık için yeterli olmayabileceğini belirtirken diğer yandan da bu verinin yok sayılamayacağını ve bu başvuru özelinde ispat için yeterli olduğunu kabul etmiştir. Aynı yıl verilen *Timishev* kararında Rusya'da

15 24746/94, 4.5.2001.

16 *Nachova* vd. v. Bulgaristan, 43577/98, 26.2.2004.

17 *Nachova* vd. v. Bulgaristan (GK), 43577/98, 6.7.2005, par. 157.

18 *Hoogendijk* v. Hollanda, 58641/00, 6.1.2005.

Çeçen göçmen olan başvurucunun Ingushetya ve Kabardino-Balkarya Cumhuriyeti arasındaki bir kontrol noktasında polisçe Balkarya bölgesine geçirilmemesi ve göçmen kartını tazminat almak üzere Çeçenya'ya vermesi nedeniyle çocuklarının Rusya'da okula kaydedilmemesinin sebebinin etnik kökeni olduğuna ilişkin davada ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir. Kararda ispat yüküne ilişkin olarak Mahkeme, başvurucu tarafından uygulama farkı olduğu gösterildikten sonra uygulama farkının haklı bir gerekçesinin olup olmadığını kanıtlamanın taraf devletin görevi olduğunu belirtmiştir.¹⁹ Diğer yandan, söz konusu kararda ayrımcılığın ispatında başvurucu, başka bir gün farklı bir etnik kökene ait olduğunu söyleyerek aynı kapıdan geçtiğini, ancak yanında Çeçen aksanlı biri varken ve arabasından Çeçen olduğu anlaşıldığından Balkarya bölgesine alınmadığını iddia etmiştir (Par. 51). Yani bu davada erişilebilir bir istatistik olmamasına karşılık bu tür bir yargı ile işlem kurulduğuna ilişkin başvurucunun farklı bir deneyimiyle karşılaştırarak ayrımcı muamele deneyimi iddiasının taraf devletçe çürütülmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu bakımdan, ispat yöntemi olarak test yöntemine benzer olmakla birlikte aynı kişinin deneyimi üzerinden ispatlanmıştır.

AİHM, 2006 yılında verdiği *Zarb Adami* kararında da jüri üyeliğinden çekilmek isteyen erkek başvurucunun talebinin kabul edilmemesi ve jüri üyeliğini kabul etmediği için yaptırım uygulanmasının ayrımcılık olduğuna karar verirken Malta'da jüri üyelerinin %96,95'inin erkek olmasının erkekler aleyhine ayrımcılık olduğuna karar vermiştir.²⁰ İstatistik kullanımı bakımından ve ayrımcılık literatüründe önemli bir karar olan *D.H. vd. v. Çek Cumhuriyeti* davasında da Genel Kurul, Roman çocukların diğer etnik kökenli çocuklara göre istatistiksel olarak daha fazla özel ihtiyaç sahibi çocuklar için kurulan eğitim kurumuna gönderilmelerinin ayrımcılık olduğuna karar vermiştir.²¹

Yine kadına karşı ev içi şiddetle ilgili başvurularda da AİHM o ülkedeki kültür, ev içi şiddetin yaygınlığı gibi unsurları dikkate alarak bazı davalarda ayrımcılık yasağının da ihlal edildiğine karar verebilmektedir.

19 Timishev v. Rusya, 55762/00- 55974/00, 13.12.20005, par. 57.

20 *Zarb Adami v. Malta*, 17209/02, 20.06.2006.

21 *HD vd. v. Çek Cumhuriyeti*, 57325/00, 13.11.2007.

Türkiye’de İspat Konusunda Örnekler

Bireysel başvuru yolunun tanınmasından sonra ayrımcılığın ispatlanması konusunda farklı yaklaşımların, özellikle istatistiksel yöntemlerin mahkemelerce değerlendirilebileceği düşünülmüşse de diğer oturumlar da değinileceği gibi bazı önemli başvurularda Mahkeme ayrımcılık konusunda değerlendirme yapmaktan kaçınmış ya da konuyu yeterince değerlendirmemiştir. Bu noktada geleneksel yargısal yöntemler ve kalıplardan bağışık davranabilme potansiyeli bakımından akla gelen alternatif mekanizma, henüz uygulaması görülmediğinden yorum yapmak için erken olan, Eşitlik ve İnsan Hakları Kurumu ile hakkaniyet denetimi de yapan ve altı yıldır aktif olan Kamu Denetçiliği Kurumu’dur (KDK). KDK bakımından ilginç bir örnek TEOG kararı olarak bilinen ve gayrimüslim okullarında okuyan öğrenciler ile diğer öğrenciler arasında katsayı hesaplamasının farklı yapılması nedeniyle ayrımcılık yapıldığı iddiasına ilişkin başvurudur.²² Her ne kadar gerekçesine katılmak mümkün olmasa da kararı önemli kılan özelliklerinden biri yöntemidir. Sınav notunun hesaplanmasında din kültürü ve ahlak bilgisi (DKAB) sorularını cevaplamayan gayrimüslim öğrencilerin kalan sorulardan puan hesaplamasında farklı katsayı uygulanması görünüşte haklı bir neden gibi görünmekle birlikte, başvurucunun iddiası bu durumun gerçekte gayrimüslimlerin daha düşük not almasına yol açtığıdır. KDK değerlendirmesinde simülasyon yöntemi uygulayarak din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri dışında kalan sorulara aynı şekilde yanıt veren öğrenciler olsaydı sonucun nasıl etkilendiğini ölçmüştür. Yani, diğer derslerden aynı neti yapan öğrenciler arasında diğerlerinin DKAB sorularında alabileceği netleri sıralayarak bir sonuca varmıştır. Kararın simülasyonu içeren baş kısmı yandaki şekildedir, şema ihtimallerin tamamını içerecek şekilde aşağıya doğru ilerlemektedir.

KDK değerlendirmesinde DKAB dersini alan öğrenciler bu sorulardan 87’nin üstünde aldığı takdirde diğer sorular aynı olsa dahi öne geçtiğini, 87’nin altında kaldığı takdirde ise aynı neti yapan gayrimüslimlere göre daha aşağı puana geldiğini tespit etmiştir. Başlangıç nok-

22 2014/3164, 2.10.2014.

Dersler	Sınav Puanı
Türkçe	95
Matematik	83,33
Fen ve Teknoloji	77,78
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	85
Yabancı Dil	94,44

Katsayılarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini alan öğrenci için 18 iken muaf öğrenci için 16 olarak belirlendiği bilgisinden yola çıkarak; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi puanlarının değişmesi durumunda bu dersi alan ve almayan öğrencilerin karşılaştırmalı puanlarına aşağıda yer verilmiştir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinden Alınan Sınav Puanı	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersini Alan	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersini Almayan
100	615,7	605,2
99	615,0	605,2
98	614,2	605,2
97	613,4	605,2

tası olarak ve yöntem anlamında son derece önemli olan bu aşamanın sonunda KDK bu uygulamanın tüm öğrenciler için ayrımcı olduğu gibi bir sonuca varmıştır. Oysa, bu aşamadan sonra yöntem olarak KDK'nın yapması gereken, bu sınavlarda DKAB sorularında öğrencilerin kaçının 87 üstünde kaldığını ve diğer alanlardaki sorulardan alınan puanların ortalamalarına göre (aritmetik ortalama ya da not aralıklarının hangi dilimlerde olduğu, yani yüzde kaçın 0-40, yüzde kaçın 70-100 aralığında olduğu vb.) daha yüksek puan alınıp alınmadığını incelemektir. Dolaylı ayrımcılığa yol açtığı iddia edilen bu durumun ispatlanması için gerekli bu aşama hiç değerlendirilmediğinden karar eksik olmakla birlikte, kullanılan yöntem yargının geleneksel olarak başvurmadığı bir yöntem olması açısından önemli bir karardır.

Tüm bu örneklerde görüldüğü üzere ayrımcılığın ispatlanmasında yöntem seçilirken ve uygulanırken farklı disiplinlerde üretilen bilginin birlikte kullanılması ve sivil toplumun ürettiği bilgi ile akademik bilgi arasındaki bağlantıların geliştirilmesi özel önem taşır.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ve Ayrımcılık Yasasına Dair Mevzuatın Avrupa Birliği Hukukuna Uyumu

Dr. Ulaş Karan

Asıl olarak üzerinde durmak istediğim konu, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ve bu kanunla kurulan kurum olan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK). Bu tercihin altında Türkiye’de ilk defa ayrımcılıkla ilgili çerçeve kanunun ortaya çıkması ve bir eşitlik kurumunun kurulması yatıyor. TİHEK Kanunu, Avrupa Birliği (AB) müktesebatına uyum amacıyla çıkarıldı. Türkiye’nin AB’ye üyeliği uzun bir süredir devam eden bir süreç ve bu süreçte ummadığımız bir zamanda, diğer bir deyişle hiçbir zaman çıkacağını düşünmediğimiz bir anda bu kanun çıktı. Bu kanunun kabulü, AB ve Türkiye arasında yapılan müzakerelerde “72 kriter” diye bilinen kriterlerden biriydi ve bu kanun, 2016 yılı Nisan ayı içerisinde kimsenin beklemediği bir anda hızlıca Meclis’e sevk edildi, Meclis’te de çok hızlı bir şekilde yasalaştı. Yasalaşma sürecinde konuya ilişkin çalışmalar yapan sivil toplum örgütlerinin (STÖ) görüşleri alınmadı.

TİHEK Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından 15 Temmuz darbe girişimini yaşadık. Darbe girişimiyle beraber yasa, gündemden düştü. İlerleyen aylarda 2017 yılı içerisinde TİHEK kuruldu, faaliyete başladı. Ancak bu süre içerisinde bu kanunun kabul edildiği 2016 yılı Nisan ayında mevcut olan motivasyon büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Şu an biraz da ölü doğmuş bir kurum olduğunu da söyleyebiliriz. Bu kuruma gelirken hangi aşamalardan geçtiğini de belirtmek gerekiyor. AB'ye aday ülke statüsünün kazanılmasının ardından insan hakları alanında hızlı bir şekilde atılan adımların sindirildiğini söylemek zor. Geçen zaman içerisinde çok fazla kurum ve bu kurumlar arasında ciddi koordinasyon sorunları ortaya çıktı. Atılan adımlara bürokrasinin ciddi bir direnç gösterdiğini söylemek mümkün. Bu nedenle insan hakları alanında ortaya çıkan kurumların birçoğunun ölü doğduğunu söyleyebiliriz.

Bu kurumların başında il ve ilçe insan hakları kurulları geliyor. Büyük ölçüde geçici olarak kurulan bu kurullar, halihazırda 18 yılı doldurmuş durumda ve şu anda kâğıt üzerinde de olsa hâlâ faaliyet yürütmektedirler. Bu kurullar tüm il ve ilçelerde kurulmuş durumda ve kurulların başkanlığını, illerde vali yardımcılarını, ilçelerde ise kaymakamlar yürütüyor. Dolayısıyla idarenin ayrımcılıkla ilgili filleri denetleyen kurullarının başında yine idarenin kendisi bulunuyor. Kurulların üyeleri de idare tarafından uygun görülen meslek odaları ya da STÖ temsilcilerinden oluşuyor. Kurul üyeliği özel bir uzmanlık gerektirmiyor. Bağımsızlık bakımından yaşanan sorunlar nedeniyle, İnsan Hakları Derneği ve Mazlumder gibi önde gelen insan hakları örgütleri, en başından itibaren kurullarda yer almadılar ve bir anlamda kurulları boykot ettiler. Kurullar kuruluşlarının başından beri düzgün işlememekte olup, aldıkları az sayıda başvuru da bu durumu doğrular niteliktedir. Çoğu kurul, düzenli dahi toplanamamış ve kurullarca alınan kararlar ciddi bir etki yaratmamıştır. İstanbul ve Ankara gibi üye sıkıntısı çekilmeyen yerlerde dahi, etkili bir çalışma yapılamamıştır.

Devamında ise, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı oluşturuldu. Başbakanlıkla ilgili kanunda, Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile ilgili değişiklikler yapılarak, bu kurum da tarihe karıştı. Daha sonra, 2006 yılında Türkiye'de ilk defa bir Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), başka bir deyişle Ombudsmanlık kuruldu. Cumhurbaşkanı Ahmet Nec-

det Sezer 5520 sayılı Kanun'u veto etti. 5520 sayılı Kanun daha sonra 5548 sayılı Kanun olarak Meclis tarafından tekrar kabul edildi. Kanun, tekrar kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in açtığı iptal davası sonucunda, dava Anayasa Mahkemesi'ne (AYM) gitti. AYM, "İdarenin denetimi Anayasa tarafından yargı organlarına verilmiştir, yargı organları dışında idare yargısal veya yargısal benzeri bir denetime konu edilemez" diyerek, kanunun tümünü iptal etti. Bu arada 2010 yılında AYM'nin iptal gerekçelerini ortadan kaldıran bir Anayasa değişikliği yaşadık. Anayasa'nın 74. maddesine eklenen fıkralar ile Ombudsmanlığa bir anayasal dayanak oluşturuldu. Devamında da 2012 yılında üçüncü Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu kabul edildi. Bu kurum idarenin işlem ve eylemlerine yönelik yargısal benzeri bir denetim gerçekleştiriyor. Diğer tüm insan hakları ihlalleriyle beraber ayrımcılık yasağı da bu kurumun görev alanına giriyor.

Ombudsmanlık ile aynı sene bir ulusal insan hakları kurumu olarak Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK) kuruldu. AB üyelik sürecinde Türkiye'nin yerine getirmesi gereken kriterlerden biri, bu tür bir kurumun kurulmasıydı. Kurumlar kurulduktan sonra bağımsızlıkları ile ilgili ciddi tartışmalar yaşandı. KDK'de beş denetçi ile bir baş denetçi, TİHK'de ise 11 yönetim kurulu üyesi bulunuyordu. Bunların atanması ile ilgili süreçlerde ne yazık ki nitelikli çoğunluk öngörülmedi ve Meclis'te bulunan sadece bir partinin oylarıyla baş denetçi ve denetçiler atandı. TİHK üyeleri ise yine tek yönlü olarak Cumhurbaşkanı ya da Bakanlar Kurulu tarafından atandı. Bu durum kamuoyunda haklı olarak, bu kurumların bağımsızlığına ve tarafsızlığına dair ciddi bir şüphe doğurdu. Bu şüphenin varlığı, kurumlara gelen başvuru sayısının da oldukça düşük olmasına yol açtı. Bu kurumların kendilerini tanıtmaya yönünde çok yoğun bir faaliyet yürütmediğini de belirtmek gerekiyor. Toplum içerisinde çok bilinmedikleri için, aldıkları başvuru sayısı da 80 milyonluk bir nüfusa sahip bir ülke açısından oldukça düşük kaldı.

Bu iki kurum da Ankara merkezliydi. Sadece KDK İstanbul'da bir ofis açtı. Bunun dışında TİHK, Ankara dışında herhangi bir ofis de açmadı. Bu durum her iki kurumun erişilebilirliği açısından ciddi bir sorun doğurdu. TİHK, yerini TİHEK'e bırakana kadar geçen dört yıllık süre içerisinde yalnızca bir tane bireysel başvuruyu sonuçlandırdı. Gelen

diğer bireysel başvurular ise çeşitli nedenlerle kurum tarafından kabul edilemez bulundu. O bireysel başvuru da Eşit Haklar İçin İzleme Derneği'nin yaptığı başvuruydu. Bunun dışında kurum, başka bir ihlal kararı vermedi. KDK'nin ilk başkanının geçtiğimiz yıllarda kamuoyuna yaptığı açıklamalarda, kurum tarafından verilen kararların idare tarafından uygulanma oranının %20'yi geçmediği belirtilmişti. Bu durum, idarenin Ombudsmanlık tarafından verilen kararları icra etmediği ve dikkate almadığı anlamına gelmektedir. Böyle olunca, bu kurumlar insan hakları alanında yeterli etkiyi doğuramadı.

2016 yılında ise TİHEK kuruldu. AB'nin 2000/43 sayılı ırk ya da etnik köken ve 2006/54 sayılı toplumsal cinsiyet temelinde ayrımcılığı yasaklayan iki direktifi, Türkiye'de eşitlik kurumu olarak adlandırılan bir kurumun kurulmasını gerektiriyordu. 2000/43 sayılı direktifin 13. maddesinde, eşitlik kurumlarının ulusal düzeyde insan haklarının savunulması ve/veya bireylerin haklarının güvence altına alınmasının görevli kuruluşların bir parçasını oluşturabileceği kabul edilmişti. Birçok AB ülkesinde Ombudsmanlık ya da insan hakları komisyonu ya da kurul olarak kurulmuş olan kurumlara ayrımcılıkla mücadele yetkisi de verildi. Üye devletlerin bu kurumları şikâyet alma, bağımsız araştırmalar yürütme ve bağımsız raporlar yayımlamaları bakımından yetkilendirilmesi gerekiyordu. Bu arada belirtilen AB düzenlemelerinin ayrımcılıkla ilgili maddi hukuk bakımından ileri olduğunu, usul hukuku bakımından ise çok ileri olmadığını eklemek gerekir. AB'nin 2000/43 sayılı direktifi aslında 1993 tarihli Paris Prensipleri'nin oldukça gerisindedir. Yürürlükteki eşitlik kurumlarıyla ilgili AB standartları da, aslında uluslararası alanda çok fazla dikkate alınabilecek standartlar değildir. Belirtilen yükümlülükleri yerine getirme konusunda birçok AB üyesi devlet direnmiştir. 2007'ye kadar kurulması gereken bu kurumların kuruluşu birçok ülkede gecikmiştir. Örneğin Almanya, başlangıçta federal düzeyde sadece 20 personel ile bir eşitlik kurumu kurmuştur. Yani Almanya gibi 80 milyonluk federal bir devlette böyle bir kurumun ayrımcılıkla mücadele çalışmaları yürütmesi mümkün değildir. AB içerisinde de, bu direktiflere dönük ciddi bir direnç sergilendiğini söylemek mümkün.

Türkiye, bu iki direktife uyum sağlamak için hızlı bir şekilde 2016 yılında TİHEK Kanunu'nu kabul etti. Kanuna ilişkin ilk taslak, sürpriz

bir şekilde 2009 yılında çıkmıştı. İnsan hakları savunucuları tarafından hazırlanmış ve İçişleri Bakanlığı'nın bu yönde bir taslağa evet demesi ilk başta şaşırtıcı gelmişti. Bu taslak, 7 yıl boyunca İçişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı'nın internet sitesinde durdu. Herkesin unuttuğu bir anda, revize edildi, hızlı bir şekilde Meclise geldi ve yasalaştı. Bu arada örneğin ayrımcılık temelleri arasında yer alan “cinsel yönelim” ifadesi metinden çıkarıldı. İlk taslakta yer alan birçok husus, yasada yer almadı. İlk taslakta yer almayan ancak olumlu olarak yasaya giren hususlar da oldu. Yasa, ne yazık ki büyük ölçüde Suriye ile yaşanan göç kriziyle ilgili uluslararası pazarlık konusu olarak geçti. STÖ'ler hızlıca birtakım görüşler dile getirdiler ise de bunların hiçbiri dikkate alınmadı. İlginç bir şekilde en iyi lobi çalışması Ombudsmanlık tarafından yürütüldü. Yasada, insan hakları alanında TİHEK'e başvuru yetkisi, Ombudsmanlığa bu konuda başvuru yapılabileceği gerekçesiyle yer almadı. TİHEK yalnızca ayrımcılık yasağı ile ilgili bireysel başvuru alabilmektedir. İnsan hakları alanında ise ancak re'sen inceleme yapabilmektedir. Kurum, ayrımcılıkla ilgili olarak hem bireysel şikâyet alabiliyor, hem re'sen harekete geçebiliyor; ancak adında “insan hakları kurumu” ibaresi geçmesine rağmen insan hakları alanında çok sınırlı yetkilere sahip görünüyor.

TİHEK Kanunu'nun gerekçesine bakıldığında, mevcut insan hakları kurumunun kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi ve personel sayısının artırılması gibi hususlar göze çarpsa da, bu kuruma ayrılan bütçede belirgin bir artış göze çarpmamaktadır. Ayrımcılık yasağı ve eşit muameleyle ilgili temel düzenlemeler büyük oranda olumlu olmakla birlikte kurumsal yapı, geçmişte yapılan hatalar tekrarlanarak oluşturuldu. OPCAT diye anılan İşkence Karşıtı Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesi'nin Ek Protokolü kapsamında bir ulusal önleme mekanizması kurulması gerekiyordu ve bu görev de TİHEK'e verildi. Böylelikle üç alanda kurulması gereken üç ayrı kurum tek kurum bünyesinde bir araya getirilmiş oldu. TİHEK Kanunu'nda hem ayrımcılık yasağıyla ilgili maddi hukuk düzenlemeleri yapıldı, hem ayrımcılık yasağı ile eşitlik kurumu kuruldu, hem de bu kuruma re'sen insan hakları alanında çalışma yetkisi verildi. Bu kurumun işkenceyi önleme konusunda bir ulusal mekanizma olarak da görev yapması öngörüldü. Kanunun gerekçesinde, tüm bu görevle-

rin tek bir kurum altında toplanmasının bu faaliyetlerin hepsinin daha rahat gerçekleştirebilmesini olanaklı kılacağı ifade edildi. Ancak kuruluşundan beri bu kurumun, bu üç alandaki görevlerini etkili bir şekilde yerine getirdiğini söylemek mümkün değil.

Kurumla ilgili dile getirilen eleştirilerin şu şekilde toparlanması mümkün: İlk olarak “cinsel yönelim” ifadesine yer verilmemesi, haklı olarak eleştiri ile karşılandı. AB hukukunda cinsel yönelim temelli ayrımcılık yasaklanmış ancak bu temelde faaliyet yürütecek bir eşitlik kurumu kurulması zorunlu tutulmamıştır. TİHEK’in, faaliyet alanı bakımından değil, ancak ayrımcılığı yasaklayan ilk maddelerde cinsel yönelime yer verilmediği için ve ayrımcılık temelleri bu kanunda sayılanlarla sınırlı tutulduğu için AB hukuku ve Türk hukuku arasında bir uyumsuzluk söz konusudur. Maddi hukuk bakımından halihazırda cinsel yönelim ayrımcılığı yasaklanmamış durumdadır. Türkiye’deki hiçbir kanunda “cinsel yönelim” ibaresi geçmiyor. Bugüne kadar bu ibareye yer veren yalnızca bazı AYM kararları var. Bu kararlar dışında, cinsel yönelim görmezden gelinen bir kavram.

TİHEK Kanunu’na yönelik ikinci bir eleştiri bağımsızlıkla ilgilidir. Bu kurumda görev yapacak TİHEK üyelerinin seçiminde çoğulculuk ilkesine yine yer verilmemiştir. Şu anki kurul üyeleri bundan öncekilere göre çok daha dar bir toplumsal kesimden geliyor. Bu kurulda, Türkiye’de ayrımcılıkla ilgili sorunlar yaşayan dezavantajlı grupları temsil eden ya da o gruplardan gelen herhangi bir kişi söz konusu değildir. Kurul, bu şekilde ayrımcılıkla ilgili sorun yaşayan gruplardan gelmemiş kişilerden oluşmuş bir kurul görünümü veriyor. Kurumun dışa dönük faaliyetlerine bakıldığında, bu yönde bir izlenim edinmek mümkündür. Bağımsızlıkla ilgili bir diğer konu, bu kurumun Başbakanlık ile ilişkili düzenlenmiş olmasıdır. Bir idare hukukçusu olarak Çiğdem Sever bu konuyu daha iyi açıklayabilecektir, ancak hem bir bağımsız kurum olmak hem de yürütme organı ile ilişkili olmak açıklanmaya muhtaç bir durumdur. 11 Kurul üyesinin 3’ünün cumhurbaşkanı, 8’inin ise Bakanlar Kurulu tarafından atanması ve Kurul üyeleri ile ilgili yargılama izninin başbakan tarafından verilmesi, bağımsızlıkla ilgili önemli sorunlar olarak göze çarpıyor. Yeni dönemde büyük ihtimalle bir yetki kanunu çerçevesinde çıkacak KHK’larla kanundaki Bakanlar Kurulu ibaresinin de

Cumhurbaşkanı olarak değiştirileceğini öngörmek mümkün. Bu durumda 11 üyenin 11'inin de Cumhurbaşkanı tarafından atanması söz konusu olacak. Buna yönelik dile getirilen eleştiriler ise, "AB üyesi devletler arasında da kurul üyelerinin ya da kurul başkanının yürütme organı tarafından atandığı örnekler var" denerek giderilmeye çalışıldı. AB üyesi bazı devletlerde gerçekten de benzer bir durumun olduğunu görüyoruz. Ancak bunları iyi birer örnek olarak kabul etmek mümkün değil. AB üyesi bazı devletlerde bağımsızlık ile ilgili ne yazık ki ciddi problemler var; biz bu anlamda kötü örnekleri dikkate almış olduk. Üyelerin yeterli güvenceye sahip olduğunu da söylemek mümkün değil ve bu nedenle hakimlik teminatına benzer bir güvencenin getirilmesi elzem görünmektedir.

TİHEK Kanunu'na göre Kurum ancak gerekli gördüğü durumlarda kararlarını kamuoyu ile paylaşacaktır. TİHEK'in kuruluşundan bu yana 450 civarında başvuru aldığı söylenmektedir. Bugüne kadar bu kurum tarafından başvuruların ilgili kurumlara yollandığı belirtilmiştir ve karar verildiyse de verilen kararlardan hiçbirisi yayımlanmamıştır. Bu kurumların en önemli etkisi, kararların yayımlanması ile kamuoyunu bilgilendirmeleridir. Kurumların bağlayıcı karar verme yetkisi bulunmamaktadır ve yargısal benzeri kurumlar olarak yalnızca tavsiye niteliğinde kararlar verebilmektedir. Benzer bir eksiklik, KDK bakımından da geçerlidir.

Eşitlik Kurumlarıyla ilgili uluslararası alanda dört tane belge ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki "model yasa" olarak kısaltılan BM'nin tamamen tavsiye niteliğindeki bir belgesidir. Bir diğeri Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe karşı Avrupa Komisyonu'nun (ECRI) yakın zamanda yeniden güncellenen 2 No'lu Genel Politika Tavsiyesi'dir. Diğer iki belge ise AB'nin az önce bahsettiğim iki direktifidir. Bir de bunların hepsine dayanak teşkil edebilecek 1993 tarihli Paris İlkeleri dediğimiz BM'nin bir diğer bağlayıcı olmayan tavsiye kararı söz konusudur.

Bu belgeleri göz önüne alarak bugün baktığımızda Türkiye'de yasama organına bağlı olarak İnsan Hakları İnceleme Komisyonu ve Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu mevcuttur. Bu komisyonlar hem az sayıda başvuru almaktadır, hem de yasama çalışmalarına sınırlı katkı sunmaktadır. Çoğu yasa teklifi veya tasarısı Meclis Başkanlığı tarafından bu komisyonlara sevk edilmemektedir. Sevk edildiği durumda ise

esas komisyon değil tali komisyon niteliği taşıdığı için komisyonlar ayrı bir çalışma yürütmemektedir. Bu sebeple bu iki komisyonun bugüne kadar ciddi katkı sunduğu herhangi bir yasa tasarısı bulunmamaktadır. TİHEK yasa tasarısı bu komisyonların belki en çok katkı sunduğu kanundur. Buna rağmen TİHEK ile ilgili yasa tasarısı komisyonda neredeyse aynı şekilde kabul edilmiştir ve muhalefet partilerine mensup milletvekillerinin eleştirileri göz ardı edilmiştir. Bu arada muhalefet partileri tarafından dile getirilen eleştirilerin de yeterli olmadığını belirtmek gerekiyor. Ana muhalefet partisi tarafından TİHEK Kanunu'na ilişkin AYM'ye açılan iptal davasının da benzer şekilde yetersiz olduğunu söylemek gerekir. AYM de önüne gelen başvuruda taleple bağlı olduğu için iptali talep edilen hususları görüşerek, TİHEK Kanunu'nu Anayasa'ya uygun bulmuştur. AYM tarafından bu kanunun hiçbir hükmü iptal edilmiştir. Bu kanunun bundan sonra yeniden AYM önüne gitmesi de teknik olarak mümkün değildir. Bu nedenle bir yasa değişikliği dışında bir çözüm söz konusu değildir.

AB'nin ayrımcılık yasağı alanında ortaya çıkardığı düzenlemeler, yıllardır yerinde durmaktadır ve herhangi bir ilerleme göze çarpmamaktadır. Yaklaşık 10 yıl önce bu alanda ortaya çıkmış çok sayıda direktifin harmonize edilmesine dönük bir inisiyatif ortaya çıkmasına rağmen, bugüne kadar herhangi bir adım atılmamıştır. Şu an AB mevcut ayrımcılık yasağı ile ilgili düzenlemeleri korumaya odaklanmış görünüyor. Hatta birçok üye devletin mevcut düzenlemeleri ısrarlı bir şekilde ihlal etmesine rağmen bu devletlere AB tarafından yeterince yaptırım uygulanmaması ciddi eleştiri ile karşılaşılıyor. AB üyelik sürecinde gündeme gelen bir konu olduğu için, TİHEK Kanunu'nda önümüzdeki dönemde, en azından kısa vadede bir iyileşme beklemek Türkiye açısından çok gerçekçi gözüküyor. Bu noktada yasal değişiklik yerine mevcut düzenlemelerin etkili bir şekilde uygulanması yönünde bir çaba gösterilmesi ve bu kanundaki olumlu birtakım düzenlenmelerin hayata geçirilmesine çalışılması daha makul gözükmektedir.

Yürütme organına bağlı olarak ise il ve ilçelerdeki insan hakları kurulları ve TİHEK ortaya çıktı. Bu kurumların mali açıdan özerkliği ile de ciddi sorunlar göze çarpıyor. TİHEK ve KDK'nin bütçe kanununda ne kadar ödenek alacağı bir sonraki bütçede doğrudan Bakanlar Kurulu ta-

rafından belirleniyor. Bundan önceki bütçe kanunlarındaki düzenlemelere bakıldığında kurumların bütçesinde enflasyon oranından fazla bir artış olmadığı görülüyor. Bütçelerin harcanma kalemlerine baktığımızda da büyük oranda bütçeden personel gideri ve personelin sosyal güvenlik primlerinin ödendiğini görüyoruz. Kurumların personel sayısının azlığı göze çarpan bir başka konu. Bu yüzden kurumların hem mali gücü hem de sahip oldukları kadro açısından kendilerinden beklenen amaçları gerçekleştirmesi açıkçası çok mümkün gözüküyor. Açıkça belirlenmiş bir görev ve yetki alanları olmasına rağmen her iki kurum da görevlerini yerine getirme noktasında yeterli güce sahip değil.

Mevcut kurumların diğer kurumlarla önemli işbirliği imkânları var ama bugüne kadar pek işbirliği yapılmadığını görüyoruz. Geçmişte TİHK, STÖ temsilcileriyle bir kısmına benim de katıldığım çok sayıda toplantı yaptı. STÖ'lerle kurulan ilişki somut olarak bir çıktı üretmedi. Kurum yalnızca eleştirileri dinlemekle yetindi.

Bağımsızlık açısından, TİHEK için çok ciddi bir yasa değişikliği gerekiyor. KDK bakımından ise ne yazık ki Anayasa değişikliği gerekiyor. Anayasa'ya göre Meclis'te çoğunluğu oluşturan bir partinin tek başına baş denetçi ve denetçiyi seçebilmesi mümkündür. Bundan önceki her iki seçim bu şekilde gerçekleşmiştir. Bağımsızlık açısından ortaya çıkan bu durum, kurumların bağımsızlık ve tarafsızlığı konusunda şüphe uyandırmaktadır ve kurumların bağımsız algılanmaları, bağımsız olmaları kadar önemli bir konudur. Toplum tarafından bağımsız ve tarafsız algılanmamaları kurumların etkisini başından itibaren azaltmaktadır. TİHEK bakımından bir Anayasa değişikliği gerekirse de 11 üyenin 11'inin de yürütme organı tarafından seçilmesi ciddi bir sorundur. Bu kanunda her ne kadar çeşitliliğin öngörüleceği belirtilse de çeşitliliği sağlama yükümlülüğü altında olan yürütme organı bu yükümlülüğü yerine getirmediğinde buna bağlanmış bir yaptırım söz konusu değildir. Üyeler açısından öngörülen uzmanlık alanları çok muğlak gözükmektedir. Mevcut üyelerin bir bölümünün insan hakları alanında hemen hiç deneyimi bulunmamaktadır. Kurul üyeleri açısından hiçbir devamlılık da söz konusu değildir ve bu husus, tecrübe aktarımını da ortadan kaldırmaktadır. Örneğin bir önceki kurum olan TİHK'den TİHEK'e tekrar üye olarak atanmış bir kişi daha bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, eşitlik kurumlarına ilişkin olarak AB direktiflerine uyum sağlandığı görülmektedir. Bununla birlikte BM ya da ECRI'nin öngördüğü standartlara uyum sağlandığını söylemek de mümkün değildir. Maddi hukuk açısından bakıldığında, ayrımcılığın ne olduğu, ayrımcılığın türleri, bunların tanımları, ayrımcılığın istisnaları bakımından AB hukukuna büyük oranda uyum sağlanmıştır. Hatta AB hukukunda olmayan “mobbing” gibi bir kavram ilk defa ayrımcılıkla bağlantılı olarak yasal düzenlemeye konu olmuştur. Bunlar ciddi ilerlemeler olmasına rağmen yasanın gerekçesi ile düzenlemeleri arasında bir uyumsuzluk göze çarpmaktadır. Genel bir çerçeve olarak düşünülen yasa hükümleri sadece TİHEK'in kendi faaliyetlerinde uygulayacağı hükümler gibi düzenlenmiş görünüyor. Bu tür bir algının ortaya çıkması, hukukçular açısından da ciddi bir yanılgıya yol açabilir. Türkiye’de hukukçuların bu düzenlemelerin farkında olduğunu söylemek mümkün değil. Bunların sadece TİHEK açısından uygulanacak düzenlemeler olduğu düşünülmemelidir. TİHEK Kanunu’nun İş Kanunu’nu dolaylı olarak değiştirdiğini söyleyebiliriz. Örneğin TİHEK Kanunu, kıdem tazminatıyla ilgili İş Kanunu’na tabi olarak çalışanlar ile Türk Borçlar Kanunu arasında çalışanlar bakımından mevcut olan ayrımı ortadan kaldırmıştır. Bu anlamda hukukçular bakımından çok ciddi bir eğitim faaliyeti yürütülmesi gerekmektedir. TİHEK ve KDK Kanunu hem özel hukuk ile kamu hukuku uyumsuzluklarında uygulama alanı bulabilecektir, hem de idare ve işverenler tarafından uygulanması gereken ciddi hükümler içermektedir. Kanunun uygulanması için çok ciddi bir çalışma yürütülmesi gerekiyor. Hukukçuların kendi ayrımcılık iddialarının mutlaka bu kanuna da dayanması gerekiyor. TİHEK’in işlerlik kazanması daha uzun süren yargısal usuller yerine uyumsuzlukların daha kısa sürede sonuçlanmasını sağlayabilir. Elbette TİHEK tarafından verilen kararların idare ve diğer gerçek kişiler ve özel hukuk kişileri tarafından da yerine getirilmesi gerekiyor.

*Ülkü Doğanay
Gamze Tosun
Pakrat Estukyan*

MEDYADA AYRIMCILIK

Ayrımcı Söylemlerle Mücadele İçin “Satır Aralarını” Okumak

Prof. Dr. Ülkü Doğanay

Neden söylem? Neden medya?

Söylem, toplumsal alanda süregiden iktidar ilişkilerini dilin anlamlandırma mücadelesi üzerinden okumayı öneren bir kuramsal yaklaşımın kavramı. Foucaultcu perspektiften bakarsak “bilgiyi kuran, bu bilginin içinde zaten yer alan toplumsal pratiği ve güç ilişkilerini yaratan yollara verilen ad.” (akt. Çınar, 2013: 138) İktidarın yukarıdan değil aşağıdan, mikro tekniklerle üretilmesine olanak sağlayan şey de bu. Zira söylem iktidarın bize “şeyleri”, içinde yaşadığımız dünyanın nasıl bir dünya olduğunu tanımlamasının, arzunun ne olduğunu öğretmesinin, bilgiyi biçimlendirmesinin, normal tanımlamasının aracı.

Ancak yalnızca iktidara özgü bir araç olarak göremeyiz söylemi. Söylem, Laclau ve Mouffe’un belirttiği gibi toplumsal gruplar ve özne konumlarının yanı sıra toplumsal alandaki tüm politik mücadelelerin, taleplerin, kimliklerin de kendilerini var etmesini dolaylıdır. Bu nedenle ancak toplumsal olanın bir tür dikişleme/teğelleme yoluyla, kısmi, geçici bir bütünsellik içinde mümkün hale gelebildiğinden söz edebiliriz (akt. Durna ve Kubilay, 2010, 54-58). Bu geçicilik ve kısmilik vurgusu, bize söylem hakkında önemli bir şey daha söyler: Toplumsal gerçeklik tanımları bu anlamlandır-

ma mücadelesi boyunca sürekli değişmektedir. Sonsuz farklı konuların yer bulduğu ve anlamı nihai olarak sabitlemenin olanaksız olduğu toplumsal alanda bir tür “anlamın kapatılması” girişimi olarak ortaya çıkar söylem.

Eleştirel söylem analizi bize ne sunuyor?

Eleştirel söylem analizi, ana hatlarıyla dili söylem olarak çözümleyen ve söylemsel pratiklerle daha geniş toplumsal ve kültürel yapılar arasındaki ilişkiyi araştıran bir yaklaşım, disiplinler ötesi bir araştırma metodolojisidir. Norman Fairclough ve Phil Graham eleştirel söylem analizinin metinleri maddi üretimin ve toplumsal yaşamın yeniden üretiminin bir anı (momenti) olarak ele aldığını belirtirler (2015: 150). Fairclough’ya (2001) göre söylem analizinin amacı mevcut gerçekliklerin belli yapıların, mekanizmaların, kuvvetlerin sonucu olduğunu ortaya koymaktır. Başka bir deyişle, dil kullanımında ortaya çıkan toplumsal uzlaşılar olarak görülen eşitsiz iktidar ilişkilerinin ideolojik işleyişini açığa çıkarmak, sosyal gerçekliğin kavramsal olarak nasıl dolaymlandığını araştırmaktır. Bu bakış açısının ardında temsil, kavramlaştırma ve yorumlama olmadan sosyal olayların da var olamayacağı kabulü yatar. İnsanların bunları nasıl gördüğü, temsil ettiği, yorumladığı, kavramlaştırdığı bu gerçekliklerin de bir parçasıdır. Böyle bir yaklaşımın çıkış noktasında ise mevcut sosyal gerçekliklerin insani özgürleşmeyi, refahı kısıtladığı saptaması yer alır. Fairclough, *Critical Discourse Analysis* başlıklı yazısında eleştirel söylem analizine, bu gerçekliklerin nasıl ve neden ortaya çıktığını, bunları değiştirmenin mümkün olup olmadığını sorarak başlar. Böylece eleştirel söylem analizinin dört temel aşamada gerçekleşebileceğini ortaya koyar. Birinci aşamada, bir sosyal yanlışa semiyotik yönüyle odaklanır. Bu yanlışın semiyotik unsurlarının neler olduğunu sorar. Ardından, ikinci aşamaya geçer ve sosyal yanlışın açığa çıkmasının önündeki engelleri tespit etmeye yönelir. Söylem düzenleri ve sosyal pratiğin diğer öğeleri, metinler ve diğer olaylar arasındaki ilişkileri irdeler. Üçüncü aşamada ise, “Sosyal düzenin bu sosyal yanlışa ihtiyacı var mı?” sorusuna yanıt aranır. Düzenin bu yanlışa hangi anlamda ihtiyacı bulunmaktadır? Bu aşamanın son sorusu ise bu yanlışın değiştirilip değiştirilemeyeceğidir. Dördüncü aşama, tespit edilen ve söylemsel olarak nasıl kurulduğu, sürdürüldüğü açığa

çıkarılan bu yanlışın düzeltilmesinin olası yollarının neler olduğunu tartışmaktadır. Böylelikle Fairclough'nun söylem analizi yaklaşımının bize büyük resmi görmeyi önerdiğini söyleyebiliriz. Fairclough'nun yaklaşımına göre, söylem analizi yalnızca bir metnin ya da bir söylemsel pratiğin nasıl ortaya çıktığının ya da nasıl işlediğinin analizi değildir. Bu pratiğin art alanını açıp dökmeyi ve bununla da yetinmeyip bu pratiğin ortaya koyduğu sorunu değiştirmenin/dönüştürmenin yollarını araştırmayı gerektirir.

“Neden medya?” sorusunun yanıtı da burada önem kazanır. Van Dijk, söylemin oynadığı rolü, iktidarın bir tür zihinsel denetim mekanizması aracılığıyla dolaylı biçimde işlemesine ve “ikna yoluyla ya da öbür söylemsel iletişim biçimleri yoluyla uygulanmasına” bağlar (1999:333). Toplumsal iktidarın yeniden üretimi için gereken ideolojik çerçeve “iletişim ve söylem yoluyla kazanılır, onaylanır ya da değiştirilir” (335). Bu noktada, Hall'ün deyişiyle medya gerçekliği yalnızca yeniden üretmekle kalmaz; aynı zamanda dilsel pratikler yoluyla tanımlar, aktif bir seçme ve sunma işlemiyle temsil eder, ona anlam verir (1999:88).

Yaygın medya kuruluşları, varlıklarını ancak profesyonel ideolojileri çerçevesinde üstlendikleri görevleri yerine getirerek, haber kaynaklarıyla ilişkilerini sağlamlaştırarak, reklam gelirlerini artırarak sürdürebilecek ekonomik birimlerdir. Bu nedenle, medya metinlerinde ortaya koyulan gerçeklik iddiası, toplumsal gerçekliğin ancak belli bir bakış açısından tanımlanması anlamına gelir; medya kuruluşlarının ve çalışanlarının egemen ilişkiler ağı içindeki konumları, medya metinlerinde tanımlanan, onanan gerçekliğin, medya kuruluşlarının ve elitlerinin çıkarlarıyla uyumlu toplumsal değerler, yaşam biçimleri, normlar çerçevesinde oluşmasına aracılık eder. Yazarlar, sanatçılar, yönetmenler, akademisyenler, gazeteciler gibi “sembolik elitler”, Van Dijk'ın ifadesiyle, politik, medyatik ve akademik söylemleri kontrol eder, kamusal söyleme hâkim olan konular ve bunların nasıl anlamlandırılacağı konusunda belirleyici bir rol üstlenirler (Van Dijk, 1999: 338-9). Örneğin bir haber için hangi başlığın anlamlı olduğuna, “enformasyonun miktarına ve tipine, özellikle de kimin kamusal olarak ve hangi tarzda tarif edilebileceğine dair düzenlemeler yapabilirler” (337).

Van Dijk, sembolik elitlerin toplumsal gerçekliği anlamlandıran, dünyada olup biteni tanımlayan kamusal metinler oluşturabilme gücüne özel bir önem yükler. Böylece söylem, insanların “zihinlerini kontrol etmenin

garantili bir yolu”nu oluşturur: “Eğer söylemi kontrol edebiliyorsanız yalnızca gazeteleri değil, aynı zamanda, muhtemelen okurların zihinlerini de –doğrudan ya da otomatik bir şekilde olmasa da dolaylı olarak– kontrol ediyorsunuz demektir. ... Örneğin, gazeteler üzerinde denetim kurduğunuzda, dolaylı olarak insanların Kürtler ya da toplumdaki başka bir grup hakkında neler düşüneceklerini kontrol ediyorsunuzdur” (Van Dijk, 2010, 13). Medya söyleminin eleştirel analizi bu noktada önem kazanır.

Medya metinleri –haberler, köşe yazıları, televizyon programları, diziler, filmler, vb.– azınlıklara ya da ayrıcalıksız gruplara yönelik ege-men bakış açılarını, ideolojileri, önyargı ve yaklaşımları yalnızca yeniden üretmekle kalmaz; aynı zamanda bunlara genel geçerlik kazandırır. Böylece okurun, izleyicinin gündelik hayatında karşılaşmadığı ya da kişisel bir deneyiminin bulunmadığı toplumsal kesimlerle ilişkisi, onlar hakkındaki yargısı medya dolayımıyla oluşur (Van Dijk, 1991:7).

Gündelik hayata nüfuz eden ayrımcı ve ırkçı yargıların olağanlaştırılmasında medyanın oynadığı bu rol, gerçekte onun yaygın rızanın üretiminde gerekli olan sembolik kaynakların kontrolüne sahip olmasıyla ilişkilidir. Bu kontrol gücü, medya kuruluşlarının haber değeri atfetme pratiklerinde, haber kaynakları ve politik-ekonomik güç gruplarıyla ilişkilerinde, istihdam politikalarında ve profesyonel haber üretim kodlarının işleyişinde hegemonyanın yeniden üretilmesine aracılık edecek tercihlerin baskın olması anlamına gelir. Liberal medya kuramlarının odağında bulunan “yansızlık” iddiasının haber medyası tarafından bu medyanın aktardığı enformasyonun “gerçekliğin ta kendisi” olduğu savıyla söylemsel düzlemde sürekli olarak yeniden üretilmesi nedeniyle, ayrımcı söylemlerin dayandığı önyargılar ve damgalamalar, iddia edilen gerçekliğin olağan bir parçasıymış gibi sunulurlar.

Haber söyleminde ayrımcılık

Van Dijk’ın da aralarında yer aldığı eleştirel söylem analistleri, söyleme hegemonyanın kurulduğu ve yeniden inşa edildiği ama aynı zamanda dil üzerinden mücadelenin de gerçekleştiği bir anlamlandırma dizgesi olarak bakmanın önemini altını çizerler. Böylece, haber söy-

lemine eleştirel bir perspektifle ele almak, önce büyük çerçeveyi, hem haberin üretildiği hem de alımlandığı, başka bir deyişle iletişimin içinde gerçekleştiği toplumsal-ekonomik-politik bağlamı dikkate almayı gerektirir.

Üretim sürecinin analizi “metne”, yani haber söyleminin makro ve mikro yapısını oluşturan temel öğelere geçmeden önce, haber kuruluşlarının yapısal ilişkilerinden başlayarak istihdam politikalarına kadar varan genel çerçeveyi ortaya koymayı gerektirir. Örneğin böyle bir analize gazetenin ya da yayın kuruluşunun haber odasında ve karar alıcı mercilerinde kaç kadın habercinin, editörün çalıştığından başlanabilir. Çeşitli etnik, dinsel, kültürel vb. azınlıklardan kaç çalışan istihdam edildiğine bakılabilir. Gündem toplantılarının nasıl yönetildiği, muhabirlerin haber değeri atfetme süreçlerinde ne kadar aktif rol alabildikleri, haber kaynaklarıyla ilişkilerin nasıl kurulduğu, editöryal süreçlerde haber içeriklerine ne kadar müdahale edildiği, etik habercilik ilkelerine uyma konusunda ne ölçüde hassasiyet gösterildiği, ombudsman istihdam edilip edilmediği ve ombudsmanın değerlendirmelerine ne kadar uyulduğu gibi birçok parametre, yayın kuruluşunun ayrımcı söylemleri aktarma, yeniden üretme ve meşrulaştırma konusunda izleyeceği yolu tespit etmek açısından belirleyici olabilir.

Metne odaklanıldığında ise, Van Dijk’ın haberin makro ve mikro öğeleri olarak ayrıştırdığı unsurlara bakmak faydalı olacaktır (1991). Burada haber başlıklarının ve spotların nasıl atıldığı, haber kaynağı olarak kimlere başvurulduğu ve kimlerin sözlerinin değerli görüldüğü (alındığı veya aktarıldığı), haber şemasının nasıl oluşturulduğu, hangi fotoğrafların nasıl kullanıldığı, fotoğraf altı yazılarının nasıl oluştuğu gibi sorular aynı zamanda bizi habercinin azınlıklarla ilgili meselelerdeki tercihinin ne olduğu sorusunun yanıtına da götürecektir.

Örneğin azınlıklar, çoğunlukla haber kaynağı olarak görülmezler. Savaştan kaçarak Türkiye’ye sığınan Suriyeli mültecilerle ilgili haberlerde politikacıların ya da bürokratların, kimi durumlarda konuyla ilgili uzmanların ağzından yapılan açıklamalarla karşılaşırız; bir mültecinin haber kaynağı olduğuna ise neredeyse hiç rastlamayız. Onların yaşam deneyimleri, karşılaştıkları sorunlar, tanıklıklar, haber öykülerinin içinde ya hiç yer bulmaz ya da ikincilleştirilir.

Haber metninin nasıl oluşturulduğu, örneğin sürmanşetlerin, manşetlerin, başlıkların nasıl atıldığı da haber söylemini anlayabilmek açısından merkezi rol oynayan sorulardan birisidir; başlıkların genelde yayın kuruluşunun azınlıklarla ilgili politikasını yansıttığını görürüz.

Başlıklar gibi haber fotoğrafları da hem habere konu olan aktörlere hem de ana olaya dair yargıların oluşmasında yönlendirici bir rol oynayabilir. Okurlar, çoğu zaman olaylar hakkındaki fikirlerini başlıklar ve fotoğraflara bakarak oluştururlar. Fotoğrafta kimin, nasıl gösterildiği bu yüzden önemlidir. Gezi direnişi sırasında, direniş haberlerini yayımlamama halini sürdüremeyen gazetelerin eylemcileri yüzleri kapalı, sisler içinde ya da polise molotof kokteyli, taş vb. atarken gösteren haber fotoğrafları, habercinin bakışını yansıtması açısından çarpıcı örneklerdir.

Haber şemasının nasıl oluşturulduğu, habercinin etnik olaylara ya da azınlıklara bakışını ortaya koyabilir. Genel olarak haber metninin organizasyonu, en önemli enformasyonla başlar. Bu noktada hangi enformasyona öncelik atfedildiği, hangi enformasyonun hangi sırayla aktarıldığı, haberde arka plan bilgisinin nasıl verildiği, örneğin bir toplumsal eylemle ilgili haberde eylemcilerin kimliğine, taleplerine ilişkin bilgilerin haber akışı içinde yer bulup bulmadığı, olayın geçmişine, muhtemel sonuçlarına yer verilip verilmediği, tanıklıklara başvurulup başvurulmadığı gibi birçok soru, haberde konu olan azınlık gruba yönelik belli bir enformasyonun aktarılmasına aracılık ederken kimi enformasyonların da ikinci plana aktarılmasına ya da görmezden gelinmesine yardımcı olabilir.

Haber söyleminin makro öğeleri kadar sözcük seçimleri; sıfatların, metaforların, benzetmelerin, yinelemelerin kullanımı; cümle yapıları; kutuplaştırma, haklılaştırma, masumlaştırma, inkâr vb. söylemsel stratejiler de ayrımcı söylemlerin oluşumu ve meşruluk kazanmasına aracılık edebilir. Örneğin medya, olumsuz bir olayın, bir linç girişiminin faillerini gizleyebilmek adına edilgen cümle yapılarına başvurabilir. Azınlık grubu olumsuz bir olayla işaretlemek istediğinde ise aktif cümle yapısına başvurulur.

21 Mart 2002 tarihinde Mersin’de Newroz kutlamaları sırasında polisin eylemcilere müdahalesi sonucunda polis panzerinin duvara sıkıştırarak ezdiği bir eylemciyle ilgili haber şu cümlelerle verilmekteydi: “...bir gösterici panzerle duvar arasına sıkışarak öldü.” (Köker ve Doğa-

nay, 2004:63) Bu cümlenin yapısı, ölme eyleminin faili olarak göstericiyi işaret etmektedir. Gösterici, panzerle duvar arasına sıkışmaktan sorumlu tutulmaktadır adeta. Polisin göstericinin ölümündeki sorumluluğu, haberlerde edilgin cümle yapısının arkasına gizlenmektedir. Bunun yanında, belli bir toplumsal grubun nasıl adlandırıldığından başlanarak bu grupla birlikte anılan sıfatlara, benzetmelere vs. yer verilme biçimi sorunlaştırılmalıdır.

Van Dijk'ın yaklaşımı, bize haber söyleminde ayrımcılığın yalnızca basmakalıp ırkçı ve ayrımcı sözcükler, yaftalamalar ve hedef gösteren ifadeler aracılığıyla işlemediğini gösterir. Söylem, yalnızca söylenen değil, söylenmeyendir de. Haber söyleminin eleştirel analizi, bu nedenle satır aralarını okumayı gerektirir. Örneğin aşağıdaki haberin bize bir dolandırıcılık hikâyesi gibi sunduğu olay, gerçekte Türkiye'ye sığınmış bir mülteci kadının para karşılığı ve rızası dışında evlendirilmesidir. Arka planında ataerki, istismar ve kadını insanlığından çıkararak, ona alınıp satılacak bir eşya gözüyle bakan ağır ayrımcı ideoloji vardır. Habere konu olan ve "Suriyeli gelin" olarak adlandırılan kadın bir mülteci olduğu için haberin art alanı, aynı zamanda ırkçıdır da.

Haberde,¹ dolandırıldığını iddia eden erkeğin evlenmek üzere aracılarla görüştüğü, aracılardan telefonundaki fotoğraflardan gelin adayını seçtiği, daha sonra bu evlilik için para ödediği bilgisi vardır. Aslında bu bir itiraftır. Hem para karşılığı mülteci kadınların bir katalog üzerinden satıldığının, hem de bunun için aracılara ödeme yapıldığının itirafı söz konusudur. Haber ise bunu olağan kabul eder; ne haberin kurgusunda ne de sözcük seçimi ve cümle yapılarında bu durumun en azından yadırgandığına dair en ufak bir belirti görülür. Mağdur "dolandırılan" erkek olarak sunulurken, rızası dışında, para karşılığı aracılardan satın alınan ve belki de evliliğe zorlanan bu kadın "dolandırıcı" olarak sunulur. Alışveriş için gidilen mağazadan ayrılırken başörtüsünü değiştirmesi de kanıt olarak gösterilir. Oysa asıl haber değeri taşıyan, kadının mağduriyeti ve bu durumda olan, kataloglar üzerinden erkeklere ikinci, üçüncü eş olarak pazarlanan çoğu çocuk yaşta mülteci kadının yaşadıkları, söylenmeyen, satır aralarına gizlenendir.

1 *Vatan* gazetesi, "Suriyeli Gelin Altınları Alıp Kayıplara Karıştı", 22.07.2017, <http://www.gazete-vatan.com/suriyeli-gelin-altinlari-alip-kayıplara-karisti-1069123-yasam/>

Gazetevatan.com » Yaşam » Haber

Suriyeli gelin altınları alıp kayıplara karıştı

İHA | 22 Mayıs 2017 Pazartesi - 11:19 | Son Güncelleme : 22 05 2017 - 11:19

Cem Yılmaz'ın "Hokkabaz" filminde gelinin düğüne günler kala altınlarla kayıplara karışması sahnesi Ataşehir'de gerçek oldu. Suriyeli gelin evlenme vaadiyle kandırdığı adamın kendisine aldığı altınları alıp kayıplara karıştı.

Paylaş Tweet G+ Yorum Yaz 0

Print A+ A-

İddiaya göre; Ataşehir'de evlenmek isteyen 31 yaşındaki A. Ç. uzaktan akrabalarının aracılığıyla Gaziantep'te Suriyeli 22 yaşındaki E. M. ile tanıştı. Tanıştıktan kısa süre sonra A. Ç., E. M.'ye imam nikahı kıydı. E. M.'nin babasına 10 bin lira süt parası veren A. Ç. kızı ve ailesini alarak İstanbul'a geldi. Düğün hazırlığı için İstanbul'a gelen E. M. ile ailesi altınlar ile paraları alarak kayıplara karıştı.

Eşarbını değiştirerek altınlarla kaçtı

Polisler şahısları arıyor

Gelin adayı E. M. 30 bin liralık altın ile kayıplara karıştıktan sonra dolandırıldığının farkına varan A. Ç. polise başvurdu. Polis merkezine giden A. Ç., E. M. tarafından dolandırıldığını söyleyerek davacı oldu. Alışveriş merkezinin kameralarını inceleyen polisler şahısları bulmak için arama başlattı.

Şahıslardan şikayetçi olan damat adayı A. Ç. "Bundan 3- 4 gün önce Gaziantep'de yakın bir akrabamız vasıtası ile bir kız var dediler. Bununla ilgili bizi oraya davet ettiler. Biz gittik kızı gördük anlaştık. Ondan sonra bir iki aracı vardı yanlarında onlar birkaç tane daha bana kız gösterdiler. Telefon üzerinden 6- 7 tane kız gösterdiler. Aracılarda bir tanesi 'benim kendi öz kardeşimin kızı var onu sana verelim dediler. 10 bin lira babasına verirsin, 10 bin lira da altın alırsın kız senin olur' dediler. Biz tamam dedik. Kızın babasına 10 bin lirayı takdim ettik. Kızın annesi, babası ve kendisini aracım la İstanbul'a getirdim. Bir gece burada kaldılar. Ertesi gün kızın annesi ile babası Adana'ya geri döndü. Sonra öğrendik ki bilet aldığımız şahıslar kesinlikle otobüse binerek Adana'ya dönmemişler. İstanbul'da kaldıkları anlaşıldı. Sonra ben bu evleneceğim şahısla düğün hazırlıklarına başlamak için İstanbul'da bir alışveriş merkezine gittik. Cüzdanımı kendisine tutması için vererek erkekler reyonuna gittiğimde aradan bir dakika geçtikten sonra geri döndüğümde benimle evlenecek olan kişinin kaçtığını anladım. Hemen polislere haber verdim. Kamera kayıtlarına baktılar. Ben arkama döner dönmez başındaki eşarbi değiştirip koşarak kaçtığı ortaya çıktı. Kendisini Suriye vatandaşı olarak tanıttılar bize. Düğün hediyesi olarak 10 bin lira değerinde bilezik ve evde bulunan 4 adet bilezik takmıştık" dedi.

Cem Yılmaz'ın başrolünde oynadığı filmde de gelin düğüne kısa bir süre kala altınları alıp kayıplara karışmıştı. Polis her yerde dolandırıcı Suriyeli gelini arıyor.

ETİKETLER

cem yılmaz suriyeli gelin hokkabaz

Hem Fairclough'nun hem de Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yaklaşımı, medyanın ayrımcı söylemlerin meşrulaştırılmasındaki rolünü araştırırken öncelikle sorunun tam olarak ne olduğunu tespit etmemiz gerektiğini ortaya koyar. Bu aşamada, haberde veya medya metninde ne söylendiği kadar ne söylenmediğine de bakmak gerekir. Sorunu tespit etmek, ayrımcılıkla mücadele açısından atılabilecek bir ilk adım olarak görülebilir. Ele aldığımız haber üzerinden gidecek olursak, sorun yukarıda değindiğimiz şekliyle ataerki, kadına bakış açısı, istismarın olağan kabul edilmesi ve genel bir ahlak sorunudur. Haberin bu sorunu görmezden gelmesi ise, bu eşitsizlikçi düzenin olağanlaştırılmasında medyaya düşen rolle ilişkilidir. Bu noktada sorunu ortaya koymuş olsak bile, bir adım öteye giderek bunu teşhir edecek kanalları açık hale getirmemiz, başka bir deyişle bu adımı soruna müdahil olmak adına yapılacak yeni hamlelerle ilerletmemiz gerekir. Teşhir, medyayı ayrımcı dilini dönüştürmeye zorlamak için bir yordam olarak görülebilirse de başka hamleler eşliğinde gerçekleşmedikçe her zaman işe yaradığını söyleyemeyiz. Bianet'in çalışmalarında ve haberlerinde gördüğümüz gibi, iyi örneklerin yaygınlaştırılması bu noktada önemli bir hamledir. Ancak bu konudaki kaynakların çeşitlenmesi ve iyi örneklerin ana akım medyada yer bulması için girişimlerde bulunulması da önemlidir. Kuşkusuz, ana akım medyayı böyle bir dönüşüme zorlamak için yalnızca teşhir etmek ve iyi örnekler sunmak yeterli olmayacaktır. Ayrımcılık karşıtı toplumsal hareketlerin güçlenmesi, sivil toplum kuruluşlarının, aktivistlerin bu konuda baskı oluşturabilecek yeni eylemlilik alanları geliştirmesi, sabırla ve ısrarcı bir mücadeleyi gerektirir.

Kaynaklar

- Çınar, M. (2013), "Habercilik ve Nefret Söylemi", *Medya ve Nefret Söylemi*.
- Durna, T., Kubilay, Ç. (2010), "Söylem Kuramları ve Eleştirel Söylem Çözümlemeleri", Tezcan Durna (der.), *Medyadan Söylemler*, İstanbul, Libra Kitap.
- Fairclough, N., Graham, P., (2015) "Eleştirel Söylem Çözümlemecisi Olarak Marx: Eleştirel Yöntemin Yaratılışı ve Küresel Sermayenin Eleştirisi ile Bağlantısı", Barış Çoban, Zeynep Özarslan (haz.), *Söylem ve İdeoloji*, İstanbul, Su Yayınları.
- Fairclough, N. (2001) "Critical Discourse Analysis", https://balticpractice.hse.ru/data/2015/04/13/1094925608/Critical%20discourse%20analysis_THEORY_FAIRCLOUGH.pdf
- Hall, S. (1999) "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü", *Medya, İktidar, İdeoloji*, M. Küçük (der.), Ankara, Bilim ve Sanat, 77-127.
- Köker, E., Doğanay, Ü. (2004), "Televizyonda protesto görüntüleri: ege-men haber söylemlerinde toplumsal eylemler", *Kültür ve İletişim*, 7/2, s. 43-72
- Van Dijk, Teun A. (1991), *Racism and the Press*, Newyork, Routledge.
- Van Dijk, Teun A. (1999), "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları", *Medya İktidar İdeoloji*, Mehmet Küçük, Ankara, Ark Yay.
- Van Dijk, Teun A. (2010), Nefret Suçları ve Nefret Söylemi Konferansı, 9-10-11 Nisan 2010, İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi

Gamze Tosun

Adını gazeteci, Türkiye-Ermenistan uzlaşmacısı ve insan hakları savunucusundan alan Hrant Dink Vakfı, 2009 yılından beri "Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi" adlı bir çalışma yürütüyor. Bu girişimin amacı, özellikle etnik ve dinî kimliklere karşı ayrımcı söyleme, cinsiyetçi, homofobik ve transfobik söyleme ve nefret söylemi içeren haberlere dikkat çekmektir. Proje, kamuoyunda farkındalık yaratmayı, medyada nefret söylemi kullanımını azaltmayı, nefret söylemi kavramıyla ilgili bilgi üretmeyi, bir tartışma zemini açarak medyada insan hakları ve azınlıklara ilişkin daha saygılı ve bilinçli bir dil kullanılmasını teşvik etmeyi hedefliyor.

Bu çalışma kapsamında tüm ulusal gazeteler ve yaklaşık 500 yerel gazete anahtar sözcükler üzerinden taramıyor. Hrant Dink Vakfı, aşağılayıcı, ötekileştirici ifadeler içeren haberleri tespit etmek için bir medya takip merkezinden hizmet alıyor. Bu taramaların sonucunda dört aylık dönemlere ait nefret söylemi raporları yayımlanıyor ve tespit edilen içeriklerden bir seçki haftalık olarak internet sitesinde paylaşılıyor; daha sonra bu analizler sosyal medya hesapları Facebook ve Twitter aracılığıyla etkin bir biçimde dolaşıma sokuluyor.

"Nefret söylemi", mutlak ve evrensel bir tanımı olmayan, çok çeşitli ifade türlerini kapsayan geniş bir kavram olarak kullanılıyor. Fakat hem

nefret söyleminin zemin hazırladığı toplumsal acılar hem daha geniş anlamda söylemin gücü ve sosyal hayatta var olan eşitsizliklerle ilişkisi düşünüldüğünde, nefret söylemini ve ayrımcı söylemi tanımlamak ve tanımak büyük önem taşıyor.

Proje, nefret söyleminin tanımında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 97 Sayılı Tavsiye Kararı'nı esas alıyor. Bu karara göre, "nefret söylemi" ırk nefreti, yabancı düşmanlığı, Yahudi düşmanlığı veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli kişilere ve gruplara yönelik saldırgan milliyetçilik ve etnik merkezcilik, ayrımcılık ve düşmanlık şeklinde ifade bulan, dinsel hoşgörüsüzlük de dahil olmak üzere, hoşgörüsüzlüğe dayalı nefret biçimlerini yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçimini kapsıyor. Bu haliyle yoruma açık ve geniş olan nefret söylemi tanımının sınırları bağlama göre çiziliyor. Yani nerede, ne zaman, kimin, kime yönelik söylediği, söyleyenin etki gücü gibi faktörler değerlendirilerek tespit yapılıyor. Bir ülkede, belli bir dönemde nefret söylemi olarak görülebilecek bir söylemin tarihsel, toplumsal, dilbilimsel referansları başka bir yer ve zamanda tamamen farklı olabiliyor ya da bir benzer bir tehlike teşkil etmediği görülebiliyor.

Çalışmada esas olarak ulusal, etnik ve dinî kimlik temelli nefret söylemine odaklanılıyor. Aynı zamanda sistematik ve günlük bir tarama yapılmaya da kadınları ve LGBTİ'leri hedef alan söylemlere dair çarpıcı örnekler de tespit ediliyor. Analiz sürecinde medya araştırmalarında uygulanan eleştirel söylem analizi yönteminden faydalanılıyor. Medya içerikleri ve söylem konusunda belli göstergeler oluşturmak amacıyla önce niceliksel ölçeklemeye başvurulurken, nefret söylemi içeriğinin en çok nerede (hangi gazetelerde), ne şekilde kendine yer bulduğu ve kimleri hedef aldığı ortaya koyuluyor.

Nefret söylemine odaklanan incelemenin yanı sıra ayrımcı ve ötekileştiren mesajları nefret söyleminden daha kapalı bir şekilde veren, dolaylı şekilde kurgulanmış söylemler de ayrımcı söylem dosya konuları olarak çalışmaya dâhil ediliyor. Yıl boyunca tespit edilen gündem maddelerinden ikisi seçilerek, bu konular üzerine detaylı söylem çalışması yapılıyor ve iki ayrı rapor yayımlanıyor. 2017 yılından beri ise tüm yılın verilerini bir araya getirerek daha geniş ölçekli bir analiz yapmak ve yıl içinde üretilen iki ayrımcı söylem raporunu da kapsayan bir kaynak oluşturmak amacıyla

yıllık rapor hazırlanıyor. 2017 yılında yayımlanan yıllık raporun¹ verilerine bakıldığında günde 14'ten fazla yazıda nefret söylemi üretildiği, toplamda 79 farklı grubun nefret söyleminin hedefi olduğu görülüyor. Hedef grup sayısının fazlalığı ve nefret söylemi üretiminin sıklığı, bu söylemin aslında gündelik hayatın ne kadar içinde olduğunu gösteriyor.

Medya izleme çalışması, nefret söyleminin ve ayrımcı söylemin sebeplerini doğrudan vermese de önemli göstergeler sunuyor. Hedef gruplara dair elde edilen yıllık sonuçlar, belli grupların yoğun ve tekrarlayan bir biçimde nefret diline ve ayrımcı söyleme maruz kaldığına işaret ediyor. Aynı zamanda, yılın belli dönemleri ve kamuoyunun gündemi, hangi grupların hedef alınacağını da büyük ölçüde etkiliyor. 2017 yılında Türkiye medyasında nefret söyleminin hedefi olan Budistler örneğinde olduğu gibi, nefret söylemi ve ayrımcı söylem yalnızca belli gruplara yönelik kemikleşmiş bir düşmanlıktan kaynaklanmıyor; gündemin etkisiyle coğrafi ve tarihi yakınlığın ötesinde yeni "düşman"lar yaratılabiliyor.

Proje kapsamında gazetelerin izlenmesinin yanı sıra sivil toplum temsilcileri, hukukçular, akademisyenler, meslek örgütleri ve gazetecilerle arama toplantıları, seminerler, eğitimler düzenlenerek nefret söylemiyle ilgili duyarlılığı artırmak amaçlanıyor. Bu alanda çalışan diğer sivil toplum örgütleri ve ilgili kuruluşların davetleri üzerine atölyeler ve eğitimler düzenlenerek bilgi ve deneyim paylaşılıyor. Buna bağlı olarak nefret söylemi kavramıyla ilgili bilgi sağlamak, ayrımcı ve ırkçı söylemle mücadele yolları ve yöntemlerinin neler olabileceğinin tartışılmasına zemin açmak ve medyada insan haklarına saygılı ve bilinçli bir dil kullanılmasını teşvik etmek amacıyla uluslararası paneller düzenleniyor, üniversitelerde nefret söylemi üzerine toplantılar yapılıyor, bulgular tartışılıyor.

2009'dan beri sürdürülen bu çalışmalarla nefret söylemi ve ayrımcı dil konularında elde edilen bilgi ve tecrübe birikimi, Hrant Dink Vakfı bünyesinde, Türkiye'de söylem üzerine çalışan ilk araştırma merkezi olan ASULİS Dil, Diyalog ve Demokrasi Laboratuvarı'nın kurulmasına zemin hazırladı. 2016'da ASULİS'in kurulmasından bu yana proje, laboratuvar çatısı altında daha geniş kapsamlı bir söylem çalışmasının parçası olarak yoluna devam ediyor.

1 Raporu ulaşmak için: <https://bit.ly/2IqmLY7>

İçselleştirilmiş Bir Gelenek Olarak Ayrımcılık

Pakrat Estukyan

Ayrımcılık ülkemizde o denli içselleştirilmiş bir gelenek ki, 1908 yılında Meşrutiyet ilan edildiğinde ve meşru düzende ülke halklarının eşit vatandaş olacakları savı ileri sürüldüğünde gelen en somut tepki “Ne yani, bundan sonra gâvura gâvur denmeyecek mi?” olmuştur. Bu, içselleştirme dediğimiz durumun en somut hali. Gâvur sözü ki aslında hakaret içerir fakat her zaman hakaret amacıyla kullanılmıyor da olabilir. İçselleştirme aynı zamanda bir doğallaştırma meselesidir. Örneğin, eğer Müslüman değilse, gâvurdur. Oysa bu sözcük Müslüman olmayan topluları rencide eden ifadelerin başında gelir. Su içer, nefes alır gibi, bu kadar kolay, bu kadar hoyratça söylenen sözcüğün anlamı inancı olmayan veya inancı sapkın, inancı bozuk. Çünkü İslam sözcüğü Türkçede bir çarpıtma ile Müslüman, yani temiz imanlı anlamında kullanılıyor. Dolayısıyla gayrimüslim dediğiniz anda imanı temiz olmayanları işaret etmiş oluyorsunuz. Bütün bunlar, kullananların çoğu kez farkına varmadıkları ama doğallıkla içselleştirdikleri şeyler.

Askerlik yaparken boynumuzda bir künye olurdu. Künyede adımız, birliğimiz gibi bilgilerin yanı sıra "M", "GM" ifadeleri vardı. "M" Müslümanları, "GM" ise gayrimüslimleri ifade ederdi. Buna atıfla kendimize "General Motor" der, gülüşürdük. Bu bilginin bir gereklilik olduğu da söylenebilir. Nitekim nüfus kâğıtlarımızı ufak banka kartı

ölçeğinde bir şekilde dönüştürdüler. Üzerinde yazılı bilgilerden daha çoğu, daha ayrıntılısı çipte var fakat bunların bir kısmının belirtilmesi isteğe bağlı. Nüfus memuru sordu: “Kartta gözükmüyor ama çipte belirtilebilir, dininin belirtilmesini ister misin?” “İsterim,” dedim. “Mutlaka yazın, olur ya başıma bir şey gelir dağda, bayırda, ıssızda ölürüm kalırım, yanlışlıkla beni Müslüman mezarlığına koymasınlar, aman ha.” Yani bu ayrımcılığın bir gereklilik boyutu da var, çünkü bu bilgiyi kaybedersek mağdur olabiliriz. O nüfus cüzdanlarında din hanesi veya eski nüfus cüzdanlarımızda olan daha detaylısı... Ermeni, Hıristiyan, Gregoryen diye, defter gibi olan nüfus cüzdanlarında ayrıntılı bir şekilde var olan bilgiler, bir anlamda varlık sigortası, kimliğinin güvencesi oluyor. Türkiye'nin tekleştirici ikliminden korunmanın bir yolu, o yol sayesinde işte bugün İstanbul'da 16 tane Ermeni okulu var. Bir tane bile Kürt okulu, Süryani okulu yok, yeni yeni anaokulu açma çabaları içerisinde Süryani toplumu. Çerkez okulu, Laz okulu, Arnavut veya Gürcü okulu da yok. 16 tane Ermeni okulu varsa bunun tek güvencesi o ayrımın varlığıdır.

Türkiye'de bir şeyi anlatmakta çok büyük zorluk çektik; ayrı olduğumuzu bilin ama ayrımcılık yapmayın. Bu ikisi arasında ciddi bir fark olabilmeli, vatandaşlık haklarımız ve devlete sadakatimiz, etnik kimliğimiz veya dini inancımız üzerinden sorgulanmamalı. Beni askere alıyorsanız askere alın, ben bu ülkenin vatandaşıysam, eğer bu ülkede insanlar 20 yaşına geldiğinde askere gidiyorlarsa, Ermeniysem ben de gideyim; Rumsam, Yahudiysem, adım Salamon'sa, Moşe ise, Pakrat'sa, Şehmuz'sa, Dimitro ise hepimiz askere gidelim ama askere gittiğimizde bana güvensizlik beslemeyin, bu çok ağır bir şey. Hrant Dink anılarında çavuşluk sınavına girdiğini söyler. Sınavı geçemeyen tek adam kendisidir, tek Ermeni kendisidir zira... Çavuş olunca kimsenin başı göğe ermiyor. Ama lise eğitimi almış olanlar, üniversite mezunu olmasalar bile mecburi askerlik hizmetini yaparken çavuşluk kursuna katılırlar, çavuş veya onbaşı olurlar. Bu yine askeri terminolojide "çift pırpır, tek pırpır" diye ifade edilir. Çünkü onbaşı tanımı için tek pırpır, kırmızı V harfi gibi bir işaret vardır kolunda rütbe anlamında. Çavuş olduğunda iki tane V vardır, çift pırpır derler buna. Hrant'a her ikisini de çok gördüler. Bu, Hrant'ın çok zoruna gitmişti. Bu ayrımcılıktır. Hrant'ın, Hrant olduğunu, sevgili Baskın Oran hocanın ifadesiyle 'Lahasümüt' olmadığını, yani laik, Hanefi, Sünni,

Müslüman, Türk kimliğinden olmadığını bilin, anlayın, tanıyın, bunun farklılığının bilincinde olun ama ayrımcılık yapmayın. Niye ayrımcılık yapmayın? Çünkü Hrant, Pakrat, Dimitro, Hagop ve Salamon bu memleketi herhangi bir Osman'dan, Mustafa'dan daha az seviyor değil. Çünkü bu memlekette size göre milli değillerse de yerliler, hem de sizden kat kat fazla yerliler. Sizin milli anlayışınız bütün bunları reddediyorsa, bütün bunları dışarıda bırakmak niyetindeyse, bu anlayışla varacağımız yer çağdaş bir yer olmayacak, mutlu bir ülke hiç olmayacak. Çünkü bu teklige dayanabilmek için söylediğiniz bütün söylemler herkesi dışlamak zorunda. Herkes derken şunu kast ediyorum, siz öncelikle memlekette "gâvur" dediklerinizi dışlayabilirsiniz, çünkü dersiniz ki: "Biz Müslümanız ama onlar gâvur, onlar başka, onlar olmasa daha iyi olur." Biraz önce Ülkü hocamın dediği gibi "Onlar pistir" diyebilirsiniz, "Onlar yalancısıdır" diyebilirsiniz, "sahtekârdır" diyebilirsiniz, her şeyi diyebilirsiniz. Fakat bunun gerçekte karşılığı yok. Bunu tekçilikte, tek millet-tek devlet düsturunda söyleyebilirsiniz. Bunu Osmanlı'da söylemeyi kimse aklından bile geçirmiyordu. Hayatın pratiğinde böyle olmadığını herkes deneyimleyerek görüyordu zaten. İnsanlar birbirleriyle tanıştı. Doğrudur, gene Hrant'ın sözlerine referansla söyleyelim ki kompartımanlar içerisindeydik, aynı trendeydik ama hepimiz kendi kompartımanımızda yaşıyorduk. Fakat yine de hepimiz yan kompartımanda kimlerin yaşadığını, bayramlarının hangi gün olacağını, ne zaman oruç tutacaklarını biliyorduk. Dimitro'nun Rum, Hagop'un, Kirkor'un Ermeni, Salamon'un Yahudi olduğunu biliyor, bunları birbirine karıştırmıyorduk. Çünkü sayıları, nüfusları onları görmemizi kaçınılmaz kılıyordu. Ama cumhuriyet düzeni böyle değil, Cumhuriyet'te bugün Türkiye'deki Ermeni sayısı 50-60 bin kişi, memleket nüfusu 80 milyon. Bu şartlarda hayatında hiçbir Ermeniyle karşılaşmadan, hiç temas etmeden ömrünü geçiren bir sürü insan var. Dolayısıyla Ermeni onun için sadece bir algı, bir tahayyül. O tahayyül de neye göre oluşmuş? Egemen söyleme göre oluşmuş; egemen söylem ise ötekileştirici, ayrımcı, ayrıştırıcı...

Yine Ülkü hocam konuşurken, "pislik" meselesine vurgu yaptı. Gözümün önüne yaşadığım semt ve günlük deneyimlerim geldi. Şunu çok sarıh ve çok net olarak hiç çekinmeden, tereddüt etmeden ve genelleme yaparak söyleyebilirim: Eğer yaşadığımız ülkenin bütün etnik toplumlarını kıyaslayarak bir temizlik sınavı yapacak olursak o sınavın en başarılısı

Türkiye’de yaşayan Afrikalılar, özellikle Kurtuluş semtinde yaşayan Afrikalılar. Ben o Afrikalılarla çok sık karşılaşıyorum, örneğin her Kurtuluş-Yenikapı otobüsüne bindiğimde mutlaka birkaçıyla karşılaşıyorum, her sokağa çıktığımda denk geliyorum, alışverişte görüyorum. Hele hele son durakta şöyle köşe başında bir kafede çay içeyim dersem çok daha fazla karşılaşıyorum. Onların temizliği hemen gözüme batıyor ve hayranlık uyandırıyor. Ancak bu kadar göze batan temizliğe, bu kadar göze batan giyim kuşam özenine karşın gene bilmeyenler için bir resim çizmeye çalışayım. Kurtuluş son durağa çıkan Akarca yokuşu vardır, Dolapdere’den yükselen dik bir yokuştur. O yokuşun en tepesinde bir lastik tamircisi ve hemen yanında da, yokuşun bitiminde ufacık bir çay ocağı vardır. Çay ocağı kapısının önüne 8-10 tane ufak tabure konmuştur ve her akşam Çingene müzisyenler orada buluşurlar ekip halinde, üçlü, dörtlü grup halinde taksilere binip giderler. Onların Çingene müzisyen olduklarını iki şeyden anlarsınız: Hemen hepsi siyah takım elbise giyerler ve hepsinin ellerinde sazları vardır. Kiminde kanun, kiminde ud, keman her neyse... Orada oyalanmayı çok severim. Orası ucuzdur, bir liradır bir çay. Çay içmek ve o çayı içerken de yanındakiyle, önceden tanışmadığın biriyle sohbet etmek çok keyiflidir. Bir defasında aralarındaki sohbete kulak misafiri oldum. Birkaç Çingene, Afrikalıların ne kadar pis olduğundan bahsediyorlardı. İşin en tuhafı onlar da, ben de biliyorduk ki pis değiller. Onlarla hiç karşılaşmamış olana bunu anlatabilirsiniz ama hepimiz gözlemledik. Çok tuhafıma gitmişti, içselleştirilmiş bir ayrıştırma... Çok tuhaftır ki, Türkiye’de aynı pis olma aşağılaması Çingenelere yönelik de çok söylenmiştir. Bu olay bana Afrikalıların varlığının Çingeneler için bir kurtuluş olduğunu düşündürdü. Daha aşağıda birini bulmuşlar, onlara yükleyecekleri bir sürü hakaret var ve bu hakaretlerle de kendilerini iyi hissedecekler.

Müslümanların da Türkiye’de başkalarına yönelik hakaretlerle kendilerini iyi hissettikleri gibi bir kanaat var içimde. “Domuzdan post, gâvurdan dost olmaz” lafını duymuş olmalısınız. Bu çok talihsiz bir laftır. Domuz ile gâvuru aynı yere koymak... Domuzun Müslümanlar için anlamını, ima ettiği şeyleri hepimiz biliyoruz. Doğrudur, domuz kürkü giyen kimseye rastlamadım. Domuz postu oluyor bu arada, onu da söyleyeyim. Yaban domuzunun postu fevkalade güzel, kilim niyetine yere serilebilecek bir şey olabiliyor. O ayrı mesele ama bu algıyı böyle

kurgulamak... Biraz önce şurada birkaç ek daha koydum buna, bunu Türkiye’de söyleyen Müslümandan dost olur mu peki, bu soru da sorulabilir. Biz soruyoruz insanlara, “Ermeni komşun olmasını ister misin?” veya “Yahudi komşun olmasını ister misin?” diye, cevap yüzde bilmem kaçlarda, bunları da çarşaf çarşaf yayınıyoruz. Bir de Ermeniye sorun bakalım Müslüman komşusu olmasını ister mi, Yahudilere sorun bakalım o ister mi diye. İşin o tarafına hiç bulaşmıyoruz. Çünkü gene biraz önceki konuşmaya atfen söyleyelim. Biz pirüpakız, yarattığımız algı bu. O pirüpaka o kadar inanmışız ki bu inandırıcılıkla Afrika’da soykırım yapmış birini ağırladığımızda, “Yahu ne yapıyorsun, bu adam Darfur’da şunu yaptı, bunu yaptı” dendiğinde “Müslüman soykırım yapmaz” deyip işin içinden çıkabiliyoruz. Peki, izin verin de gidelim Araplara Türk algısını soralım. Suriye insanlarına soralım: “Türk algınız nedir?” diye, Türk deyince ne düşünüyorsunuz diye. Bizim burada yarattığımız algı şu: O ülkelerde Osmanlı egemenliği altında iken her şey güllük gülistanlık, hak, hukuk adalet vardı. Biz orayı bıraktık geldik, şimdi onlar batırdılar memleketi, bizi özlüyorlar zaten, gelin de bizi kurtarın diye bekliyorlar. Bu algıya insanlarımızı ikna etmeye, inandırmaya çalışıyoruz. Acı, çok acı ama önemli ölçüde başarıyoruz da ne yazık ki. Oysa bunun hiç de böyle olmadığını yüreğimiz çok burkularak Fatih Akın’ın “The Cut” filminde seyrettik. “The Cut” Ermeni Soykırımı’nı anlatmak üzerine tasarlanmış bir film, bir sahnesinde I. Dünya Savaşı’nda mağlup olan Osmanlı’nın Halep şehrinde geri çekilişi vardı, askerlerle birlikte halkın geri çekilişi. Çok trajikti ve orada gördük ki Suriyeliler onların gidişini bayram gibi kutladılar. Aynı şeyi muhtemelen Balkan ülkeleri için de söylemek mümkündür. Hiç kimsenin bu anlamda Osmanlı’yı özlediği falan yok, Davutoğlu’nun hesabı yanlış bir hesaptı. Kurduğu kurgu yanlış bir kurguydu. En kötüsü, “bir ülke nasıl cehenneme çevrilir”in örneğini ne yazık ki insanlar birkaç yıl içerisinde Türkiye’yi göstererek anlatacaklar.

Biz memleketimizi ne yapıyoruz, neye çeviriyoruz, neye eviriyoruz? Bütün bunlar sanki bağlantısız gibi ama hepsinin üreticisi, bütün bu söylemleri toplum nezdinde inandırıcı, kabul edilebilir kılan şey ne yazık ki medya. Türkiye’de medyanın işlevi bu, medyanın rolü bu ve bu rol sadece günümüzde bugünkü yandaş veya satılmış yazarlarla, kalemlerle sınırlı değil. Benim yaşım yetiyor, ben *Akbaba* mizah dergisini

hatırlıyorum. *Akbaba* dergisinin nasıl bir Yahudi düşmanlığı ürettiğini anımsıyorum, antisemitizm kelimesi bile çok hafif kalıyor. En ucuzundan bir Yahudi düşmanlığı, ırkçılık yaptılar yıllarca. Bütün Yahudilerin para babası olduğu imajını yaydılar sistematik bir şekilde. Oysa daha 100 sene öncesine kadar Türkiye'nin belki de en yoksul toplumsal kesimiydi Yahudiler, özellikle de İstanbul'un. Kuledibi semtinde sefalet içerisinde yaşarlarken kentin en yoksul kesimini oluşturuyorlardı. Evet doğrudur, taşlar yerlerinden oynadı. II. Dünya Savaşı Almanların mağlubiyetiyle bitti. O yüzden Balat'ta inşa edilen insan yakma fırınları devreye sokulmadı. Hazırladıkları, donanımları, araç gereçleri ithal edildiği, inşa edildikleri halde ne mutlu ki kullanılmadı, kullanılmasına fırsat verilmedi. Tarih başka türlü tekerrür etti. O başka türlü tekerrür eden tarih içerisinde de Yahudiler artık Türkiye'nin en yoksul toplumsal grubu olmaktan ne mutlu ki çıktılar. Ama tarih boyunca *Akbaba* dergisi onları memleketin kanını emen zenginler olarak tanıttı. Oysa memleketin kanını emen o kadar çok özellikle de günümüzde iktidar paydaşı sermaye var ki, aralarında Yahudi falan da pek yok artık. Yakın zamana yani 1970'lere kadar aralarında tek tük Ermeni veya Yahudi de vardı. Demirel'in iş ortağı, Şellefyan'ın bilmem nesi bilmem nesi gibi isimler vardı örneğin. Artık tek tük bile olsa onlara rastlamıyoruz.

Mutlu olsunlar, sermaye de millileşti, her şey millileşti ama memleket zor bir yere geldi. Memleket bir arada yaşamının, bir arada sağlıklı bir gelecek inşa etmenin gittikçe uzak hayal olmaya başladığı bir iklim geldi. Oysa buna ne çok ihtiyacımız vardı. Ben Mihail Vasilyadis ile program yapıyorum. O şunu söylüyordu mütemadiyen: "Mozaikle sanat yapmak çok zor bir iştir. Farklı taş parçalarını alacak, boyu, çapı birbirine benzer, benzemez, rengini benzeteceksin, şeklini uyduracaksın ki onlarla bir anlatı inşa edebilesin. Ama mozaïği betona çevirmek, mermeri çevirmek çok daha olağanüstüdür. Bu memleket 100 yıldır bunu yapmaya çalışıyor. Mozaikten mermer üretmeye çalışıyor." Başarılılamıyor, başarılı olacak gibi de değil bu. Bu ütopya başarılılamıyor ama o çaba hepimizin ensesinde boza pişiriyor. Hepimizi mutsuzluğa götürüyor, dileyelim ki de başaramasınlar. Ama biz mozaïği nasıl yeniden şekillendireceğiz, nasıl herkesi kendi rengiyle, kendi unsuruyla güzel bir tablonun içerisinde yerleştireceğiz? Önümüzde duran en ciddi hedef bu olmalı.

*Aslı Kayhan
Emre Erdoğan
Pınar Uyan Semerci*

BASKIN KİMLİKLER, GELENEKLER, KUTUPLAŞMA VE AYRIMCILIK

Toplumsal Eşitsizlikler ve Ayrımcılık¹

Doç. Dr. Aslı Kayhan

Ayrımcılığın kaynağı toplumsal eşitsizliklerdir, ancak kavram olarak tartışılması modern toplumların konusu olmuştur. İnsan aklının ve özgür iradesinin evrensel bir niteliğe sahip olduğunu, her şeyi sorgulama gücü olduğunu ve bunu kullanabilmesinin de temel bir hak olduğunu ifade eden Aydınlanma felsefesi, eşitlik ve özgürlüğü bunun önkoşulu kabul eder. Bu devrimci ve öncü tartışma toplumsal devrimlerin kuramsal arka planını oluşturur. Ulus devlet formunun kapitalist üretim ilişkilerinin gerektirdiği politik ve coğrafi bir yapı olmasının ayrımcılık ve eşitsizliği yapısal kıldığını söylemek yanlış olmaz. Buna rağmen, 19. ve 20. yüzyılın toplumsal mücadeleleri sayesinde ulus devlet anayasalarına herkesin doğuştan eşit ve özgür olduğu ifadesi konmuş olsa da cinsiyet, ırk, etnisite, din ya da mezhepler arası eşitsizlikleri ve bundan türeyen ayrımcılığı ortadan kaldıramamıştır. Toplumsal tarihin temel eşitsizliği, toplumun bir kesiminin (toplumsal bir sınıfın) diğer kesimin emeğiyle ürettiği artı değere zor yoluyla el koyması sonucu ortaya çıkan sömürü ilişkilerinden doğar. Toplumsal sınıflar arası bu eşitsizlik, tarihin her döneminde birbirinden farklı sistemler içerisinde farklı biçimlerde devam eder. Dolayısıyla en temel ayrımcılık sınıflar

¹ Bu sunum, *Toplum ve Hekim* dergisinin Ocak-Şubat 2018, Cilt33/I de yayımlanmış olan “Toplumsal Eşitsizliğin Keşişme Noktaları: Ayrımcılık” başlıklı makale temel alınarak hazırlanmıştır.

arasında gerçekleşir; toplumsal sistemin ekonomik, siyasal, kültürel bütün ilişkilerinde bu ayrımcılık tezahür eder. Kapitalist sistemin uzun tarihinde de, bu temel eşitsizlikten doğan ayrımcılığın gittikçe çeşitlenerek ve farklılaşarak ortaya çıktığı türleri, çoğunlukla kaynaklandığı gerçeklikle ilişkisi belirsizleştirilmiş halleriyle görürüz. Bu nedenle, kapitalist dünyanın sömürü ilişkilerinde ayrımcılık ve onun araçsallaştırılma biçimlerini de gören bir tartışma yürütmek gerekir. Irkçılık, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve din, ayrımcılık alanının en büyük hatlarını oluşturur, ana sınıf akslarında sürekli birbirini besleyerek varlığını sürdürür. Ama aynı zamanda, kapitalizmin sömürü ilişkileri her zaman yeni ayrımcılık biçimleri üretebilir.

Bugün ayrımcılık üzerine oldukça zengin bir kuramsal tartışma ve araştırma analizleri içeren bir literatür mevcuttur. Irkçılık, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve din, ayrımcılığın en karmaşık ve güçlü türleridir. Bunlardan ırkçılık ve toplumsal cinsiyet ilişkileri, bu sunumda birbirlerini nasıl besledikleri göz ardı edilmeden farklı başlıklar altında tartışılacaktır. Bu izlencenin ana amacı, ayrımcılık sorununu kuramsal tartışmalarda takip ederken toplumsal alandaki sonuçlarını da görme ve anlama çabasıdır.

Ayrımcılık, Irkçılık ve Etnisite

Ulus devletlerin inşası sürecinde, milliyetçilik ile ırkçılık arasındaki ilişkinin tarihsel ve toplumsal maddi koşullarına bakan tartışmaların ortak noktasının, kapitalizmin tarihine bakmak olduğunu söyleyebiliriz. Irkçılık, erken kapitalist dönemin, 16. yüzyılın fetihleriyle başlayan yayılmacı ve sömürgeci niteliğinden doğan modern bir olgudur. 18. yüzyılın filozofları, bütün insanların doğuştan eşit olduğu fikrini bir ilke olarak tartışırken 16. yüzyıldan beri sömürgeleştirilmiş Afrika topraklarından getirilen insanların, “siyahların” köle statüsünün kaldırılması konusundaki kuşku ve tereddütlerini dile getirmek arasında bir çelişki görmemişlerdir. Bu nedenle, siyahiler ve Batı dışı toplumların insanların, beyazlardan doğal olarak aşağı oldukları düşüncesini bilimsel, dinsel ve ahlaki temellendirme çabası ile kölelik karşıtı mücadele yan yana sürdürülmüştür. Bir yandan kölelik karşıtlığı savunulurken diğer yandan bu özgülleşmenin yaratacağı ekonomik ve politik sonuçlardan

endişe edilen tartışmalar yapılmıştır (Callinicos, 2013, s. 61-65; Bernasconi, 1989, s. 137-138). Öte yandan, eşitliğin evrensel bir ilke olması konusunda da evrenseli kapsayan alanın ne olacağı yani Batı dışı hangi toplumları kapsayacağı da tartışılan bir konuydu. Batı kapitalizminin, dünyadaki üstünlük fikrini ayakta tutan şey ekonomik ve teknolojik üstünlüğü olsa da her konuda üstün oldukları iddiası büyük filozoflarının metinlerinde de rastlanan bir tartışma idi (Bernasconi, 2015, s. 7-11). Bu nedenle, ayrımcılık dendiğinde, ilk akla gelen ırkçılık hatta daha özelden siyahi-beyaz insan ayrımıdır.

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar ırk terimi, olgusal bir temele dayalı olmadan, yeryüzünde yaşayan insanların tipolojik özellikleri (ten rengi, kafatası biçimi vs.) ile kültürel ve ahlaki nitelikleri arasında nedensel bir ilişki olduğu gerçeğini iddia etmek için kullanılmıştır. Bu iddia etrafında örülen siyasal söylemler ve toplumsal ilişkiler 20. yüzyılın ortalarına kadar kapitalizmin yayılmasına ve sömürü ilişkilerinin meşrulaştırılmasına hizmet etmiştir. Bu terimin hiçbir bilimsel anlam ve toplumsal gerçeklik taşımadığı sonucuna ancak, II. Dünya Savaşı'nda gerçekleşen Holocaust (Yahudi soykırımı) felaketi sonrasında varılmıştır.

Bundan sonra Avrupa tarihinin faşizm ve ırkçılıkla büyük yüzleşmesi gerçekleşmiş ve Frankfurt Okulu ile başlayan ideoloji olarak ırkçılık ve bununla ilişkisi içinde ırkçılığın psikolojik arka planı üzerine çalışan kuramsal bir hat çizilmiştir. Kapitalizmin yapısal niteliğinden ötürü ırkçılığın kendini “yeni ırkçılık” biçimleri ile sürdürdüğünü iddia eden tartışmaların yanı sıra, yeni olguyu milliyetçilik sorunu olarak görmek gerektiğini ve ırkçılık kavramının ayrımcılık yerine ikame edilmemesi gerektiğini iddia eden bir tartışma çizgisi de gelişmiştir (Çoban Keleş, 2012). Irk kavramı, açık bir şekilde yanlış bir anlamlandırma olarak fiziksel ayrımları ifade ederek ırkçı ideolojinin baskı ve eşitsizlik üretimine hizmet eder. Etnisite kavramı ise, halkların gönüllü bir aidiyet tarifidir ve sosyal bilimlerde de analitik bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ortak bir kültür ya da inanç mirasını paylaştıklarını düşünen grupların bir ifadesi olarak etnisite, 20. yüzyılda kapitalizmin ayrımcılık ve eşitsizlik üreten etnik ideolojilerine araç kılınmıştır. Etnisitenin açık bir biçimde ırksal bir ayrımcılık bağlamında ilk kullanıldığı yer, Balkan coğrafyasında komünist rejimleri tasfiye ve kapitalizmin inşası için başlatılan Yugoslavya iç savaşında kullanılan “etnik arındırma” terimidir (Fenton, 2001, s. 97).

Etnik aidiyetlere birtakım değişmez, özcü nitelikler atfederek ayrımcılık ve sömürü ilişkileri yeniden üretilmeye ve akademik söylemde, siyasal tartışma alanlarında ve gündelik hayatın sıradan ilişkilerinde etnisite ideolojisi ırkçı söylemle yer değiştirerek kullanılmaya devam eder.

Toplumsal ilişkilerin üretim ve bölüşüm alanlarında etnisiteler ırksallaştırılmış çatışma alanlarına dönüşür. 20. ve 21. yüzyılın dünya ve Türkiye emek piyasalarında, göçmen emeğinin hem literatürde hem de sınıf içi ilişkilerde ortaya çıkan biçimlerinde birçok etnik ırksallaştırma örneklerine rastlanır. İrksallaştırma, dünyanın farklı farklı yerlerinde ya da bir toplumun farklı toplumsal sınıf konumlarında yer alan, aynı etnisiteye ya da mezhep veya inanca sahip insanlarına değişmez, ortak birtakım nitelikler atfetmektir.

Modern kapitalist toplumlarda ulus devlet formları içinde üretilen milliyetçi söylem, birleştirici olduğu kadar ayırıştırıcıdır. Birbirini hiç görmemiş ve muhtemelen görmeyecek olan insanların, mekânsal bir sınır içerisindeki soyut bir tahayyülü olan ulus kavramı ortak bir dil, din ve tarih birliği iddiasını içerir. Bu iddia, ulus devletin sınırları içerisindeki bir halkı ve sahip olduğu etnik ve dinsel ya da mezhepsel aidiyeti diğerler halklarınkine üstün kılar. Milliyetçilik, siyasal bir ideoloji olarak kapitalizmin ulus devlet biçiminde varlığının sürmesini sağlayan tarihsel bir niteliğe sahiptir. Soyut bir tahayyül içinde, kendini bir “millet”e ait hisseden insanlar, aynı soyut tahayyülle başkalarını “yabancı” ya da “azınlık” olarak hükmedilmesi gerekenler olarak görebilmektedir. Tahakküm ilişkilerini bu sınırlar dâhilinde üretebilen ve sürdüren kapitalizm için ayrımcılık bu anlamda da önemli bir işleve sahiptir.

Bir örnek, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası için davet edilen göçmen emeğinin, kısa sürede geri döneceği varsayımıyla, sınırları belirlenmiş kapalı ve geçiş izni olmayan alanlarda (bir tür gettolarda) yaşatılmasıdır. İçlerinde Türkiye'den gidenlerin de yer aldığı bu göçmenlerin büyük kısmı beklenenin aksine geri dönmedi ve başta Almanya olmak üzere birçok ülkede yurttaşlık haklarını alarak yaşama-ya devam etti. Orada doğup büyüyen, vatan fikri sadece eski kuşaklardan bir anlatı olarak gelişmiş, bugünün Türk asıllı Alman yurttaşları ve sorunları başlı başına akademik ve sanatsal bir külliyat oluşturmuştur. Bu üretimlerin merkezinde de en inceltmiş biçimleriyle yeniden üretilen ayrımcılık biçimlerinin incelenmesi yer alır.

Diğer bir örnek ise, Suriye’de başlayan iç savaşla birlikte, ülkenin tüm toplumsal sınıflarından göç eden grupların içindeki nitelikli işgücü olarak ifade edilen orta sınıf ile niteliksiz işgücü olan emek kesiminin nihayetinde birçok ülkede aynı kaderi paylaşmasıdır. Bu insanların son derece düşük ücretlerde, sağlıksız ve güvencesiz koşullarda çalıştırılması Türkiye’de de yaygınlaşmış bir olgudur. Bu olgu etrafında örülen bütün ayrımcı söylemlerde ekonomi politik sorunlar, kültürel ve toplumsal bir sorun olarak yansıtılır; damgalayıcı ve dışlayıcı kalıp yargılar üretilir.

“Suriyelilerin kamusal alanda görünür olmaları, onlarla sosyal kent yaşamının her alanında karşılaşılması Antep’lilerin kendi kültürlerine karşı bir tehdit olarak okunmaktadır. Antep’te artık ezber bir söyleme dönüşen ‘Suriyeliler geldi huzurumuz bozuldu’, ‘Parklarda oturamaz olduk’ gibi şikâyetler, halkın Suriyeli algısının olumsuz bir boyuta taşınmasının önemli göstergelerinden. Kamusal alanın ‘homojen’ kültürünün Suriyeli mültecilerle birlikte ‘bozulduğu’ düşüncesinden beslenen Suriyeli nefreti, Antep’teki şehir efsaneleriyle de birleşince nefretin şiddete dönüşme potansiyeli hız kazanabilmektedir. Görüşmecilerin bazıları, kendilerine ait bir yaşam alanı olarak gördükleri parkların aynı zamanda Suriyelilerin mekânı olmaya başlamasını kabullenememekte ve bu durumdan rahatsızlıklarını dile getirmektedir.” (Çelik ve arkadaşları, 2014, s. 27)

İrkçilik ve sonrasında gelişen irksallaştırıcı bütün ayrımcılık örneklerinde ortak olan şey, hiçbir siyasi ideolojinin ya da insanın açık bir ifadeyle ırkçı olduğunu kabul etmemesi ancak bunların tüm söylem, davranış ve düşüncelerinde yerleşik olarak içinde ırkçılık barındırmasıdır.

Ayrımcılık ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

Sınıflı toplumlar ve ataerki (patriyarka) sistemleri birbirleriyle diyalektik bir ilişki içinde evrilen iki sistemdir. Ataerkini Hartman’dan (2006, s. 29) alıntılıyarak, maddi temeli olan ve hiyerarşik olsa da erkekler arasında, onların kadınlara egemen olmalarını sağlayan bir karşılıklı bağımlılık ve dayanışma kuran ya da yaratan erkekler arası toplumsal ilişkiler dizisi diyebiliriz. Bu tanımın devamında süren tartışmada, ayrımcılık ve toplumsal cinsiyet alanına dair önemli tartışmalar bulun-

maktadır. Üç temel tarihsel olgu ataerkinin daha açık bir şekilde görülmesini sağlar. Birincisi, ataerki içinde yer alan erkekler farklı sınıf, din ya da etnik aidiyet konumlarında yer alsalar da kadınlar üzerindeki egemenlik ilişkilerini paylaşırlar. İkincisi, ataerkinin dayandığı temel kadınların emek gücü üzerindeki denetimdir. Üçüncüsü, heteroseksüel ilişki üzerine kurulu aile yapısıyla erkekler kadınları hem cinsel alanda hem de toplumsal işbölümü (ekonomik alanda) alanında denetler. Bu yolla, aile içi adaletsiz işbölümü dışarıya da taşınır ve kadın emeği değersiz ve görünmez kılınır.

Dolayısıyla, ataerki ve kapitalizm ilişkisinden söz edilirken kadınların ezilmişliklerinden, hem bedenlerinin hem de emek güçlerinin erkekler ve sermaye ilişkileri tarafından sömürülmesinden söz edilir. Kadın bedeni ve emek gücü kapitalizmde, ataerkinin sunduğu elverişli koşullar içinde sömürülür. Bu iki sistemin ilişkisinin karmaşık doğası, toplumsal cinsiyet ayrımcılığının çok farklı kaynaklardan da beslendiğini gösterir.

Kapitalist toplumlarda, kamusal ve özel alan olarak ayrılan toplumsal ilişkilerde kadın bedeninin denetimi konusu, başta din olmak üzere hiyerarşik ve kural koyucu birçok yapı tarafından belirlenir. Her tür üretim alanında (tarla, ofis, fabrika vd.), ailede yani hane içinde, gündelik yaşam alanlarında nasıl giyinip nasıl davranacaklarından emek güçlerinin değerinin nasıl belirleneceği konusuna kadar birçok alanda kadınlar çokboyutlu ve katmanlı ayrımcılığa maruz kalırlar.

Kadınların maruz kaldığı ayrımcılıkların psikolojik ve toplumsal süreçlerini bize her yönüyle açan çok zengin bir araştırma birikimi ve feminist kuram literatürü bulunmaktadır. Bu araştırmaların gösterdiği ortak gerçek, yurttaşlık tanımından herhangi bir üretim sürecinin planlanmasına, sağlık hizmetinden kentsel ve mimari planlamaya, tarih yazımından felsefe ve bilimlerin alanına hiçbir yerde kadın varlığı ve kadın ihtiyaçlarından yola çıkılmadığıdır. Doğal olanın erkek olmasından hareket edilen bu dünya kurgusunda, ayrımcılığın da deşifre edilebilmesi son derece zor ve sabırlı bir çabayı gerektirmektedir.

“Kadınların yaşam öykülerinde evde çalışmaya başlamak önemli bir dönüm noktası oluştuyordu. Paylaşılan yaşam deneyimleri ortaya koymaktadır ki, başka bir işte değil de evde çalışmanın başlıca nedenleri daha çocuklukta yaşanan toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla, hanede kaynakların cinsiyetler arasında adaletsiz dağılımıyla başlamaktadır.” (Atasü Topçuoğlu, 2010, s. 90-91)

Sonuç

Başkalarını tanımlarken masum görünen ya da görünmeyen birçok ifade, kalıp yargı içerir damgalayıcı ve dışlayıcı hatta suçlayıcıdır. “Çalgıcı Çingeneler”, “kavgacı Kürtler”, “rahat kadınlar”, “pis kokan yoksullar”, “para sever Yahudiler” vd. Bu tanımlar, kendi gibi olmadığını düşündüğü insanlar ve gruplar hakkında gerçekliği sorgulanmadan üretilmiş kalıcı ve bulaşıcı kalıp yargıların dil üzerinden dışavurulmasıdır. Ayrımcılığın gündelik hayatın içinde yeniden üretilmesine ve yaygınlaşmasına neden olan önyargular ve kalıp yargılar (stereotipler), toplumsal gerçekliğe dair üretilen herhangi bir bilimsel bilgiyi ya da deneyim bilgisini içermeyen düşünce kalıplarıdır. Varlıkları için herhangi bir bilimsel dayanak ya da tutarlı bir bilgi kaynağına ihtiyaç duymazlar. Öznel ya da psikolojik arka planları olduğu gibi çoğunlukla gelenekler, kültürel ya da dinsel inanış ve davranış formları ile dönemin egemen ve ideolojik söylemlerinden beslenirler. Bu yargıların ortaya çıkardığı bireysel ya da ortak tutumlar kendilerini ulusal bütünlük, milli güvenlik, ekonomik krizler gibi farklı rasyonelleştirmelerle açıklamaya çalışırlar.

Her tür ayrımcılık öyküsünde medya, eğitim, gelenek, dedikodu aracılığıyla inşa edilen ve yayılan kalıp yargılar o kadar etkilidir ki toplumsal tecritleri keskinleştirir ve karşılaşmaları tedirgin ve tehditkârlar. Bunlar evrensel niteliktedir, tüm kapitalist modern toplumlarda farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Örneğin, AKP iktidarı döneminde sosyal yardımların politik bir tasarruf aracına dönüştürülmesi, arkasındaki gerçekliğe bakılmaksızın sosyal bir hak olan yardımları alan herkesi potansiyel AKP seçmeni, onursuz, hazır yiyen olarak damgalamıştır. Doğu’da olup biten her sorun ve çatışmanın “ayrılıkçı”, “terörist” Kürtlerden kaynaklandığı ya da Batı’da linç vakalarının öznesi olan Kürt ve Çingenelerin, mahallelerin geleneksel dokularına aykırı davranışlarından kaynaklandığı söylemlerinin üretilmesi gibi.

Ayrımcılığın, kapitalist dünya tarihinin içinde yeniden ve yeniden üretilerek karşımıza çıkan farklı türleri, sermaye birikiminin ihtiyaçları açısından bir işleve sahiptir. Her biri yeni bir eşitsizlik biçimi üreten bu türler toplumsal sınıf konumlarımızla da doğrudan ya da dolaylı birbirini belirleyen ilişkiler üretir. Bütün ayrımcılıklar birbirlerini besler ve belirler, zaman zaman yer değiştirir ya da birbirlerinin yerini ikame edilirler. Özel-

likle, savaşlarda yükselen militarizm bütün ayrımcılık biçimlerini artırır, şiddet ve nefret diliyle toplumsal bir ayrışma aracı haline getirir. Savaş zamanlarında, savaşın fethedilen ya da sömürülen bir nesnesi olan kadınlar, savaş alanlarında tecavüze uğrarken savaşız bölgelerin gündelik hayatında da şiddete maruz kalırlar, bu durum aynı militarist söylemin ürünüdür. II. Dünya Savaşında, soykırımın öznesi Yahudiler dışında, eşcinsellerin, engellilerin ve Çingenelerin de katliama maruz kaldıkları açığa çıkmıştır. Bu nedenle, ayrımcılık olgusuna bütünlüklü bir bakış onunla nasıl mücadele edeceğimizi daha açık görmemizi sağlar.

Kaynakça

- Anderson, B. (1995), *Hayali Cemaatler*, çev. İ. Savaşır, (2. basım), İstanbul, Metis.
- Atasü Topçuoğlu, R. (2010), “Kapitalizm ve Ataerkil Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi”, (Der.) Dedeoğlu, S. Yaman Öztürk, M. Kapitalizm, *Ataerkillik ve Kadın Emegi Türkiye Örneği*, İstanbul, SAV.
- Bernasconi, R. (2015), *İrk Kavramını Kim İcat Etti?*, çev. Z.Direk vd, (4. basım), İstanbul, Metis.
- Callinicos A. (2013), *Toplum Kuramı*, çev. Y. Tezgiden, (6. basım), İstanbul, İletişim.
- Çelik, A., Alkış, M., Sayan, Ekinci S. (Haz.) (2014). *Gaziantep’de Suriyelilere Dönük Saldırılar ve Toplumsal Nefretin Sebeplerinin Analizine Dair Rapor*.
- Çoban Keleş, H. (2012), *Biyolojik Mitten Kültürel Mite : ‘Yeni’ İrkçilik Nedir?*, Dipnot Yayını, Dipnot, 9.
- Fenton, S. (2001), *Etnisite İrkçilik, Sınıf ve Kültür*, çev. N. Şad, Ankara, Phoenix
- Hartman, H. (2006), *Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği*, çev. G. Aygen, İstanbul, Agora.

Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları ve Siyasi Hoşgörü

Doç. Dr. Emre Erdoğan - Pınar Uyan Semerci

Burada sunduğumuz araştırma, aslında bir araştırma projesinin, bir dizi bulmacanın ikinci ayağı. Birincisi, bizim geçen aralık ayında sunmuş olduğumuz, daha sonra da kitaplaşmış olan “Biz’liğin Aynasından Yanışyanlar – Türkiye Gençliğinde Kimlikler ve Ötekileştirme” başlıklı çalışmaydı. Sosyal psikolojiden, sosyolojiden ve siyaset biliminden ilham alan, iki buçuk yıl süren ve gençlere odaklanan bir araştırma yürütmüş-tük. Aynı adla da İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınlarından kitaplaştı.

Bu ikinci çalışma ise, ilkini 2015 yılı Kasım ayında tamamlamış ol-duğumuz “Kutuplaşmanın Boyutları” araştırmasının devamı olarak gö-rülebilir, bu nedenle de ismi “Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları 2017” olarak anıldı. Bunlar birbirini takip eden, birbirinden beslenen ve hare-ket eden araştırmalar olarak yorumlanmalı. Bir araştırmacı olarak, gün-demimiz sabit kalmıyor. Bundan sonra üzerinde düşündüğümüz nokta, hepimizin yakından bildiği popülizm ve tezahürleri. Dolayısıyla bunla-rın birbiriyle ilişkili olduğunu, birbirinden bağımsız düşünölmeyeceğini düşünöyoruz.

Önce araştırmayı kimin finanse ettiğini söyleyerek başlayalım. Araştırmanın finansmanını German Marshall Foundation – The Black Sea Trust sağladı. Saha çalışması Kasım 2017’de Türkiye nüfusunu temsil eden 2000 kişinin katılımıyla 17 ilde yürütüldü.

Araştırmaya katılanların demografisine baktığımızda şunları söyleyebiliriz: Yarısi erkek, yarısi kadındır ve yaş dağılımı şöyledir: %30’u 29 yaş altındadır. Teknik olarak gençtir, UNFPA standartlarına göre. %13’ü bir şekilde kırdı yaşamaktadır, kırın tanımı değişti. %33’ü ilkokul ve altı eğitim almıştır, bunların çoğunluğunun da kadın olduğunu söylememizde fayda var. %27’si ev kadındır, %55’i çalışmaktadır.

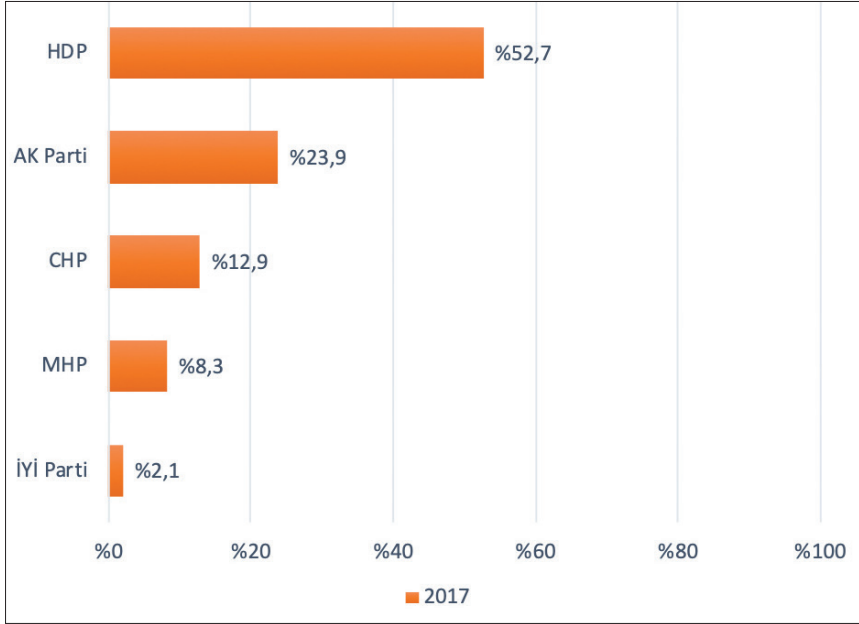
Kutuplaşma dediğimizde, bir tanım sorunumuz var. Bunun ötesinde kutuplaşma kavramının kökeniyle ilgili bir sorun söz konusu, çünkü kutuplaşma ABD kökenli bir kavram. Bizim bahsettiğimiz “siyasal kutuplaşma” ABD bağlamında ve ABD’de tartışılan bir kavram. ABD haricinde bir iki vaka çalışması var, bunlardan biri de Türkiye.

Kutuplaşmanın farklı tanımları var. Bunlardan birincisi, ideolojik tutarlılık: İnsanların değerlerinin birbirinden tutarlı olarak farklılaşması. Yani Amerika bağlamında düşüncecek olursak, liberallerle muhafazakârların asla örtüşmeyen değerlere sahip olmasına ideolojik tutarlılık ve kutuplaşma deniyor. İkincisi, ideolojik ayrılık: Siz kendinizi sağcı ya da solcu olarak görmüyorsunuz, aranızda büyük bir fark var ama aslında ortak değerleriniz var. Bu da sosyal alanla alakalı; “Aslında o kadar da ayrı gayri değil, sadece kimliklerde, üzerimizde taşıdığımız etiketlerde bir farklılığımız var” diyen bir şey. Üçüncüsü, algılanan ideolojik kutuplaşma: “Ben diğerinden o kadar da farklı değilim aslında, ama onu kendimden uzak görüyorum.” Konferansın ilk gününde de tartışıldı, sosyal psikolojinin kimlikler, kategorileştirme vs. üzerindeki tartışmaları zaten buna dayanır. “Ben aslında diğerleriyle aynıyım da, fark etmeden onu kendimden irak görüyorum. Irak görmezsem zaten ben o olurum, aramızda da fark kalmaz.” Kimliklerin yaşayabilmesi, bu algılanan mesafenin uzaklığını elzem hale getiriyor. Siz ötekisiyle aynıysanız, ötekisi, ötekisi değil. Bizim üzerinde durduğumuz mesele, dördüncü tanım, duygusal kutuplaşma. Yani görüşlerimizin ayrılığı vs. değil, diğer gruba karşı olumsuz hisler beslemek. Bu durum, insanların görüş ayrılığının kabul edilebilir olduğunu, insanların görüş ayrılığının bir dereceye ka-

dar tartışmayla, deliberasyonla, konuşmayla yok edilebileceğini varsayan liberal demokrasinin varsayımlarına tam ters. Uzlaşamayız, çünkü birbirimizi sevmiyoruz. Aslında sevmememiz, görüş ayrılıklarımızdan daha önemli. Sevmediğimiz için de görüşlerimiz ayrı kalmaya devam edecek diyen, bizi de bu mesele üzerinde düşünmeye sevk eden şey bu: “Neden birbirimizi sevmiyoruz?” meselesi.

Bunu ötekileştirme başlığıyla yaptığımız çalışmada “Neden hiç kimse, hiç kimseyi sevmiyor?” diye sormuştuk, şimdi “Siyasi partiler birbirlerini niye sevmiyor?” diye soruyoruz. Yakında daha mikroya inebiliriz, açıklamak için.

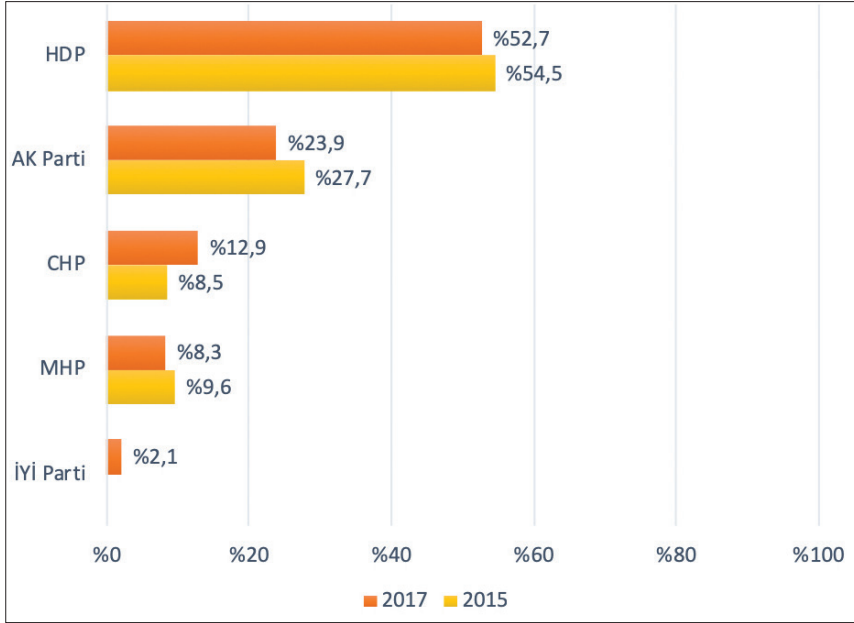
Şekil 1. Bireylerin Kendilerini En Uzak Hissettikleri Siyasi Parti Taraftarlar.

Katılımcılara önce kendilerini en yakın hissettikleri siyasi partiyi sorduk. Bu sorunun yanıtını aldıktan sonra diğer sorulara geçtik. Bizim için önemli olan “en uzak hissedilen siyasi parti taraftarları”ydı. Şimdi, cümle değişiyor. Bir partiye kendinizi uzak hissedebilirsiniz, sorun değil. Bir

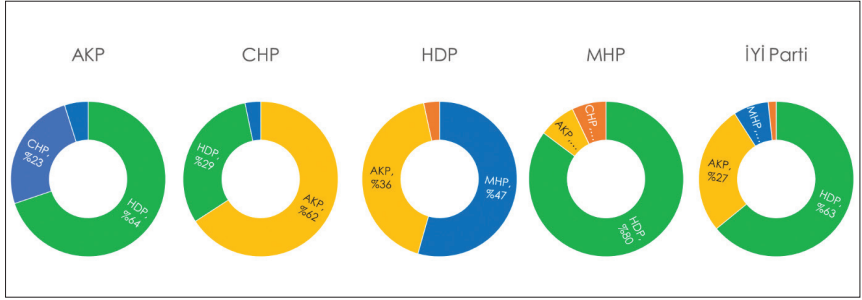
parti taraftarlarına kendinizi uzak hissetmeye başladığımız zaman, işte muhtemelen dün burada tartışılmış olan, benim kaçırdığımdan dolayı üzüntü duyduğum, sosyal psikolojinin dinamiklerine girmeye başlıyor. Artık insanlardan bahsediyorsunuz, kategorizasyon yaptınız, kalıp yararaları devreye soktunuz, bu da ötekileştirme yolunu açmaya başladı. En uzak hissedilen siyasi parti taraftarı kimmiş? HDP'lilermiş. İkinci sırada AK Parti geliyormuş, CHP'ymiş, MHP'ymiş diye görebiliyorsunuz. Dolayısıyla bundan sonraki bütün sorular bunun üzerinden gidiyor.

Şekil 2. En Uzak Hissedilen Siyasi Parti Taraftarları: 2017-2015 Karşılaştırması

Karşılaştırmalı tek bir slaytımız var, tek bir grafiğimiz var: 2015-2017 grafiği. Görüldüğü üzere 2017-2015 arasında “öteki parti taraftarları” tanımında bir değişiklik yok, 2015 Kasım’ından bugüne bütün yaşananlara, sayısız bombalama, çok yoğun bir çatışma, terör, darbe girişimi, referandum vesaireye karşı, sevmediğimiz insanlar aynı kaldı. Bu önemli, üzerinde düşünülmesi gereken bir mesele.

Şekil 3. Siyasi Parti Taraftarları - Uzak Gördükleri Siyasi Parti Taraftarları

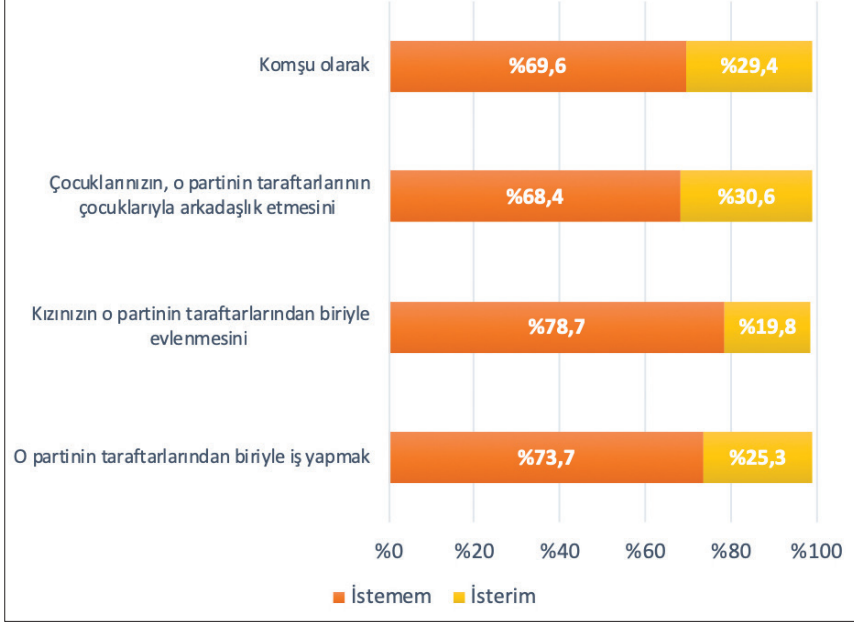

Peki, parti taraftarları arasında hiç kimseyi ötekileştirmeyen bir parti var mı? Yok. Gördüğümüz üzere, her parti taraftarının kendisine has bir ötekisi var. Öteki olma konusunda HDP birinci sırada yer alıyor. Ama, gerçekten her partinin de ötekisi var. Kimse “Yok, ben herkesle kardeşim” diyemiyor. Böyle bir mesele. Bu bizim işte, mekaniğimiz; parti taraftarlığının kimliğe dönüşmüş olması biraz önce bahsettiğimiz sosyal psikoloji mekanizmalarını devreye sokuyor ki, ötekileştirme kolaylaşıyor. Bu çok önemli. Artık partiler, partili olmak bir kimlik. Öyle bir durumla karşı karşıyayız ki, siyasi parti tercihi kimlik olarak üzerinize yapışmış durumda. Takım tutar gibi parti tutmama üzerine dayalı bir liberal demokrasi varsayımı var. Manavdan alışveriş yapar gibi parti tutacaksınız diye vaaz eden bir demokrasi anlayışı var. Bu manav değil, o manav. Ama siz, takım tutar gibi parti tutmaya başlarsanız, ötekileştirmeyi tetikliyorsunuz.

Biz ötekileştirmeyi 3 temel kavram üzerinden ölçtük. Bunlardan biri sosyal mesafe. 1925'te geliştirilen, Afrikalı Amerikalı ile beyaz nüfus arasındaki sosyal mesafeyi ölçmeye yarayan bir ölçek, Bogardus tarafından geliştirilmiş. İkincisi, ahlaki üstünlük bizim esas meselemiz. Bir grup diğer bir grupta kendisini kıyasladığında, sosyal psikolojinin temel varsayımı, kendisini ahlaken üstün görüyorsa, bu ayrımcılığa giden yolun taşlarını döşemeye başlar. Özellikle bu siyasi alandaysa, yani, deliberasyonla değişebilecek görüşlerinizden dolayı kendinizi başka bir gruptan ahlaken üstün olarak görmeye başlıyorsanız, bu ötekileştirmenin yolunu açar. Ve siyasi hoşgörü/hosgörüsüzlük meselesi çok önemli:

“Bana benzemeyenin, benden farklı olanın siyasal haklarını kullanmasına ne kadar hoşgörü gösteriyorum?”

Şekil 4. En Uzak Hissedilen Parti Taraftarlarıyla Sosyal Mesafe

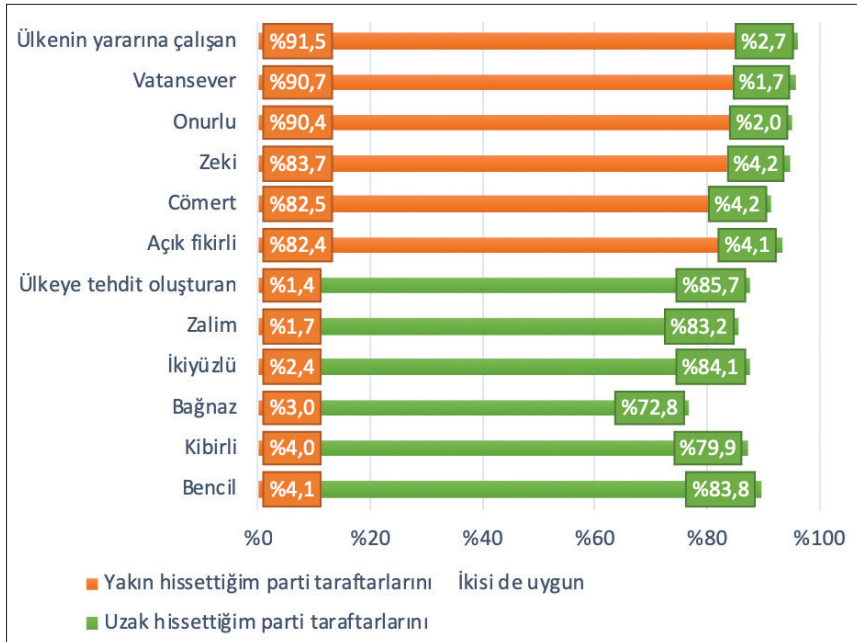

Sosyal mesafe dediğimiz şu: “Biraz önce bir siyasal partiden bahsetmiş-tiniz, o parti taraftarlarıyla komşu olarak yaşamak ister misiniz?” %70 “istemem” demiş. “Çocuklarınızın o partinin taraftarlarının çocuklarıyla arkadaşlık etmesini ister misiniz?” %70 “hayır” demiş. “Kızınızın o partinin taraftarlarından biriyle evlenmesini ister misiniz?” %79 “istemem” demiş. “O partinin taraftarlarından biriyle iş yapmak ister misiniz?” %79 “istemem” demiş. Sosyal mesafe, bu işte.

Şimdi hemen itiraz gelecek, ben yanıtlayayım: “Çocuklar oynuyorlar mı?” Oynuyorlar. Çocuğunuz parkta oynarken, babasının parti ter-cihini sormuyorsunuz. Bırakıyorsunuz, oynuyor. Dipnotunu vereceğim. “Evleniyorlar mı?” Bir yere kadar evleniyorlar. Sorun burada; insanla-

rın davranışlarını ölçmüyoruz, bu tür ampirik araştırmalar insanların davranışlarını ölçmeyi bırakalı çok oldu. Biz insanların ifadelerini ölçüyoruz. Demek ki burada konuştuğumuz insanların %80’i HDP’lilere kız vermemeyi söylemekte bir beis görmüyor. Bunu söyleyebiliyor, bunu sosyal olarak kabul edilebilir görüyor, sorun bu. O, öyle yapacağı anlamına gelmez. Dipnotunu vereyim; coğrafi olarak, şehir içinde o kadar çok ayrıştık ki, “Acaba çocuklarımız başka partiye oy veren çocukların insanlarıyla karşılaşıyorlar mı? Acaba gerçekten farklı partilere oy veren insanların çocuklarıyla evlenebiliyor mu?” diye sormamız gerekiyor. Ama bu ikinci aşama. Biz şu anda zihin haritalarına, niyetlere bakmaya çalışıyoruz.

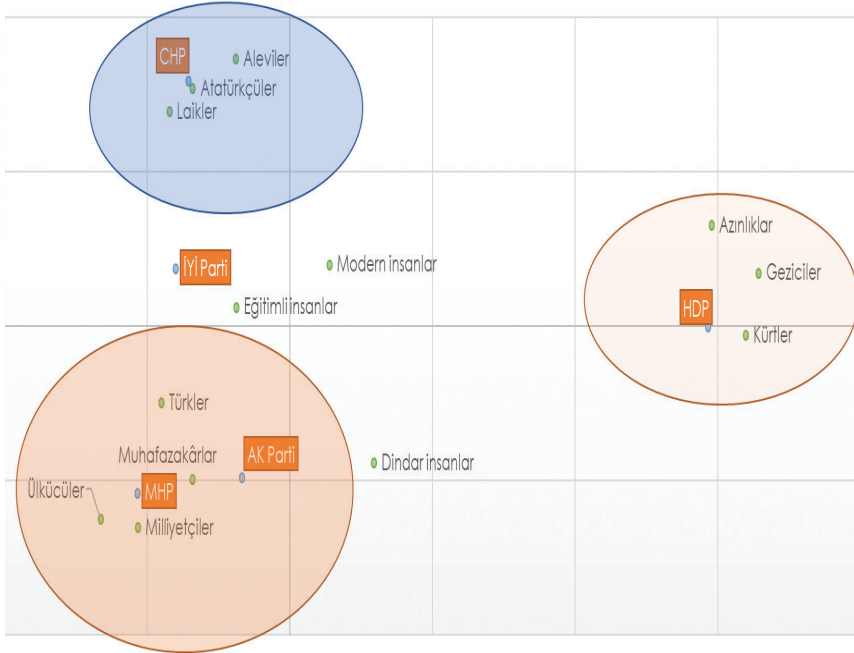
Şekil 5. En Uzak Hissedilen Parti Taraftarlarına Karşı Ahlaki Üstünlük

Bir dizi sıfat saydık, “ülkenin yararına çalışan” gibi ve insanlara dedik ki, “Ben bu sıfatı okuyorum, sizin partinize mi yakın? Öteki partiye mi

yakın? İkisine de mi yakın? Yoksa hiçbirine mi yakın değil?” Bu çok önemli. Anket yapmadan. Menüde görmediğinizi seçemezsiniz. Bunun altını tekrar tekrar çiziyorum, “ikisi” de diyebilir, “hiçbiri” de diyebilir. Ülkenin yararına çalışan benim partim, vatansever biz, onurlu biz, zeki, cömert, açık fikirli biz. Ülkeye tehdit oluşturan onlar, zalim onlar, ikiyüzlü onlar, bağınaz, kibirli, bencil onlar. Ahlaki üstünlük bu. “Ben kendi partimden dolayı ahlaken üstün durumdayım.” Bu listeyi nasıl oluşturduk? Çok kolay. Facebook sayfanıza girin, zaten görürsünüz. Çok uzatmaya da gerek yok, bu laflar örtüşüyor.

Şekil 6. En Uzak Hissedilen Parti Taraftarlarına Karşı Siyasal Hoşgörü

Bunun sebebi ne? Kimliklerle parti taraftarlarının örtüşmüş olması. Özetle insanlara bir dizi kimlik sayıyoruz, o kimliklerden hangisinin onu tanımladığını soruyoruz. Karmaşık bir mesele, ama insanların or-

tak kimlikleri aile, Türklük (%87), hemşerilik vs. Daha sonra size en yakın kimliği soruyoruz, birinci sırada Türklük geliyor, ikinci sırada Atatürkçüler, üçüncü sırada dindar insanlar, dördüncü sırada Kürtler diye giden bir liste...

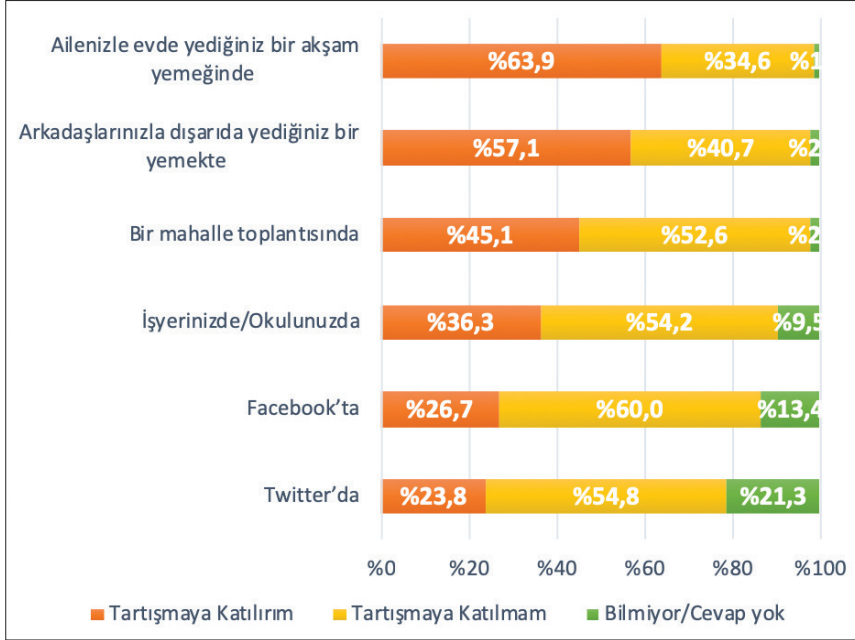
Bizim meselemiz şu: Parti tabanları ile kimlikler örtüşmüş mü? HDP’den başlayarak değerlendirelim, çok aşıkâr. HDP’ye oy verenler daha çok azınlıklar, Geziciler ve Kürtler olarak gözlenebiliyor. Haritanın kuzeyinde CHP’liler var. Onlar, Aleviler, Atatürkçüler ve laikler ile özdeşleştirmişler kendilerini biraz daha fazla. Haritanın güneyinde ise Cumhur İttifakı var. Kasım 2017’de Cumhur İttifakı yoktu, ama demek ki varmış. İki siyasi partinin taraftarları, ortak kimlikleri paylaşıyor. Neymiş bu ortak kimlik? Muhafazakârlık, Türklük, milliyetçilik vs. Şimdi buradaki daireleri biz çizdik. Dindar insanlar, farkındaysanız biraz AK Parti’nin halkasının dışarısında kalıyor. Bunun sebebi de çok basit, dindar Kürtler var. Dolayısıyla MHP’liler arasında kendisini dindar olarak nitelendiren insanlar var. İyi Parti’ye gelelim, eğitimli insanlar ve modern insanlar var.

Türkiye’de partiler iki kimlik aksı üzerinden bölünmüş durumda. Bir, doğu-batı aksı var, Batı’yı Kürtlük ve azınlık olmak içeriyor. Bir de kuzey-güney aksı var, orada da laiklik ve dindarlık gibi bir bölüşme var. Kimliklerle partilerin bu kadar örtüşmesi meselesi işte ötekileştirmek oluyor. Çünkü siz “Bir CHP’li nedir?” dediğinizde, formül bu: Alevi, Atatürkçü, laik. “Laikçi teyze.” Herkes anlıyor ne olduğunu. “MHP’li neye benziyor?” Yani stereotiplerimiz, kalıplar, partilerle örtüşüyor. 1990’larda “DYP’li kim? ANAP’lı kim?” derken bizim aklımız karışırdı. İki de birbirinin aynı tiplerdi. Şimdi bu kadar netleşmesinde kaynaklanan bir şey var.

Bu araştırmada biz özellikle bir yere takıldık; “yankı odaları” kavramına. Yankı odaları, Sunstein’in geliştirdiği bir kavram. Öyle bir ortamda konuşuyorsunuz ki, sizden başka kimsenin sesi duyulmuyor. Bir laf söylüyorsunuz, kendi sesinizi duyuyorsunuz. Burada bahsettiğimiz şey, medya. İnsanlar kendilerinin görüşünü duyabildikleri odalara kilitlediler kendilerini, meselemiz o. Başka bir görüşe aşına değil. “Ben kardeşimle tartışıyorum, kardeşim MHP’li. Çok tartışıyoruz, artık tartışmıyorum.” “AKP taraftarıyla hiç zaten konuşamıyorum.” “Herkes bizimle

aynı fikirde...” Farkındaysanız kimse artık ailesiyle siyaset tartışmaya başlamıyor. İnsanların algıları şu: “Kendi ailemiz, bizimle aynı fikirde.” Mümkün mü? Ama insanlar böyle düşünüyorlar. Niye olduğunu birazdan göreceğiz.

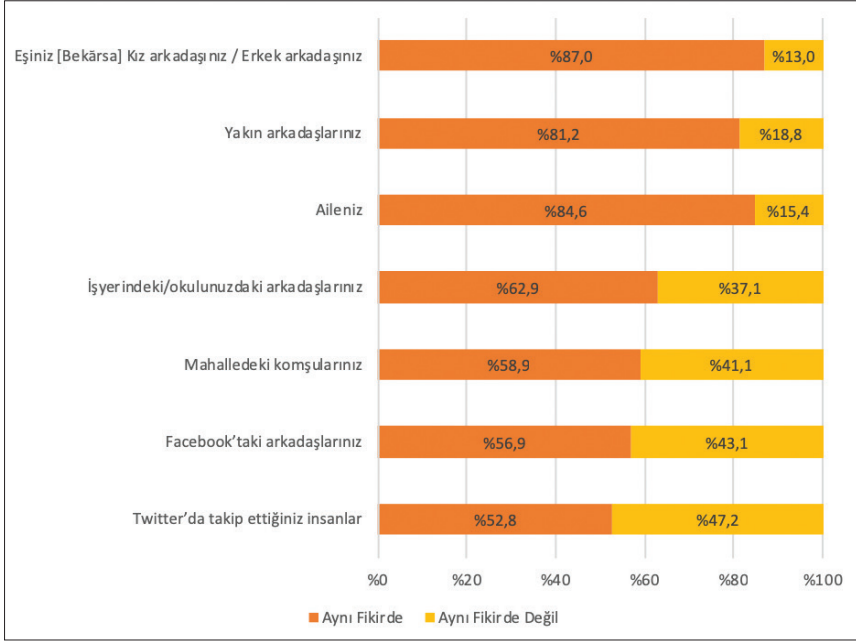
Şekil 8. "OHAL Uygulaması Hakkında Bir Tartışmaya Katılır mısınız?"

Bu, suskunluk sarmalı dediğimiz başka bir kavram. Burada teknik bir soru sormamız gerekiyordu. Hassas bir konu seçecektik. ABD’de kürtaj meselesi diyorlar ama biz o kadar müreffeh bir toplumda yaşamadığımız için onu soramıyoruz. OHAL uygulaması hakkında bir tartışma. Bakın, “Görüşünüz nedir?” diye bir şey yok. Bir tartışmaya katılır mısınız, katılmaz mısınız? Evde katılır mısınız? %64. Arkadaşlarımızla dışarıda yediğiniz bir yemekte, %57. Arkadaş dışarısı. Mahalle toplantısı, %45; site toplantısı, apartman toplantısı diye düşünün. İşyerinde ve okulda %36, 1/3’i katılım diyor. Facebook’ta %27, oraya geri döneceğiz, Twitter’da

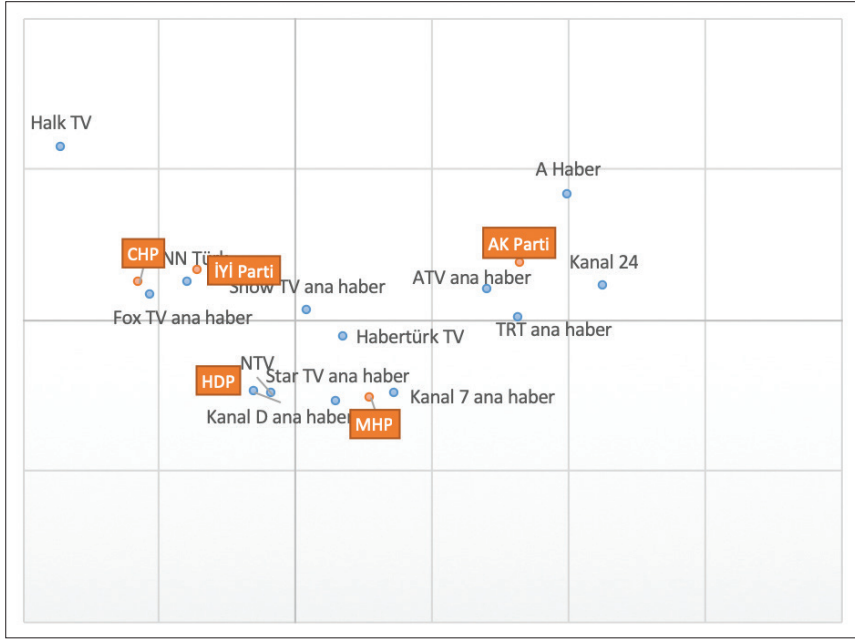
%23. İnsanlar hassas bir konuda aileleriyle bile tartışmaktan çekiniyorlar. Bu, kamusal alanın imha olması anlamına geliyor. Bize anlatılan farklı kişilerle, farklı kimliklerle karşılaştığımız, fikirlerimizi değişik tokuş ettiğimiz ve kendi fikirlerimizi değiştirdiğimiz kamusal alan artık yok. Yok oldu.

Şekil 9. “OHAL Uygulamaları Konusunda Bu Kişiler Sizinle Ne Kadar Aynı Fikirde?”

Peki, “İnsanlar sizinle aynı fikirde mi?” Bakın, herkes bizimle aynı fikirde. Ailesi aynı fikirde olanların oranı %87 ama ailesiyle tartışanların oranı %63. Bu benzer rakamları görüyorsunuz. İnsanlar kendi konfor alanlarında bile, yani kendileriyle aynı fikirde olduklarını düşündükleri alanlarda bile fikirlerini söylemekten imtina ediyorlar. Bu, işte kamusal alanın imha olması demek.

Şekil 10. "Televizyonda Haber Bültenleri Tercihi ve Parti Tabanları (Mütekabiliyet Haritası)"

Grafik gösteriyor ki, insanlar farklı haber bültenlerini seyrettiklerini söylüyorlar. CHP'liler, CNN Türk, zamanında, Fox TV ve Halk Tv gibi kanalları takip ediyorlarmış. AK Partililer; A Haber, ATV Ana Haber, TRT Ana Haber ve Kanal 7. Gerçek dünya hakkında bilgimiz çok sınırlı, gerçek dünya hakkındaki bilgilerimizin büyük oranda medya oluşturuyor. Siz farklı mecraları takip ediyorsanız, farklı dünyalarda yaşıyorsunuz demektir. Yankı odasını ekleyin, çevrenizdeki herkes sizinle aynı fikirde, dolayısıyla siz farklı fikirdekiyle karşılaşmıyorsunuz. Biz karşılaşmıyoruz, ben de karşılaşmıyorum.

Şekil 11. Okunan Gazeteler ve Parti Tabanları (Mütekabiliyet Haritası)

“Hangi gazeteleri okuyorsunuz?” Gazetenin okunmadığını biliyoruz ama burada niyet beyanı var. Farklı gazeteleri okuyoruz. *Cumhuriyet*, *Sözcü*, *Yeniçağ* vs. okuyormuş CHP’liler. AK Partililer ve MHP, *Sabah*, *Yeni Şafak* ve *Karar*. Çok önemli bu dünyanın temsili meselesi, medya temsili meselesi. Peki “Hangileri tarafsız?” Bakın, herkesin kendi haber kaynağı son derece tarafsız. Bunu görüyoruz her gün zaten. Bunu bizim sayısal olarak göstermemizin önemi yok.

“Sosyal medya çare olur mu?” Olmuyor. Bu konuda iki ekol vardır: pesimistler ve optimistler. Optimistler, “Sosyal medya var, Twitter var, ben duymadığım insanların fikirlerini duyuyorum. Facebook var, amcamın benimle aynı fikirde olmayan arkadaşı da benimle laf dalaşına giriyor, hoş oluyor” diyorlar. Öncelikle, çok net şunu belirtmek lazım, interneti ve benzer araçları kullanmak sınıfsallık içeriyor. Herkes eşit derecede bu aletleri kullanmıyor. Sınıfsal fark var. Bunu geçiyorum, yani

herkes eşit erişemiyor. İkincisi Facebook algoritması, özellikle Google algoritması size zaten hoşunuza gitmeyen haberleri göstermiyor. Twitter’da zaten hoşunuza gitmeyenleri blokluyorsunuz. Peki, farklı yerlerden haber almıyoruz. Ailemiz bizimle aynı fikirde, çok güzel.

Araştırmanın detaylı sonuçları “Fanusta Diyaloglar: Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları” başlığıyla Mayıs 2018’de yayımlandı, bu sunumda yer vermediğimiz diğer bulgulara ve konuyla ilgili kapsamlı bir literatür taramasına bu yayından erişebilirsiniz, zaman sınırlaması nedeniyle değinemediğimiz başka tartışmalar da bu kitapta yer alıyor. Ancak özetleyecek olursak, araştırma çalışmamız gösteriyor ki, duygusal kutuplaşmanın en önemli tezahürlerinden biri insanlara verilmiş olan siyasal hakların kolaylıkla geri alınabilmesi. Bir arada yaşamadığımız, kendimizi onlardan ahlaki olarak daha üstte gördüğümüz, kısacası ötekileştirdiğimiz insanların, başka partileri tercih edenlerin haklarının geri alınması konusunda bir eğilim yaratması. Bu önümüzdeki dönemde üzerinde düşünmemiz gereken önemli bir konu, bu “ötekileştirmenin” nasıl kırılması gerektiğine, hangi yöntemlerin geliştirilmesi gerektiğine odaklanmamız şart.

Birinci bulguyla ilişkili olarak da, bu kutuplaşmayı mümkün kılan en önemli faktör, yankı odalarında yaşamamız olarak gözüktüyor. Başka insanlara/bize benzemeyenlere rastlamadığımız, birbirimizi görmediğimiz bir dünyada yaşıyoruz. Ne geleneksel medya ne de yeni medya bu gerçeği değiştiriyor. Dolayısıyla, insanların haklarını tanıdığımız ve bize benzemeyenlerle bir arada yaşayabildiğimiz bir dünya için, kendi gerçeğimizi araştırabileceğimiz bir ortamın inşa edilmesi, bu çabayı gösterebilecek “yapabilirliklere” ulaşmamız şart.

*Balint Rosa
Dmitry Nurumov
Nicoletta Charalambidou
Ozan Erözden*

IRKÇILIK VE AYRIMCILIKLA MÜCADELEDE ULUSLARARASI PROBLEMLER

Popülizm nedir ve ondan neden bu kadar nefret ediyoruz?

Balint Rosa

Türk halkına popülizmden bahsetmek, Eskimolara kardan bahsetmeye benziyor. 2000'lerde popülizm “kötü” bir kelime haline geldi. Birisi sevilmediğinde popülist olarak adlandırıldı. Siyasi partiler her zaman popüler olmak isterler, dolayısıyla teorik olarak her siyasi parti popülisttir. Bu neden olumsuz bir şey? Popülizm nasıl gerçekleşir?

Öncelikle popülizm, seçkinlerden olmayan, ülkenin görüş birliğinin dışında kalan küçük bir grup tarafından desteklenmek ve bu grubu desteklemektir. Kimsenin söylemeye cesaret edemediği şeyleri söylemek, popülizmin olumlu anlamı ve iyi tarafıdır.

Bir de olumsuz anlamı vardır: Kararları, ilgisizlik veya erişim yoksunluğu sebebiyle yeterli bilgiye sahip olmayan fakat yine de oy kullanan kişilere bırakmak. Liderler sıradan ve eğitimsiz insanlara duymak istediklerini anlatırlar. Bu da popülizmin tanımlarından biridir.

Size öğle yemeği miktarının şimdikininkin iki katı olması gerektiğini söylersem, bu konuda hepiniz çok mutlu olursunuz. Öğle yemeğini değiştirme gücüm var mı? Hayır yok. Ama eğer popüler olmak istiyorsam, insanlara duymak istediklerini söylerim.

Bunun dışında, ülkeyi kendileriyle özdeşleştiren ve halk adına konuşan politikacılar açık bir biçimde popülisttir. Ülkeleri hakkında konuşurken eleştiri alırlarsa, eleştirilenin ülkeleri olduğunu söylerler.

Burada sorun nedir?

Sorun, popülizmin –özellikle de sağ kanat popülizm ise– başarılı oluşudur. Hükümetlerini popülist olmakla suçladığımız çoğu ülkede bu hükümetler genelde sağ kanattan gelmektedir. Maalesef, solcular, liberaller veya daha demokratik gruplar popülizmde çok iyi değildir ve popülizmden hoşlanmamamızın nedeni biraz da budur, çünkü bu alanda çok başarılı değiliz.

İkinci sorun, azınlıkların ve marjinal grupların halkın bir parçası olmamasıdır. Örneğin oyların %50'si ile seçilmiş bir popülist hükümet, onlara oy vermeyenleri hızla unutma eğilimindedir. Dahası, sözde küçük kesimlerin temsilcileri daha da marjinalleştirmeye çalışır ve bu grupları sistemin dışına itecek kanun ve politikalar seçilir. Ve sonra tabii ki, bizim temel insan haklarına dayanarak bir adım atmamız ve konuya dair bir şeyler söylememiz gerekir. Bu konuda da popülizm ile karşı karşıyayız.

Popülizmde göç ve iklim değişikliği gibi karmaşık konular oldukça basitleştirilir ve bu, tartışmayı zorlaştırır. “İklim değişikliği bir aldatmaca” diyen biriyle tartışmak zordur. Popülizm, karmaşık meseleleri basitleştirmeye ve tek cümlelik çözümlere indirgemeye eğilimlidir. “Amerika’yı tekrar harika yapın!” Herkesin bağlantı kurabileceği basit bir cümledir. Kim ülkesinin harika olmasını istemez ki? Ben ülkemin harika bir yer olmasını istiyorum, bu yüzden tabii ki, uluslararası ilişkiler ve ekonominin karmaşıklığını dört kelimelik bir cümleyle basitleştiren kişiye oy vereceğim.

Olağanüstü hal yalnızca yasal bir terim değildir, aynı zamanda popülistlerin, ülkeyi çoğunluğun elinden almaya, bir düşmana ihtiyaç duyması ile ilişkilidir. Bu düşman, nüfuz sahibi biri veya popülistlerin başındaki kişiye karşı olan biri olabilir. Bu düşman, iklim değişikliği veya göç gibi tümüyle bir fantezi veya kavram da olabilir. Bu tarz karmaşık meseleler olağanüstü hali tetikleyebilir.

Olağanüstü hal durumunda insanlar güçlü olana oy verme eğilimindedir. Bir savaşta hükümeti değiştirmek faydalı olmaz. Bu, kaosu tetikleyebilir ve savaşlarda kaos istenmeyen bir şeydir. Hal böyle olunca da popülistler, herhangi bir olası yöntemle olağanüstü hal yaratma eğilimi gösterirler. Daha sonra da ülkeyi dostlar ve düşmanlar olarak ikiye bölerler. “Biz” ve “onlar”. “Onlar” dansanız, devlet düşmanısınızdır. Sadece onlara katılmayan bir siyasi parti değilsinizdir; aynı zamanda vatan haini haline gelirsiniz. Yasadışı olursunuz ve istediklerini yapabilecekleri kişiler listesine eklenirsiniz. Ve bu insanlarla, yasal veya yasadışı fark etmez, mümkün olan her şekilde mücadele edilmelidir.

Politik doğruculuk, çeşitli artıları ve eksileri ile karmaşık bir konudur. Popülistler politik doğruculuğun miyadını doldurduğunu söylemeye eğilimindedirler. Böylece kendilerine, bizim insanlığın çöplüğü olduklarını düşündüğümüz ırkçı, cinsiyetçi veya “bir şeyci” kişiler olmak için izin verirler.

Belli ki, çoğulculuktan da nefret ediyorlar: medyada, demokraside, felsefede... Onlara katılmayan herkes bir tehdit haline geliyor, çünkü bir popülistin maskesini düşürmek çok kolaydır. Bir tartışmada, popülistler mantık yerine duygularına güvendikleri için kaybederler. Eğer somut bir soruyla baş etmek zorunda kalırlarsa, bir cümlelik cevaplar vermekte başarısız olurlar. Haliyle, sözde “tanrılar” veya “dürüst insanlar” tarafından yönetilen bir ülke son derece yozlaşmış hale gelir. Onlara meydan okumak ve istediklerini yapmalarına izin vermemek çok zor olduğu için yozlaşma ve insan kayırma, popülizmin klasik yan ürünleridir.

Kemer sıkamak gerektiğinde devlet işsizlik ödeneği, sosyal yardımlar, göç yardımları gibi ödeneklere harcanan parayı onların değil, çalışanların hak ettiğini iddia ederek alt sınıflardan para keser. Böylece devletten para talep eden herkes düşman haline gelir.

Genellikle, popülist parti veya fikirler başlangıçta çok küçük çaplıdır. Hatta ülkede yasa dışı olarak damgalanmış veya dışlanmış olabilirler. Liberaller, solcular ve hatta muhafazakâr seçkinler genellikle popülistleri dışlar ve kendi konumlarında son derece sorumsuzlaşırlar. Örneğin popülistler göçün bir Yahudi komplosu olduğunu söyleyebilirler; kimenin katılmadığı şeyler söylemek zorundadırlar. Yüksek seslidirler ve herkes onları dinler.

Popülistler seçkinlere ve statükoya karşıdır. Bağlamdan bağımsız olarak, her zaman çoğunluğun seçkinler tarafından ezildiğini ve bu nedenle bu seçkinlere karşı birlikte direnmek zorunda olduklarını söylerler. Çok az olduklarından genellikle çok fazla “sokak siyaseti” yaparlar. Sıklıkla saldırganlığa yol açan mitingler ve gösteriler düzenlerler. Bu nedenle birçok popülist partinin kökeni sokaklardadır.

Ayrıca popülistler, yüzlerce ve yüzlerce kez tekrarlamaları gereken basitleştirilmiş bir mesaj bulmak zorundadırlar: “Amerika’yı tekrar harika yapın!” veya Macaristan’da “Biz halkız!”, “Önce Macaristan” veya “Göçmenler sorunlarımızdan sorumludur.” İnsanlar inanana kadar yüzlerce kez söylenen cümleler...

Popülistler sosyal medyada ustadırlar. İktidarda oldukları her ülkede, genellikle sosyal medyada en çok sevilen kişiler oldular. Basit mesajlar kullanır ve bunları herkese ulaştırırlar; ve sonra beklerler, pusuda beklerler, güçlenirler ve herkes onları tanır. Ekonomik kriz, kimlik krizi ya da ülkeyi yönetecek kimsenin bulunmadığı bir tür sorun nedeniyle ülkede bir liderlik krizi olduğunda ortaya çıkacak bir ivmelenme için beklerler. Örneğin, Yunanistan’da Syriza, ekonomik krizin bir sonucu olarak tüm diğer geleneksel partiler çökene kadar beklemek zorunda kalan solcu bir popülist partidir. Bir liderlik krizi ortaya çıktığında, popülistler güçlü olanlar olarak ayakta kalmak eğilimindedirler. Onlar daha önce yüzlerce kez söyledikleri çözümlere sahiptirler. “Göçmenleri kovmamız gerekiyor”, “Komşu ülkeyi istila etmemiz gerekiyor” ve böylece tüm sorunlarımız çözülmüş olacak.

Daha sonra, çok gürültülü ve saldırgan olurlar; çok lekeleyici bir siyasi kampanya yürütürler. Siyasi bir tartışmada birbirlerini mağlup etmeye çalışırlar ve dikkat çektikleri sürece kötü bir dil kullanmaktan çekinmezler. Karmaşık bir mesaj vermeye teşebbüs etmezler, sadece ilgimizi isterler. Düşünme şekilleri saçmadır, çözümleri kabul edilemezdir, ama ortalama bir insanın duymak isteyeceği şeyi söylerler.

Dün “beyazlık” ve “beyaz doğruluğu” hakkında konuştuk. Amerika’da nüfusun en az %30’u, küreselleşmenin “kaybedenleri” olduklarını hissediyor ve gezegende küreselleşmeye dair bir eleştiri mevcut değil. Ekonomide diploma sahibi tek bir kişi var ve bu kişi küreselleşmenin sorunlara yol açtığını söyledi, yol açtı da. Elbette Trump “Ben bu kay-

bedenleri temsil ediyorum” dediğinde, gerçek insanlara hitap ediyor. Onun çözümü ve indirgemeciliğinin kabul edilemez bir şey olduğu ortada, ancak politika ve gündem söz konusu olduğunda, bu durum küresel ekonomik pazarı yok edebilir. Önemli olan onun ne hakkında ve kime konuştuğudur.

Son olarak, popülit bir hükümet seçersek ya da onlar kendilerini darbeyle başa getirirlerse ne olur?

Her şeyden önce hedefleri, içerden değiştirmek zorunda oldukları siyasi sistemi tamamen yasadışı hale getirmektir: Daha “başkanlık-çı” bir ülkeye dönüşmek, anayasayı tamamen yeniden düzenlemek ya da yeni yasalar çıkarmak... Bu onların doğru olduğuna inandıkları şeyi yapmalarıyla ilgili değil; sistemi yeniden başlatmak ve kendilerini bu sistemde aktif olarak lanse etmeleriyle ilgili. Her demokraside insanların çoğunluğu, içinde buldukları siyasi sistemden bıkmış durumdadırlar tabii ki herkese eski sistemin gayri meşru, yozlaşmış ve kayırmacı olduğunu söyleyerek kendi sistemlerini getirebilirler. Daha iyi olmayacak, ama farklı olacak ve zaten sihir de buradadır. Anayasayı yeniden düzenliyorlar, kuvvetler ayrılığını kaldırıyorlar ve yargı sistemi hâlâ sağlamsa fazla beklemeyip ona da geliyorlar.

Özgür basın, popülistlerin nefret etme eğiliminde oldukları bir olgudur. Bu nedenle basın ve medyayı ya satın alarak, yasadışı hale getirerek, bir kenara iterek ya da “sahte haber” iddialarıyla işgal ederler. Daha sonra, çoğulcu demokratik kuralların hiçbirinin uygulanmadığı, dolayısıyla demokratlar gibi davranmaya bile ihtiyaç duymadıkları ve ülkeyi katı bir şekilde yönetebilecekleri bir olağanüstü hal ilan ederler.

Popülistler genellikle seçimlerde hile yaparlar. Seçim hileleri basitçe oylama esnasında, örneğin sandıklara on kat fazla oy ekleyerek gerçekleşmeyebilir. Bu hileler, hile yapmayı oldukça kolay hale getiren yasalar oluşturarak yapılabilir. Macaristan örneğinde, ülke dışında kaç kişinin oy kullanabileceği verisine ulaşıldı. Macaristan'da oyların %10'u, ülkede ikamet etmeyen ve konuya ilişkin hiçbir fikri olmayan kişilerden geldi.

Ayrıca iç ve dış düşmanlar ve uluslararası ittifaklar aynı oranda gereklidir. İç düşmanlar, herhangi bir başarısız hamle için suçlanabilecekleri için faydalıdır. Dış düşmanlar görünmedikleri ve konuya dair bir şey söyleyemedikleri için daha bile iyidirler. Adolf Hitler'in en iyi düşmanı Yahudi halkıydı. Evet, Yahudilerin her şeyin arkasında olduğunu söylemek çok klasik bir örnektir. Macaristan açısından, Romanlar, göçmenler veya herhangi bir azınlık suçludur. Türkiye'de de bunun Kürt halkı olduğunu çekinmeden söyleyebilirim. Düşman ilan edilebilirler. Bu kişiler, bu sınırlar içinde yaşıyor ve siz neye benzediklerini bilmiyorsunuz. Belki de otobüste yanınızda duruyorlar ve sevgili Türkiye'mizi, sevgili Macaristan'ımızı ve sevgili Amerika'mızı yok etmek istiyorlar. Uluslararası ittifaklara gelince, maalesef artık daha büyük ve daha güçlü bir popülist grubu var. Her popülistin arkasında büyük bir filozof ve Vladimir Putin adında potansiyel bir destekçi var.

Popülistler iktidara geldiğinde ne olur? Kimsenin söylemeye cesaret edemeyeceği gerçeği söylemeye çalışan herkesi bastırırlar. Popüler olmak için ne yaptılarsa tam olarak onun tersini yaparlar. Artık sıradan insanları değil, sıradan insanlardan yarattıkları seçkinleri gözetirler. Kendi yandaşlarını seçkinler arasına sokarak ve seçkinlerin içinde bulunan yandaş olmayan herkesi dışarı atarak elit sınıfı değiştirirler ve sonra "halkı temsil ettiklerini" söylerler. Elbette kararları salaklara bırakmaya bayılırlar. Eğitim sistemini çökertip, hükümet tarafından onaylanmamış hiçbir bilgiyi basmazlar. Sonra, bilgidensiz bu insanlar onlara tekrar ve tekrar oy verecektir.

İyi bir popülist ne yapar? İşte size tanıtımı:

Ahlaki üstünlük yaratmak zorundadırlar. Bu din, para ve aile aracılığıyla yapılabilir. Parti politikalarının ötesine geçmeli ve önceki yozlaşmış seçkinlerden olmadıklarını söylemelidirler. Paternalizm diğer insanları bastırmanın en iyi yolu olduğundan herkes için bir çeşit "baba" figürü haline gelmelidirler. Ayrıca her zaman iyi polisi oynamak zorundadırlar. Ülkede kötü bir şey olursa, başkasını suçlamaları gerekir. Çözüm getirmek zorundadırlar. Cinsiyetçilik de klasiktir, çünkü popülistler genel-

likle erkektir ve kadınlar onların üstünlüklerine yönelik birer tehdittir. Her zaman duygusal olmak durumundadırlar ve rasyonel insanlarla asla tartışmazlar.

Divide et impera (“Böl ve yönet”) kuralını kullanmak da aynı şekilde yaygındır. Genellikle kendi taraflarında bulunan muhalif partileri destekler ve alternatif bir basın yaratırlar. Asla ülkenin tamamını temsil etmeyip, yalnızca bir kesimi temsil ettiklerinden düşmanlarını bölerek en örgütlü azınlık diyebileceğim en büyük kesimi yaratırlar.

Ve elbette eğitim, askeriye, ekonomi dahil her şey merkezileştirilmelidir. Her yerel küçük otorite, kontrol edemedikleri için nefret ettikleri alternatif bir otoritedir. Bu yüzden onları yasaklamak isterler.

Popülistler, hükümetle aynı görüşte olmadıkları takdirde “düşmanlarını” ve hatta kendi halklarını şeytanlaştırırlar. Bu kişiler birdenbire “hainler, düşmanlar, ibneler, kaçıklar, deliler ve yozlaşmış insanlar” haline gelir. Bir popülist için en iyi yol savaşa gitmektir. Savaş diledikleri her şeyi yaratır. Güçlü görünebilirler, kurallara göre oynamak zorunda kalmazlar ve sürekli bir olağanüstü hal içerisinde olabilirler. Bu, gerçekten iyi bir popülistin tarifidir.

Son ama kesinlikle önemli bir soru: Popülizm konusunda ne yapmalı?

Popülizm hakkında çok konuşuyoruz ve hepimizin de bir çözüme inanmaya ihtiyacı var. Bu yüzden dört eylem noktası belirledim. Bazıları zaten yapıldı veya yapılmakta ama hâlâ yapılması gereken çok fazla işin olduğunu düşünüyorum.

İlk olarak kesitsellik (yatay kesme/ortak kesen): Bir siyasi hareket, her azınlığı içermeli, yani sadece bir LGBTQI*, kadın ya da Kürt hareketi olmamalı, olası her türlü sorunu kapsamalıdır. Herkes için bir politik planı olmalı; böylece sadece dışlananlar için savaşan bir parti olarak etiketlenemez.

İkinci olarak taban örgütlenmesi: Bahsettiğim gibi, siyasi partiler ve merkezi yönetimler artık gerçekten işe yaramıyor, her şey tabandan yukarıya doğru tekrar düzenlenmeli. Vatandaş birlikleri, jüri heyeti

ve forumlar için herkesin fikirlerini paylaşabileceği, duyulabileceği ve planları etkileyebileceği yeni bir platform yaratılmalıdır. Amaç, herkesin dahil olduğu bir vatandaş birliği oluşturmak ve ardından vatandaş birliklerini ülkedeki herkesi içerecek şekilde genişletmek olmalıdır.

Üçüncü olarak medyayı ele geçirin: Kendi alternatif medyanızı yaratın, ancak sahte medyanın geçersiz olduğunu göstermek de önemli. Popülistlerin söylediklerinin yalan olduğu kanıtlanmalıdır. Bu büyük bir iş, çünkü sıradan biri tek bir medya kaynağını dinler. Halkın çoğunluğunun ülkedeki her konuyla ilgili üç gün içinde bir fikri olacaktır. Bu nedenle, insanların fikrini değiştirmek için üç gününüz var. Bir hafta değil, daha fazlası değil, üç gün...

Dördüncü olarak ittifaklarınızı sıkılaştırın: İnsan haklarını ve eşitliğini savunan sivil toplum örgütleri, dayandıkları temel değerler üzerinde anlaşmalı ve o noktalarda uzaklaşmalı. Bu değerlere meydan okunduğunda, sivil toplum köklerine geri dönmeli ve ortak düşmana karşı savaşmalıdır. Popülistler tarafından bölünmüş olan sivil toplum, ancak birbirine karşı savaşırsa kaybedebilir. Çok kesin bir değerler kümesine sadık kalmalısınız.

Bu şekilde, belki birkaç yıl içinde popülistlerin üstesinden gelinebilir ve Türkiye tekrar on yıl önce sevdiğim yer olabilir.

AGİT/Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği'nin Çok Etnikli Topumlardaki Polislik Faaliyetlerine Yaklaşımı: Çeşitliliğe Saygı ve Ayrımcılık Yapmama

Dr. Dmitry Nurumov

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), politik-askeri, ekonomik, çevresel ve insani boyutları içeren güvenlik konusunda kapsamlı bir yaklaşıma sahiptir. AGİT'in güvenlik tanımı silah kontrolü, güven ve güvenlik oluşturma önlemlerinin ötesine geçen geniş bir yelpazeye sahiptir: İnsan hakları, ulusal azınlıklar, demokratikleşme, polis faaliyetleri, terörle mücadele, ekonomik ve çevresel zorlukları kapsayan çok çeşitli endişeleri içermektedir. AGİT üyesi olan 57 ülke de eşit statüdedir ve kararlar politik olarak konsensüs ile alınır; ancak yasal olarak bağlayıcı değildir. Bu kararlar istişare niteliğindedir.

Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği (UAYK), AGİT'in ana mekanizmalarından biridir. Komiserlik, ulusal azınlıklar ile ilgili çatışmaya dönüşebilecek gerilimler olduğunda duruma dahil olur. Bu anlamda,

Komiserlik'in temel işi etnik gerilimlerin ve çatışmaların nedenlerini tanımlamak ve ele almaktır. Söz konusu çatışmayı önleme çalışması iki seviyede yapılmaktadır: Etnik gruplar arası gerilimin kısa süreli tetikleyicilerinin tanımlanması, ele alınması ve üye devletlerin çatışmaya dönüşebilecek yapısal, uzun vadeli endişeleri ele almalarına yardımcı olmak. Komiserlik, somut durumlar veya yapısal kaygılar ile ilgili tavsiyelerini bildirerek yardım edebilmektedir.

UAYK 1992 yılında kurulmuştur. Komiserlik, AGİT dilinde, politik-askeri boyutta çatışma önleme konusunda benzeri olmayan bir araçtır ve bu sebeple bir insan hakları kurumu olarak görülmez. AGİT üyesi devletler arasındaki barış, istikrar ve dostluk ilişkilerini tehlikeye sokan etnik gerginliğin erken çözümü, Komiserlik'in temel kaygısıdır. UAYK, çalışmalarında, daha uyumlu toplumların oluşturulmasında ilgili AGİT taahhütleri ve uluslararası normlar tarafından yönlendirilmektedir.

UAYK, ortak zorluklar ve önemli uygulamalar hakkında önerilerde bulunan tematik tavsiyeler ve kılavuzlar üretmektedir. Bu tavsiyeler, çalıştığı üye devletlerdeki tecrübelerine dayanmaktadır. Teşkilatın ana damarlarından olan bu kurum, ayrıca yapısal kaygıların nasıl başarılı bir şekilde ele alınabileceğini göstermeyi amaçlayan işbirlikçi projeleri de desteklemektedir.

Ulusal azınlık kavramı için kabul edilen uluslararası bir tanım yoktur; AGİT'in taahhütleri ya da Komiserlik'in kılavuzları da böyle bir tanıma içermemektedir. Ulusal azınlıklarla ilgili bazı kilit taahhütler içeren AGİT Kopenhag Belgesi (1992), ulusal bir azınlığa mensup olmanın kişinin bireysel tercihi olduğunu belirtir. Komisyon ise, belirli grupların durumunu genel bağlama dayanarak azınlık kimliklerinin dinamik, genellikle çok yönlü ve çokkatmanlı olduğu gerçeğine göre inceler.

Genel hatlarıyla ulusal azınlık kavramı dilbilimi, etnik veya kültürel karakterleriyle çoğunluktan ayırt edilebilir olan grup olarak tanımlanabilir. Azınlık genellikle sadece kimliğini koruyan değil, aynı zamanda bu kimliğe daha güçlü bir anlam vermeye çalışan gruptur. Bu iki koşulun birleşimi devletin ulusal azınlığı resmi olarak tanımaya yol açabilir.

Devlet tarafından tanınmak, azınlık haklarının kullanılması için önemlidir; ancak daha geniş kapsamlı insan hakları açısından bu bir önkoşul değildir. Azınlık hakları, bir devlet tarafından tanınmasına bakıl-

maksızın mevcuttur. Bu bağlamda, azınlığın tanınmasına karar verecek olan yapı sadece devlet değildir. Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği çatışmaları önlemek amacıyla bağımsız olarak bu grupları tanımaktadır. Komiserlik'in temel yol gösterici ilkesi, hem çoğunluk hem de azınlık tarafından entegrasyon ihtiyacını vurgulayıp, çeşitliliğe saygı göstermek ve bunu teşvik etmektir.

Polisle ilgili eylemler AGİT'in doğrudan odak noktasında değildi. Bu nokta 90'lı yılların sonunda, özellikle 1999 yılında İstanbul Belgesi'nin kabul edilmesiyle daha görünür hale geldi. Söz konusu belge, AGİT'in, UAYK'nin çatışmayı önleme, kriz yönetimi ve çatışma sonrası rehabilitasyon süreçlerindeki bütünleyici çabalarında olduğu gibi, polisler ile ilgili faaliyetlerde de rolünün genişletilmesine dair taahhüdünü içermektedir.

Komiserlik, çok etnikli toplumlarda operasyonel çalışma ve üye devletlere yapısal yardım yoluyla polislik konularına gittikçe daha fazla değinmiştir. UAYK'nin tecrübesi, çoğunluk ve azınlık topluluklarının temsilcilerinin katılımını dâhil ederek, polisin gerilimin hafifletilmesindeki ve çatışmaları çözmedeki rolünün ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Polisin etnik gerilimi küçük çapta ele alma konusundaki hazırlıksızlığı çoğu zaman kontrol edilemeyen bir çatışma dalgasına yol açmaktadır.

UAYK, alanında önde gelen uzmanların, çok etnikli toplumlarda polislikle ilgili tavsiyeler tasarımları için bir toplantı düzenlenmiştir (206). Tavsiyeler; genel ilkeler, işe alım ve temsil, etnik topluluklarla ilişki kurma, operasyonel uygulamalar, eğitim ve profesyonel destek ile çatışma önleme gibi altı alana bölünmüştür.

Genel prensipler aşağıdaki hipotezler etrafında konumlanmıştır. Öncelikle, üye devletler polislik faaliyetleri dahilinde inter-etnik ilişkilerin önemi konusunda bir devlet politikası belirlemeli ve bu politika çok etnikli toplumlar için entegrasyon politikasının bir parçası olmalıdır. İkincisi, bu tür politikalar profesyonelleşme ve hizmet polisliğine yönelimi teşvik etmek için daha geniş bir eylemin parçası haline gelmelidir. Bu bağlamda çok etnik yapıları bölgelerde polislik, eğitim ile geliştirilmesi gereken veya tekrar eden eğitimler ile iyileştirilmesi gereken bir mesleki yeterlilikte olmalıdır. Üçüncüsü, polis yalnızca etnik topluluklar

ile çatışmaktan çekinmekle kalmayıp, aynı zamanda etnik topluluklar arası ilişkileri iyi yönde teşvik eden bir role bürünmelidir. İdeal olarak polis, kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte bu rol için görevlendirilmiş ve yeterli donanımına sahip olmalıdır. Diğer kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte toplumu teşvik etmek için görevlendirilmeli ve konuya ilişkin donanımlı da olmalıdır. Bu genel varsayımlar operasyonel hale getirilmelidir. Tavsiye metninin geri kalanı, bu operasyonelleşmenin nasıl gerçekleşebileceğine ayrılmıştır. Sunumumda esas olarak operasyonel uygulamalara odaklanmayı seçmemin sebebi, bunu en problemlili konu olarak görmem.

Çok etnikli toplumlarda polisliğin iyileştirilmesi için ana alanlardan biri, yeni operasyonel uygulamaların değiştirilmesi veya benimsenmesi gereğidir. Polislik, din ve etnik kimlik üzerine ayrımcılık yapılabilecek pratik yöntemleri kapsamamalıdır, örneğin etnik profillemeye veya polis dokümanlarına etnisitenin otomatik olarak kaydedilmesi gibi. Halkın çok etnikli ve/veya çokdini bir bileşimini yansıtan çeşitliliği kucaklayan bir polis gücü oluşturmak önemlidir. Polis gücünün örgütlenmesine yönelik bu yaklaşım, hem çoğunluğun hem de azınlıkların yani tüm nüfusun güvenini güçlendirir. Bu tür bir polis teşkilatı, bir model olarak toplum polisliğini benimsemeli ve çalışmalarına insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, sıkı bir şekilde rehberlik etmelidir.

Azınlık toplulukları ya polis yetersizliğine ya da fazla polis müdahalesine maruz kalıyor. Polis, yasayı tarafsız ve ayrımcı olmayan bir şekilde uygulayabilmek için, herhangi bir gruba diğer gruba olduğundan farklı bir yaklaşımda bulunmamalıdır. Bu son derece önemlidir, ancak pratikte uygulanması zordur. Sadece sistematik bir yaklaşımla iyi sonuçlara ulaşabilir.

Bir başlangıç noktası olarak, özellikle polis güçlerinin sokakta veya halka açık diğer yerlerde insanları durdurmak ve aramak adına güç kullanmasıyla ilgili operasyonel kılavuzlar dikkatle incelenmelidir. Operasyonel uygulamaların odak noktası, kalıplaşmış grup davranışlarından ziyade bireysel davranış üzerinde olmalıdır. Böyle düşünmek yalnızca önyargıdan kaçınmaya yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda operasyonel etkinliği artırır. Polis operasyonlarının ayrıştırılmış verileri incelenirken, adillik ve tarafsızlık testleri uygulanmalıdır. Ek olarak, operas-

yonel bir bakış açısı göz önüne alınarak çok etnikli toplumlarda polislik faaliyetlerini incelerken, ırksal veya etnik sebeplerin şiddete yol açıp açmadığını incelemek de zorunlu kılınmalıdır.

Operasyonel kılavuzlar, polis memurlarının ayrımcı muameleden veya riskten kaçınmaları için yeterli rehberlik içermelidir, özellikle de belirtilen rutinlerde: Polis güçlerinin sokaktaki insanları durdurma ya da arama, sınırda kabullerin kontrolü, tutuklamalarda güç kullanımı, toplu veya geleneksel yerleşim yerlerinde polis faaliyetlerinin yürütülmesi, polis devriyelerinin örgütlenmesi.

Polis devriyelerinin pratik aktivitelerine özel dikkat gösterilmelidir. AGİT, devriye görevi üstlendiğinde polisin güveni sağlamak ve operasyonel etkinliği artırmak için etnik ve/veya dilsel olarak karışık ekipler kurmasını tavsiye etmektedir.

Polis, taktiklerinin ve görünüşlerinin (silahların görünürlüğü, üniforma seçimi, polis sayısı) görevlere uygun olmasını, gereksiz yere korku ve gerginlik yaratmamasını sağlamalıdır. Bu pratikler yerine getirilirse, polis ile ulusal azınlıklara mensup kişiler arasındaki iletişim, polisin operasyonel etkililiğinden ödün verilmeden iyileşmiş olur.

Polis, toplumun güvenliği ve adalete erişiminin sağlanması için ulusal azınlıklara mensup kişilere yönelik suçların raporlanması koşullarını oluşturmalı ve teşvik etmelidir. AGİT bölgelerinde, azınlıklara karşı suçlar çoğunlukla eksik rapor edilmekte ve kayıt altına alınmamaktadır. Bazı ülkelerde dil engeli caydırıcı rol oynamaktadır. Etnik nefret ve ırkçılıktan kaynaklanan suçların araştırılmasına özel ilgi gösterilmelidir. Bu tür suçlar soruşturulursa ve failer cezalandırılırsa, ulusal azınlıklara ve ulusal azınlık örgütlerine mensup kişilerden gelen işbirliği önemli ölçüde artacak ve operasyonel etkinliği olumlu etkileyecektir. Çoğu AGİT üyesi devlette, özellikle azınlık topluluklarındaki kadınlar için mağdur desteği hâlâ endişe kaynağıdır.

Çatışmanın önlenmesinde polis gücünün önemini vurgulayarak yazımı sonuçlandırmak istiyorum. Ulusal Azınlıklar Yüksek Komitesi'nin önerileri basittir. Polis, azınlıklarla iyi ilişkiler geliştirmek için proaktif bir rol oynamalı ve eğitmelidir. Mümkün olan yerlerde etnik gruplar arası çatışmalara neden olabilecek gerilimi azaltmalıdır. Bu rol neden bu kadar önemli? İlk olarak, polisin toplum düzenini sağlama yükümlülüğü

vardır. İkincisi, polise bu amaç için belli güçler verilmiştir. Üçüncüsü, polisin, etnik çatışmaya yol açabilecek gerginlikler veya olaylar hakkında mevcut olan istihbaratı bulunmaktadır. Son olarak, buna uygun mesleki becerileri vardır.

Fakat, polis tarafından güç kullanımı, etnik gruplar arası çatışmayı daha da kötüleştirebileceği veya kışkırtabileceği için bu son çare olarak görülmelidir. Güç kullanıldığı takdirde, otoritenin meşruluğu ve toplumun kuruma güveni büyük ölçüde azalır. Uygulamadaki teknik verim yeterli değildir. Bu nedenle, odak noktası polisin çatışma arabuluculuğuna alternatif çözümün geliştirilmesi olmalıdır.

Mülteci ve Göçmenlere Yönelik İrkçılık ve Ayrımcılık

Nicoletta Charalambidou

Öncelikle, temsil ettiğim kurum hakkında biraz bilgi vermek isterim. KISA (Eşitlik, Destek ve İrkçılık Karşıtlığı İçin Eylem), 1998’de kurulmuş olup Kıbrıs’ta faaliyet göstermekte olan ırkçılık karşıtı bir örgüttür, ayrımcılığa karşı özellikle göç ve iltica alanında çalışmaktadır. Savunuculuk ve kampanya yürütüme üzerinde çalışan kurumumuzda aynı zamanda göçmenlere, sığınmacılara, mültecilere ve insan kaçakçılığı mağduru bireylere hizmet sunuyoruz. Ayrıca nefret söylemi ve suçu üzerine izleme çalışmaları yapıyoruz, göçmenleri güçlendirmeye çalışıyoruz. Ulusal düzeyde ve AB düzeyinde, çeşitli STÖ ağlarında üyelerimiz aracılığıyla çalışıyoruz. Bunun yanında, ulusal düzeyde Türkiye-Kıbrıs STÖ’leri ile aynı alanlarda işbirliği yapıyoruz.

Göç kavramı üzerinden ırkçılık ve ayrımcılık hakkında konuşacağım. Konuşmamı kısa zamanda incelenmesi gerektiğini düşündüğüm dört alana böldüm: ayrımcılık ve ırkçılık, aşırı sağ partiler ile ırkçı ve zenofobik (yabancı düşmanlığı) anlatı, ırkçılık ve nefret suçları, eşitlik

ve entegrasyon. Konuya bu açılardan bakmak, göçmenlerin AB üyesi devletlerde ne gibi sorunlarla karşılaştıklarına dair bir tablo çizecektir.

Değınmek istediğım ilk konu, terminoloji meselesi. Özellikle AB bağlamında, sürekli olarak göç konusundan, “göç krizi”nden ve genel olarak göçten bahsediyoruz ancak bu, her göçmen grubu için aynı anlama gelmiyor. Mülteciler, göçmen işçiler, insan kaçakçılığı mağdurları... Hepsi aynı statüye, koşullara ve ihtiyaçlara sahip değil ve maalesef içinde bulunduğumuz popülist dönemde, hepsi “yasadışı göç” altında gruplanıyor. Göç konusu altında incelediğimiz çeşitli göçmen gruplarını ayırmamak ve durumu “yasadışı göç” olarak ifadelendirmek, ne konuştuğumuz ve sorunların aslında ne olduğu hakkında bulanıklık yaratabilir.

AB bünyesindeki yasa ve politikalara gelince, göç çatısı altında incelenebilecek her göç grubu için bizim farklı yasa ve haklarımız var. Ortak Avrupa Sığınma Sistemi'miz (Common European Asylum System), göç politikalarımız, ayrımcılık karşıtı yasa ve politikalarımız, entegrasyona yönelik politikalarımız mevcut; yani bu dört farklı durum için farklı kurallar uygulanıyor. Bu durumun kendisi, aşağıda açıklayacağım gibi, sorun teşkil ediyor, çünkü bazen kişilerin uyuğuna göre farklı kurallar uygulanabiliyor. Örneğın vize listeleri özellikle uyuğuna göre düzenleniyor. Bu düzenlemenin hangi kritere göre, kim tarafından belirlendiğı AB düzeyinde şeffaflık olmadığından maalesef bilinmiyor.

Bu durumda, yasal statüye bağılı olarak farklı haklarınız var. Farklı göçmen işçilerin durumunu düzenleyen birçok göç yönergemiz var, örneğın Tek İzin Yönergesi, AB'ye giren işçilerin genel haklarını düzenliyor. Mevsimlik İşçi Yönergesi, kalifiye işçiler için Mavi Kart Yönergesi ve uzun dönem ikamet edecekler için yönerge. Buradaki problem, göçmenlerin buldukları kategoriye göre farklı haklara sahip olması. Yasal statüden bağımsız olarak, kişilere bütün haklar nezdinde eşit davranılmasını sağlayacak bir hak yok. Bu durum, göçmenleri kendi aralarında yasal statüleri açısından farklılaştırmakta ve ayrımcılığa uğramalarına sebep olmaktadır. Bu haklar ve belli konuların düzenlenme şekli, maalesef esasen ekonomik kriterlere dayanıyor. Kalifiye bir işçi çok daha fazla hak sahibi, çünkü AB bu tip işçilerle daha fazla ilgileniyor ve diğeri işçilere göre AB vatandaşlarıyla çok daha fazla alanda

eşit muamele görüyor. Dolayısıyla bu durum kendi içinde bir sorun teşkil ediyor.

Bir de Ortak Avrupa Sığınmacı Sistemi Yönergesi var. Yine, sığınmacıların farklı hakları, mültecilerin farklı hakları, ikincil koruma altındaki farklı hakları var. Bu durumda, böylesi bir yasa, insanları yasal statülerine dayanarak ayırmaş oluyor.

İnsanların çoğu zaman örtüşen uyruk ve etnik kökenleri, göç ve iltica alanında yasal statülerinin de belirleyicisi oluyor. Örneğin Kıbrıs'ta, göçmen işçilerin çoğu Sri Lanka, Filipinler ve Asya ülkelerinden geliyor. Bu işçiler herkesten daha az hakka sahipler, hayatın birçok alanında, yasal statüleri gereği vatandaşlarla eşit muameleden yoksunlar.

Ortak Avrupa Sığınmacı Sistemi Yönergesi bünyesinde ayrımcılık karşıtı yönergelerle ilişkili olarak göçmenleri ilgilendiren çok önemli bir istisna söz konusu. Uyruk bazında ayırım veya farklı muamele yapılması, bu yönergenin kapsamının dışında bırakılmış. Böylece üye ülkelerin çoğu "İrk ya da etnik farklılıklar sebebiyle seni dışlamıyorum" ya da "Sana farklı davranmıyorum ama üçüncü ülke vatandaşısın" diyebilmek için bunu kullanıyor. Etnik köken ve uyruk konularının hangi noktalarda kesiştiği elbette vakaya göre değişir ama uyruk sebebiyle dışlandıkları gerçeği başlı başına bir sorun.

Mevzuatın uygulanması başka bir büyük sorun, çünkü iltica alanına döndüğümüzde, AB'nin kendi sorumluluklarını yerine getirmediğini görüyoruz. AB'nin iltica kural ve ilkelerinden kabul edilemez derecede uzak olan AB-Türkiye anlaşmasını biliyoruz. Ne yazık ki, anlaşmanın yasaya uygunluğunu gözden geçirmek mümkün değil, çünkü AB Genel Divanı bu anlaşmanın tekrar incelenmesinin kendi yetki sınırları içinde olmadığına karar verdi.

Hem iltica hem de göç yönetmelikleri açısından, çeşitli üye devletlerde aynı kararların farklı uygulamaları söz konusu. Yönetmeliklerin kendisi, üye devletlere farklı durumları oldukça çeşitli şekillerde takdir yetkisi sağlıyor, bu sebepten dolayı AB yasalarının tek bir uygulama şekli yok.

Birçok üye devlette ayrımcılığa karşı uygun ve etkin tazmin mekanizmalarının eksikliğinden bahsedebiliriz. Kıbrıs'ta, örneğin, işe alma ve diğer sosyal haklara erişim açısından yaygın bir ayrımcılık ve irkçi-

lık söz konusu olduğu halde, göçmen ve mültecilere yönelik ayrımcılıklara dair dava pek yok. Bu, göçmenlerin elinin altında etkili tazmin mekanizmalarının olmadığını gösterir. Göçmenler, yapısal ırkçılık ve ayrımcılıkla karşı karşıya kalıyorlar; ırkçılık sistemin yapısına o kadar gömülü ki, göçmenler hakları olduğu noktada dahi bu haklara erişim sağlayamıyorlar. ENAR'ın (Irkçılığa Karşı Avrupa Ağı) yaptığı birçok araştırma mevcut, bu araştırmalarda göçmen ve mültecilerin karşılaştığı çeşitli sorunlara dair -işe alım, eşit ücretlendirme, sağlığa erişim, sosyal yardımlara erişim ve barınak erişimine- bilgi bulabilirsiniz.

Konuşmak istediğim başka bir konu, aşırı sağın ve yabancı düşmanlığına dair söylemin yükselmesi. Bu durum, özellikle göçmenlerin gündelik hayatını etkiliyor. Göçmen krizini konuştuk, bütün Avrupa'da da konuşuluyor. Bu, göçmen krizi değil, çünkü göçmen krizi hep vardı; savaş, yoksulluk, olanaklardan yoksunluk ya da diğer sebeplerle insanlar ülkelerini zorla veya isteyerek terk ettiler. Bizim bir göçmen krizimiz yok, bizim AB değerlerine dair bir krizimiz var. AB bünyesinde, üye devletlerde ya da diğer devletler bünyesindeki sistemlerin, bu devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlamaması konusunda bir kriz yaşıyoruz. AB içindeki göçmen nüfus oranı AB nüfusunun sadece %7'sini oluşturuyor ve bu %7'nin sadece %1'i korunma amacıyla ülkelerinden ayrılarak Avrupa'ya ulaşan mülteciler. Göçmen krizi hakkında konuşmamalıyız. Unutmayalım ki göçmenlerin çoğu AB içinde bile değil.

İkinci problem ise göçün aşırı sağ ve popülist partilerin söyleminde suç olarak gösterilmesi. Herkes yasadışı göçmenlerden bahsediyor. Yasadışılık anlamını yüklediğiniz anda "göç"ün kendisinin yasadışı olduğunu beyan etmiş oluyorsunuz. Göçmenleri yasadışı bir şey yapıyorlarmış gibi gösterip, suçlu ve güvenilmez ilan edip, halkın gözünde bir şeylerin doğru olmadığı algısını da yaratmış oluyorsunuz. Başka bir taraftan, suçun sık sık ırksallaştırıldığını görüyoruz. Göçmenlerin, özellikle Müslüman göçmenlerin terörist olarak algılanması için uğraşıyorlar, göç politikaları ve terörist politikalar arasında bağlantı kuruyorlar. Dikkat ederseniz günümüzde AB'de göçmen, sığınmacı ve terörist politikaları arasında kurulan bağlantı oldukça yaygın.

Elbette, ekonomik kriz ve kemer sıkma politikalarını kullanarak göçmenleri günah keçisi haline getiriyorlar. Kıbrıs'ta bankacılık siste-

minin bir gecede çöktüğü bir ekonomik kriz yaşadık. Bankacılık sisteminde ne olduğunun anlaşılması için hâlâ soruşturulma açılmasını bekliyoruz, aşırı sağ konuyla hiç ilgileri olmadığı halde ekonomik krizden göçmenleri sorumlu tutuyor.

Aşırı sağın ve yabancı düşmanı partilerin AB'nin her tarafında yükselip güçlendiğini görüyoruz. AB üyesi devletlerin çoğunda aşırı sağ partiler yükselişte. Sadece dört üye devlette aşırı sağ hareketin düştüğünü gördük. Diğer bir sorun ise aşırı sağ partilerin ve popülizmin AB'de yükselişinin sonucu daha önce bahsettiğimiz gibi mültecilere uygulanan ırkçı şiddetin ve suçların, onların gündelik hayatını etkilemesi. Derine inmeyeceğim ama burada göreceğimiz gibi STÖ'lerin verdiği bilgiye dayanan çeşitli üye devletlerdeki ırkçı suçlara dair açıklayıcı bir veri tablosu var. Bu, üye devletlerden gelen resmi bir istatistiki bilgi değil ama genel tablo hakkında bir fikir veriyor. Her bir üye devlette göçmenlere yönelik ırkçı saldırılar gerçekleşti, nefret söylemleri üretildi. Bu durum sorunun büyüklüğünü göstermektedir. AB, sorunu çözmek adına belli yasal çerçeveleri devreye sokmuş olsa da, örneğin AB İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Konulu Çerçeve Kararı ve AB Mağdur Hakları Yönergesi gibi araçların üye devletler tarafından etkin bir şekilde uygulanmadığı açıktır. Yükümlülüklerle rağmen bu suçların failleri etkin bir şekilde ne soruşturuluyor ne de kovuşturuluyor. Ayrıca kendilerine karşı işlenen bir suç ya da başlarına gelen ırkçı bir şiddet olayını ihbar eden mülteci ve göçmenlerin önünde birçok engel var. Birçoğu, yasal statüsü olmadığından sınır dışı edilme korkusuyla başlarına gelen ırkçı saldırıları bildirmemekte. Korunmasız durumda oldukları için, adalete erişim konusunda sorunlar yaşıyorlar. Her ne kadar, biz STÖ'ler olarak, ırkçı şiddet ve nefret söylemi mağdurlarının desteklenmesi ve bu suçların ihbar edilmesi için, bu konunun göçmenlerin yasal statüsünden ayrı tutulması gerektiğini savunsak da, bu söylemi kimse dikkate almıyor.

Bence konuşulması gereken son önemli nokta da herkesin üzerinde durduğu göçmenlerin entegrasyonu, ancak korkarım entegrasyondan anladığımız şey aynı değil. Biz entegrasyonun ev sahibi topluluğun göçmenlerin kendi özellikleri ve farklılıklarını anladığı, kabullendiği çift taraflı bir yol olduğuna inanıyoruz. Göçmenlerin asimile olması ve ev sahibi toplulukla aynışması beklenmemeli. Üye devletlerin çoğunda

entegrasyon, göçmenlerin asimile edilmesi ve bizlerle aralarında hiçbir fark kalmaması olarak algılanıyor. Bizim tek tip bir AB entegrasyon politikamız yok, sadece entegrasyon hakkında bazı AB rehberleri var. Göçmen topluluklar üzerinde çarpıcı etkisi olan kapsamlı bir entegrasyon politikasını gerçekleştirmekte bir eksiklik söz konusu. Bu politikaların ev sahibi topluluklar için de önemli bir etkisi var, zira farklı toplulukların birbirlerini anlamaları ve birbirlerine saygı duymaları konusunda başarısız olduğunuzda gündelik hayatta sorunların çıkması mümkün hale geliyor. Göçmen politikaları açısından pek çok bariyer var, belli ki bunlardan en önemlileri arasında ayrımcılık ve ırkçılık yer alıyor. Her ne kadar ayrımcılıkla mücadelenin her entegrasyon politikasının bir parçası olması gerektiğine inansak da, bunun bir kısır döngüye dönüştüğünü görüyoruz. Ayrımcılık ve ırkçılık, göçmenlerin uygun bir şekilde entegre olmasına izin vermemektedir, özellikle de işe alım süreçlerinde yaşanan ayrımcılık. Çeşitli politikalar, göçmenlerin iş bulmaya eşit erişimini sınırlamaktadır. Akademik nitelikler tanınmıyor. AB, insan hakları temelli bir bakışa dayanan kapsamlı göç politikalarının eksikliği üzerinde durmak yerine, göç politikalarına genelde ekonomi temelli bir yaklaşım geliştiriyor. Entegrasyonun önünde dil engelleri var ve çoğu zaman yasal statüsü olmayanlar için kısıtlayıcı politikalar mevcut; örneğin kısıtlayıcı vatandaşlığa alma politikaları, göçmenlerin ev sahibi topluluklara uygun bir şekilde entegre olmasını etkiliyor.

Ayrımcılık ve göçmenlere yapılan ırkçılıktan bahseden her tartışmada, belli sonuçları göz önünde bulundurmamız gerektiğini düşünüyorum. Irkçılık ve ayrımcılık karşısında özellikle mülteciler korunmasız bir durumdalar, çünkü hakim topluluk, göçmen statülerinin yanında onların gerçek ya da varsayılan etnisite veya ırklarına dair kimliklerine atıf yapmakta ve bunun üzerinden onları ırk ayrımcılığına maruz bırakmaktadır. Bu sebeple, sadece göçmen olmakla değil, bir de kendilerine yüklenen etnik ya da ırksal kimliklerle de uğraşmak zorundalar. Bu durum da, yine korunmasızlıklarını artırmaktadır.

AB ve üye devletler, ekonomik değerlendirmeleri bir kenara bırakıp, insan hakları temelli bir bakış açısına sahip, kapsamlı bir göçmen ve entegrasyon politikası üretmedikçe göçmenlere karşı ırkçılık ve ayrımcılık sürüp gidecek. Aşırı sağ ve popülist partilerin göç hakkında üret-

tiği mitleri çürütmek için elimizden geleni yapmalı, göçle ilgili olumlu bir duruş sergilemeliyiz. Aksi takdirde göçmenlerin iş çaldıklarına dair imaj ya da ülkede gerçekleşen her kötü şey hakkında günah keçisi ilan edilmeleri devam edecektir. Göçe karşı olumlu davranış sergileyen çok az insan görüyoruz, göçmenlerin, kendilerine ev sahipliği yapan ülkeye yaptıkları katkıya dair istatistik ve söylemler çok az. Hangi açıdan bakarsanız bakın –ekonomik, kültürel, politik– katkıları açısından göçe olumlu bakmak, ev sahipliği yapan ülkenin gelişmesini destekler.

Ayrıca AB değerleriyle uyumlu iltica politikalarının günümüzde uygulanmadığını görüyoruz. AB'nin deklare edilmiş değerlerinden biri, herkesin iltica hakkının olduğudur. BM Mülteciler Sözleşmesi'ne uyuyorlar ama bu zorunluluklarını, AB'nin bu yükümlülüklerini maalesef her geçen gün bölgedeki Türkiye gibi diğer ülkeler yoluyla haricileştirdiğini görüyoruz. STÖ'ler, akademisyenler, karar vericiler ve göçmen toplulukları arasında birlik oluşturmalıyız. Sıklıkla göçmenler hakkında savunuculuk yaptığımızı söylüyoruz, ancak göçmen topluluklarının bu çalışmalara katılımını garantiye almıyoruz. Göçmenler, güçlendirildiğinde konuşabilir ve kendi haklarını savunabilirler.

Bir de güvenilir veri toplamadan bahsedelim. Dün veri toplamının öneminden bahsetmiştik, çünkü ele almak istediğiniz konuyla ilgili güncel ve güvenilir bir veriye sahip değilseniz, mevzulara değinecek uygun politikaları tasarlayamazsınız. Birçok ülke “Biz veri toplamıyoruz, çünkü bu veri toplamaya ve özel hayatın gizliliğine aykırı vs.” diyor, bu tamamen yanlış. Politika üretmek için çeşitli uluslararası araçlardan kaynaklanan insan hakları yükümlülükleriyle uyumlu bir şekilde veri toplayabilirsiniz. İş hayatından dışlanan göçmen topluluklarının ya da birçok haktan mahrum bırakılan dini azınlıkların yüzdesi hakkında verimiz var mı? Politikaları nasıl belirlemeli ve sorunu nasıl ele almalı-sınız? Bu konuyu bir sonraki tartışmada görüşmeyi umuyorum. İlginiz için teşekkürler.

Etnik Kotalı Demokrasiler ve Ayrımcılık: Bosna Hersek Örneği

Prof. Dr. Ozan Erözden

İnceleyeceğim konu etnik kotalı demokrasiler. Ben Bosna-Hersek örneği üzerinden gideceğim, ama bu aslında daha yaygın bir kullanım alanı olan bir mevzudur. Etnik kotalı demokrasi, özellikle etnik veya dini kimlik üzerinden toplumsal katmanların birbirinden keskin ayrımlarla bölünmüş olduğu devletlerde, demokratik ilkelere belli bir ölçüde bağlı kalarak, istikrarlı bir rejime sahip olma umuduyla yaratılmış olan bir sistemdir. Bu devletlerde toplum, etnik ya da dini hatlar üzerinden ciddi bir şekilde bölünmüş olmakla birlikte, demokratik sistemin seçimlere dayalı şekilde yürütülmesi ve istikrarlı olarak uygulanabilmesi için anayasal sistemde belli başlı kamu görevleri, etnik ya da dini aidiyete göre gruplar arasında pay edilir.

Bu durumun mevcut örneğini Bosna-Hersek'te görüyoruz. Aslında Lübnan'da da mevcut olan sistem budur. Eğer Lübnan örneğine biraz yakından bakarsak, 1926 yılında bu sistemin anayasallaştırıldığını görüyoruz. Daha sonra birçok kez değişikliğe uğramış olsa da, anayasal

sistem aslında bu şekildedir. Çünkü malumunuz, iç savaşlar vs. çeşitli demografik değişiklikler toplumun dini kimlik üzerinden bölünmüşlüğüne değil bu dini kimliklere aidiyet gruplarının “toplum içindeki güçlerini” farklılaştıracaktır. Bu nedenle 1926’da kurulan sistem, çeşitli değişikliklere uğrayacaktır. En son 2008 Doha anlaşmasıyla Lübnan’daki sistemin yeniden gözden geçirildiğini görüyoruz. Burada parlamenter sisteme benzer bir anayasal sistemde, anayasada sayılan makamların yine anayasal sistemde dini grupların arasında paylaşılması üzerinden uygulanmaya çalışıldığını da görüyoruz. Bir diğer örnek, daha yakından bilinmesi muhtemel olan, Kıbrıs. Kıbrıs’ta 1960’ta kurulan ve çok kısa bir süre uygulanabilen sistemde, anayasa doğrudan doğruya Türk ve Rum kimliğini tarif edecektir. Kimin Türk olduğu, kimin Rum olduğunu anayasa tarif edecektir. Türklük ve Rumluk üzerinden anayasal sistemde bir görev dağılımının yapıldığını görüyoruz. 1. madde, devlet başkanının Rum, başkan yardımcısının ise Türk olacağını belirtir. Burada ele alacağım Bosna-Hersek örneği de, 1995 yılında Bosna-Hersek’te, 3,5 - 4 yıl süren çatışmayı bitiren Dayton anlaşmasının öngörmüş olduğu bir sistemdir.

Burada Bosna-Hersek’i belki biraz tarif etmek gerekmektedir. Bosna-Hersek federal bir devlettir. Federasyon iki federe birimden oluşmaktadır. Biri Republika Srpska, etnik Sırpların ağırlıkta olduğu federe birim; diğeri de Hırvat ve Boşnak federasyonu olarak yapılanan ve 10 civarı kantondan oluşan, bir federasyon içindeki diğer federasyon. Bosna-Hersek’in çatı federe devletinin anayasal yapılanmasında, yani Republika Srpska ile Bosna-Hersek Federasyonu’nu bir araya getiren çatı federal devlette, başkanlık makamı anayasa tarafından üç kişilik bir kurul olarak belirlenmiş durumdadır. Bu kurulun üyeleri devletin üç kurucu halkından birine mensup olmak durumundadır. Yani bir Boşnak, bir Hırvat ve bir Sırpın başkanlık kurulu üyesi olması, anayasa tarafından öngörülmüş durumdadır. Aynı şekilde, halklar meclisi diyeceğimiz bir diğer anayasal organ 15 üyeden oluşmaktadır. Bu 15 üyenin de üç kurucu halkın mensupları arasında eşit olarak dağıtılmış olması gerekmektedir.

Bosna-Hersek’teki sistemin içerdiği ayrımcılık, biraz “ayrıkçı” bir konu olarak görünebilir. Ayrımcılık açısından birçok yakıcı konu varken, dünyada sadece üç örnek üzerinden gözlemlenen ve başka bir ör-

nekte tekrarlanması ihtimali tartışılır bir konunun gündeme getirilmesi, biraz tarihe mal olmuş bir konuyu ele almak gibi görünebilir. Ancak, hatırlanması gereken nokta, etnik çatışmalar veya etnik çatışmalar sonrası ortaya çıkan bölünmüşlükler söz konusu olduğunda bu meselenin sürekli gündemde olduğudur. Örneğin, Kıbrıs'ta bir şekilde başarısız olan görüşmelerde yine bu sistemin canlandırılması söz konusu edilmekteydi. Bir zamanlar Bosna-Hersek, Kıbrıs'a örnek gösteriliyordu. İlk başta ise Kıbrıs, Bosna-Hersek'e örnek gösterildi, yani bu sürekli bir döngü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bosna-Hersek örneği üzerinden esas olarak vurgulamak istediğim nokta, bu ilk anda çok sıcak bir çatışmanın sonrasında bir çözüm gibi görülebilecek bir düzenlemenin aslında hiç de bir çözüm olmadığı ve bu çözümün daha büyük sorunlar ortaya çıkardığıdır. Dolayısıyla bir şekilde kimlikler üzerinden yaşanan çatışmaların sonrasında bir sistem kurulmaya çalışılacak ise bu etnik kotaların veya başka herhangi bir kimlik üzerinden tanınacak kotaların asla gündeme getirilmemesidir. Evrensel ilkeler düzeyinde tanımlanan vatandaşlık perspektifinin yitirilmemesi ve bu konuyu tartışmak için Bosna-Hersek örneğinin detayları incelenebilir.

Bahsettiğim üzere, Bosna-Hersek'te 1995'te imzalanan Dayton anlaşması ile bir anayasal sistem öngörülmüştür. Bosna-Hersek'in Anayasası bir uluslararası anlaşmanın, Dayton'ın, eki olarak kabul edilmiş durumda ve burada Boşnaklar, Sırlar ve Hırvatlar kurucu halklar olarak tanımlanmaktadır. Fakat, Bosna Hersek'te Yahudiler ve Roma gibi diğer dini veya etnik kimlikler de mevcuttur. Dolayısıyla siyasi sistem kurulurken, ve bu sistem içerisinde, kurucu halkların mensuplarına, anayasa tarafından siyasi kurucu halklar lehine bir ayrımcılık yapılmış durumdadır. Burada bir Boşnak, bir Sırp, bir Hırvat'ın kim olduğu sorgulandığında, bunun tamamen kişisel bildirime bağlı olarak tanımlandığını görebiliyoruz. Yani anayasa, Kıbrıs örneğinin aksine, herhangi bir tanımlanma getirmiyor. Dolayısıyla, kişi kendini nasıl veya hangi gruba mensup olarak deklare ediyor ise o grubun mensubu oluyor.

Faka, bu şekilde kendini bu üç halkın birine mensup olarak tanımlanamamak da bir opsiyon ve bunu kullananlar da mevcut. Bu, Yugoslavya döneminden kalan, yani 1991'de başlayan savaşı ortadan kalkan sosyalist Yugoslavya devletinin sisteminde de var olan bir konu. Bunun

çatışma sonrası Bosna-Hersek'e belli bir ölçüde taşındığını görüyoruz. Bu konu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) önüne gelen bir dava üzerinden çok net bir biçimde tartışılmış durumda aslında. Seydiç-Finci kararında, Dervo Seydiç ve Yakop Finci, birisi kendisini Roman olarak tanımlayan diğeri ise Yahudi kimliğine mensup iki başvuru, aynı zamanda kamusal çerçevede aktif ve temsili görevler de yerine getiren vatandaşlar. Bunlar ayrı ayrı Bosna-Hersek devleti aleyhine kendilerine karşı anayasal sistemdeki etnik kotalardan dolayı bir ayrımcılık uygulandığı iddiasıyla AİHM'e başvuruyorlar. Daha sonra bu başvurular tek bir dosyada birleştiriliyor ve tek bir dava olarak görülüyor. Burada ihlal iddiasına konu olan düzenlemeler, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) ayrımcılığa ilişkin hükümleri. Birincisi, AİHS'in genel ayrımcılık yasağını içeren 14. maddesi. Bu maddede düzenlenen ayrımcılık yasağı, mutlaka başka bir temel hakla bağlantılı olarak incelenir. Normatif bir ayrımcılık yasağı, daha sonra 12. Ek protokol metninde getirilmiştir. Daha önceki uygulamalarda, sözleşmenin esas metnine baktığımızda, ayrımcılık yasağı mutlaka başka bir hakkın ihlaliyle bağlantılı olarak ele alınır. Bu bağlamda başvuru organına, örneğin seçme ve seçilme hakkını düzenleyen 1. Ek protokolün 3. maddesi bağlamında AİHS'in ana metninin 14. maddesindeki ayrımcılık yasağını ileri sürüyorlar. Diğer taraftan da soyut ayrımcılık yasağını düzenleyen 12. numaralı ek protokolü gündeme getiriyorlar.

Burada biraz da, başvuru organının izlemiş olduğu stratejiden bahsetmek gerekiyor. Başvuru organı sadece sahip oldukları etnik ya da dini kimlikleri ortaya koyarak, Anayasa'da bu kimliklerin anılan görevlere seçilmeyi engelleyici bir unsur olmasını ileri sürmüyorlar. Aynı zamanda, iddia ettikleri, eğer anayasada diğer etnik veya dini bir etnik kota öngörülmesi ve bu konuda bir yasak getirilmeseydi, bu kişilerin ilgili makamlara seçilebilme ihtimali bulunabilirdi. Çünkü, bu kişiler kamusal ve siyasi hayatta görevler üstlenmiş, aktif kişilerdir. Dolayısıyla bu kişilerin anılan makamlara seçilme ihtimali bulunmaktadır. AİHM'in bu konuyu tartıştığı doğrultuda, eğer bu ihtimal hiçbir şekilde söz konusu olmasaydı, aksi yönde karar verilmesi ve burada bir mağduriyet olmadığının tespitiyle davanın reddedilmesi mümkün olabilirdi. Fakat mağduriyeti tespit edilmiştir. Peki Bosna-Hersek devleti bu mağduriyetin faili

olarak görülebilir mi? AİHM, görülebileceği görüşünde. Her ne kadar anayasa bir uluslararası anlaşmanın eki olarak Bosna'ya dayatılmışsa da, Bosna-Hersek bir devlet olarak bu anayasayı değiştirme yetkisine sahiptir. Bunun örneği de mevcuttur. Bosna-Hersek Anayasası, Bosna-Hersek devleti organlarının yetkisini kullanmasıyla değiştirilmiştir. Fakat, dava konusu olayda anayasa değişikliğine gitme yolunu izlemeyerek Bosna-Hersek bu mağduriyetin bizzat faili olarak karşımıza çıkıyor. Mahkeme, bu düzenlemenin herhangi bir haklılaştırıcı veya meşrulaştırıcı gerekçesi olup olmadığını da değerlendirmiştir. Bu konuda ise AİHM, belki 1995'te, çatışmanın ilk bittiği anda sürdürülebilir bir sistemi, iç çatışmayla bölünmüş Bosna-Hersek devletini tek bir çatı altında toplayabilecek bir sistemi kurabilmek açısından böyle bir ayrımcı hükmün, açıkça ayrımcılık içeren bir hükmün benimsenmesinin mümkün olabileceğini belirtiyor. Fakat artık bu koşullar ortadan kalktığı için, bu açık ayrımcı hükmün orantılılık prensibi bakımından kabul edilmesinin mümkün olmadığı sonucuna varılıyor. Burada, "Çatışma sonrası olağanüstü koşullarının ortadan kalktığını gösteren olgular nelerdir?" veya "Bosna-Hersek devletinin bu bağlamda geçirdiği değişiklikler nelerdir, 1995'ten bu yana ne olmuştur?" soruları da sorulmalıdır. Öncelikle, Bosna-Hersek 2005 yılında daha merkezi güvenlik organları, özellikle ordu yapılanmasına geçmiş ve başka birtakım uluslararası yükümlülüklerin altına girmiştir. Örneğin, NATO ile bir işbirliği (*partnership*) sözleşmesi imzalanmıştır. Avrupa Birliği (AB) ile, AB üyelik perspektifi öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Dolayısıyla, Bosna-Hersek'teki koşullar 1995'teki koşullar değildir ve bunun göz önüne alınması gerekir. Bu bağlamda bu açık ayrımcı hüküm orantılılık prensibi bakımından varlık sebebini kaybetmiştir.

Bu bağlamda AİHM, Bosna-Hersek'in kurucu halkların sistemde etkin olmasını sağlamak için izleyebileceği başka yolların olup olmadığını tartışmıştır. Bu bağlamda, Venedik Komisyonu'nun raporları ile başka birtakım uluslararası kurumların raporları gündeme gelmektedir. Örneğin, Avrupa Konseyi'nin bir organı olan European Commission for Democracy Through Law. Bu belgelere dayanarak, Bosna-Hersek'te çok etnikli ve çokkimlikli yapıyı koruyabilecek fakat açıkça ayrımcılık içermeyen birtakım mekanizmaların oluşturulmasının mümkün olduğu so-

nucuna varılmıştır. Gruplar arasındaki güç dağılımını mümkün kılacak ve buna karşın açıkça ayrımcılık içermeyecek mekanizmalar kurulabilir. Dolayısıyla, Bosna-Hersek bunları yapmıyorsa, bu anlamda ayrımcılık yasağının ihlali konusunda sorumludur. AİHM bu şekilde, Halklar Meclisi'ne seçilememe bakımından Ek Protokol Madde 3 ve AİHS Madde 14 ile Başkanlık Kurulu'na seçilememe bakımından da Ek Protokol 12'nin Bosna-Hersek devleti tarafından ihlal edildiğini tespit etmiştir.

Bu konu, farklı davalarla Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi'nin de önüne gelmiştir. Bosna-Hersek'in bu anlamda AİHS'i ihlal eden bir tutum içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Yani etnik kotalar üzerinden ayrımcılık, demokratik prensiplerle bağdaşmamaktadır. Bu sistemin değiştirilmesi gerekmektedir. Ancak, bu sistemin değiştirilmesi mümkün değildir; bu karar sekiz yıldan önce verilmiştir ve sistem hâlâ değiştirilmemiştir. Bosna-Hersek'te ayrımcılık içeren bu hükümler hâlâ yürürlüktedir. Çünkü kurulu sistemdeki partiler ve etnik kimlikler üzerinden tanımlanan konumlar artık kemikleşmiş durumdadır. Bu kotalar üzerinden bir sistem kurulduğu zaman, bu kotalarla tanımlanan kimliklerin siyaseti doğrudan doğruya belirler hale gelmesinin altyapısı hazırlanmış ve daha sonradan bu sistemin içinden gelenlere sistemi değiştirme görevi verildiğinde sonuç alınmamaktadır. Şu anda, Bosna-Hersek'te bu hükümlerle başkanlık kurulu vs. seçilmekte, ancak açıkça demokratik prensiplere aykırı bir durum süregelmektedir. Yani, başlangıçta bir çözüm olarak önerilen durum, çözümsüzlüğün veyahut o başlangıç anının olağanüstü koşullarının sürekli kılınmasının bir aracı haline dönüşmüş durumdadır.

Mine Yıldırım

TÜRKİYE'DE DİN VE İNANÇ AYRIMCILIĞI

Din Temelli Ayrımcılık: AİHM, Diyanet, Din ve İnanç Özgürlüğünün Kolektif Boyutu

Dr. Mine Yıldırım¹

Din veya inanç temelli ayrımcılık pek çok hak bağlamında yaşanabilir; eğitim, sağlık, örgütlenme özgürlüğü, siyasal hayata katılım gibi. Din veya inancınız nedeniyle bu haklara etkili bir şekilde erişemeyebilirsiniz.

Bu sunum, din veya inanç özgürlüğü hakkına erişim sorunu ve daha da spesifik olarak Türkiye’de inanç özgürlüğünün kolektif boyutuyla ilgili ayrımcılık üzerine odaklanıyor. Bunun öncelikle nedenlerinden biri, Türkiye’de din özgürlüğü ve eşitlik, ayrımcılık yasağı dediğimizde ilk akla gelen kurumun Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB veya Diyanet) olması. Din veya inanç özgürlüğünün kolektif boyutu, Diyanet kurumu ve bununla ilişkili olarak oluşabilen ayrımcılıkları görebilmek ve hukuki bir çerçeveye oturtabilmek için elverişli bir hukuki referans oluşturuyor.

¹ Dr. Mine Yıldırım, İnanç Özgürlüğü Girişimi Kurucusu ve Proje yöneticisidir. Bu metin konferans sunumu notlarını temel almaktadır.

Burada, “inanç özgürlüğü” terimini hem geleneksel hem de daha yeni dönemde ortaya çıkan din, inanç ve felsefi görüşleri içine alacak şekilde kullanıyorum. Öncelikle inanç özgürlüğünün kolektif boyutu nedir, neyi içerir, bunun üzerinde durulacak, sonra da konuyu Türkiye bağlamında ve somut vakalar üzerinden tartışabilmek için AİHM’in Cumhuriyetçi Eğitim Vakfı - Türkiye ve İzzettin Doğan ve Diğerleri - Türkiye kararları ele alınacak.

Tarihsel olarak bakıldığında inanç özgürlüğünün daha çok grup temelinde korunduğu görülür. Özellikle Birleşmiş Milletler’in (BM) kuruluşuyla bireysel haklara doğru bir evrilme olmadan önce ikili veya çoklu anlaşmalarla farklı ülkelerdeki azınlık dini grupların korunması söz konusuydu. Bu tür anlaşmaların örneklerinden biri de tabii ki 1923 tarihli Lozan Antlaşması’dır. Birçok devletin imzası bulunan ve birden fazla ülkedeki dini azınlıkların korunmasına yönelik hükümler içeren bir antlaşmadır.

Birleşmiş Milletler’in kurulması ve insan hakları beyanname ve sözleşmeleri ile bireyin korunmasına doğru bir yönelme ortaya çıkıyor. Buna karşın inanç özgürlüğü kolektif boyutunu korumuştur. Sadece inanç özgürlüğü değil başka hakların da kolektif boyutundan söz edebiliyoruz. İnanç özgürlüğü hakkının kolektif boyutu öncelikle düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü koruyan hükümleri temel alıyor. Bunlar BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB), BM Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (MŞHS) 18. maddeler ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) 9. madde olarak sıralanabilir. Sunum süresinin kısıtlılığı nedeniyle konu AİHS 9. madde üzerinden tartışılacaktır.

AİHS 9. madde

(1) Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

(2) Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın ya da başkalarının hak

ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.

Burada iki unsur dikkat çekiyor. Birincisi, “toplucu” ifadesidir ve kolektif boyut için ilk referansını oluşturmaktadır. Bu ifadeyi diğer haklarla ilgili olarak görmüyoruz. İkinci dayanak ise korunan eylemler, aktivitelerdir. Din veya inanç özgürlüğünü koruyan hükümler, “ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü” içerir. İbadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak dediğimizde bunlar sadece başlıktır ve altında belki de sonsuz eylemin sayılabileceğini görürüz. Dolayısıyla hem bireylerin bir araya gelmesiyle din veya inançlarını açıklamaları, hem de korunan eylemlerin genellikle kolektif bir boyutu olması inanç özgürlüğünün kolektif boyutunun temelini oluşturuyor. Kolektif ve bireysel boyut birbirini destekler ve özünde birbiriyle çatışma içinde değildir.

İnsan Hakları Komitesi BM MSHUS’ın 18. maddesi hakkında yayınlanmış olduğu Genel Yorumda din veya inancın açıklanmasının ne gibi eylemleri içerdiğine ilişkin olarak bunların “geniş bir dizi eylemi içerdiğini” söyler. Bunlar, inancı doğrudan ifade eden törensel eylemlere ek olarak, ibadet yerlerinin yapımı, ibadet sırasında kullanılan özel nesne veya formüller ve tabii bunların elde edilebilmesi, din veya inançlarca özel sayılan dinlenme, ibadet veya bayram günleri, din veya inançla ilgili, örneğin ibadette kullanılan özel bir dil varsa bunun öğrenilmesi ve kullanılması ve dini önderlerin yetiştirilmesi ve atanması veya seçilmesi olarak sıralabilir. Buradan da görüleceği gibi, koruma altındaki eylemler çok geniş kapsamlıdır.

Tüzel kişilik kazanma hakkı da din veya inanç özgürlüğünün kolektif boyutu içinde korunur ve örneğin AİHM ilk kez kolektif boyuta açık referansını *Svya Mychaylivska Parafiya v. Ukraine* davasında yapmıştır. Bu dava yetkililerin dini toplulukları yeniden kayıt etme süreçlerinde başvuruçuların başvurusunun reddedilmesi ve yasal bir statüleri olmadığı için dini bazı aktiviteleri yerine getirememeleri ile ilgilidir. AİHM, din veya inancını açıklama hakkının araçlarından birinin, özellikle de dini topluluklar için, bu hakkın kolektif boyutu aracılığıyla olduğunu ve topluluk, üyeleri ve varlıkları için hukuki koruma güvencesine sahip olmak olduğunu söylemiştir.

İnanç özgürlüğünün kolektif boyutunun içeriğinin en geniş haliyle ifade edildiği belge 1981 tarihli BM Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildiri'dir. Özellikle Madde 6 din veya inanç özgürlüğünün kolektif boyutu içinde korunan eylemlere geniş bir şekilde yer verir:

Düşünce, vicdan, din veya inanç özgürlüğü bu bildirinin birinci maddesine uygun olarak ve birinci maddenin üçüncü fıkrası hükümleri çerçevesinde, başka özgürlüklerin yanında aşağıdaki özgürlükleri de içerir:

- a) Bir din veya inanç ile bağlantılı olarak, ibadet etme veya toplanma ve bu amaç için gerekli yerleri kurma ve kullanma;
- b) Gerekli vakıf veya insancıl amaçlı kurumlar kurma ve bunları işletme;
- c) Bir dinin veya inancın törenlerine veya geleneklerine ilişkin gerekli araçları ve materyalleri yeterli ölçüde yapma, alma ve kullanma;
- d) Bu alanla ilgili yayımları yazma, yayımlama ve dağıtma;
- e) Bir din veya inancın öğretimini, bu amaçlar için uygun yerlerde yapma;
- f) Bireylerden ve kurumlardan gönüllü mali yardım vermelerini isteme ve alma;
- g) Bir dinin veya inancın gerekleri ve standartları bakımından uygun olan liderleri yetiştirme, atama, seçme ve yerini alacak olanı belirleme;
- h) Bir kimsenin dininin veya inancının kurallarına uygun olarak dinlenme günlerine ve bayram tatillerine ve törenlerine uygun davranma;
- i) Ulusal ve uluslararası düzeyde, din ve inanç konularında bireyler ve topluluklarla iletişim kurma ve sürdürme

Kolektif boyutla ilgili olarak dikkat çeken bir nokta da normatif taleplerin yani din veya inanç özgürlüğünün kolektif boyutunu insan hakları yükümlülükleriyle uyumlu bir şekilde koruma zorunluluğunun devletler açısından önemli bir güçlük oluşturmasıdır. Çünkü tarihsel olarak, henüz insan haklarına ilişkin yükümlülüklerin bağlayıcılığı yok-

ken din-devlet ilişkisi, devletler ve dini topluluklar arasındaki ilişkiler, ayrıcalık vs. belirli bir şekilde gelişmiştir ve bu yapının değişimi zordur. Buna karşın, BM İnsan Hakları Komitesi'nin de 22 Sayılı Genel Yorumunda ifade ettiği gibi, bir dinin devlet dini olarak tanınmasının ya da resmi veya geleneksel veya mensuplarının nüfusun çoğunluğunu oluşturmasının, 18. ve 27. madde de dahil olmak üzere Sözleşme'deki herhangi bir hakkın ihlal edilmesiyle, diğer dinlerin veya inançsızlara karşı herhangi bir ayrımcılıkla sonuçlanmaması gerekir.

Türkiye'de inanç özgürlüğünün kolektif boyutuna ilişkin bazı önemli meseleler şöyle sıralanabilir:

- İbadet yeri statüsü
- Örgütlenme özgürlüğü; cemaat vakıflarının kurulmasına ilişkin sınırlamalar
- Öğretim kurumları açma
- Dini liderlerinin atanması
- Tüzel kişilik edinme
- Dini bayramlar

Son yıllarda AİHM'e Türkiye'den kaynaklanan, Alevi başvuruclar tarafından yapılan iki önemli başvuru var. Başvuruların her ikisi de devletin sunduğu din hizmetlerinin sağlanmasında sahip olduğu rolün dini topluluklar üzerinde yaratabileceği dezavantajlı durumlar ve bunun sonucunda ortaya çıkan ayrımcılığı konu alıyor. Bunlar Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Vakfı – Türkiye ve İzzettin Doğan ve Diğerleri – Türkiye kararlarıdır. AİHM her iki davada da 9. madde yani din veya inanç özgürlüğü hakkı ile ilgili olarak ayrımcılığın söz konusu olduğunu tespit etmiş ve 14. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.

AİHM, Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı Türkiye (Başvuru No. 32093/10) davasında 9. madde (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü) ile birlikte ele alındığında 14. maddenin (ayrımcılık yasası) ihlal edildiğine karar verdi. Söz konusu başvuru Türkiye'de ibadet yerlerinin elektrik faturalarının ödenmesi konusunda muafiyet sağlanması ve başvuran vakfın muafiyet başvurusunun reddedilmesi hakkındadır.

Başvurucu vakıf, ibadethanelerin elektrik faturalarının Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ödeneği ile karşılanmasına rağmen cemevinin ibadethane olarak kabul edilmemesi nedeniyle bu ayrıcalıktan yoksun bırakıldığı konusunda şikâyetinde bulunmuştu. Bu durumun Sözleşme'ye aykırı biçimde ayrımcılık oluşturduğunu iddia ederek Sözleşme'nin 9. maddesiyle birlikte 14. maddesinin ihlal edildiğini ileri sürmüştü.

Bu noktada AİHM'e göre 14. maddenin bağımsız bir ayrımcılık hükmü olmadığını, sadece sözleşme ve protokollerinde güvence altına alınan "hak ve özgürlüklerden yararlanılması" bağlamında uygulandığını hatırlamakta yarar var. Ek olarak, Sözleşme'nin 14. maddesinin uygulanması için Sözleşme'de güvence altına alınan haklardan birinin mutlak suretle ihlal edilmiş olması şart değildir. Davaya konu olan olay ve olguların, Sözleşme'nin maddelerinden en azından birinin "kapsamına" girmesi gerekli ve yeterlidir. AİHM, vakfın elektrik faturalarının ödenmesinden muaf tutulma talebi ibadet yeri olarak tanınmaması nedeniyle reddedildiği için bu durumun Sözleşme'nin 9. maddesiyle yeterli derecede ilgili olduğuna ve bu nedenle 14. maddenin, ayrımcılık yasağının, uygulanabilir olduğuna karar veriyor.

Mahkeme, Sözleşme hükümlerinin devletlere, ibadethanelere özel bir statü verme yükümlülüğü getirmediğini not ediyor. Öte yandan, söz konusu davada, ibadethanelere özel ve ayrıcalıklı bir statü tanımaya ve dolayısıyla Sözleşme gereğince üstlendiği yükümlülüklerinin ötesine geçmeye karar vermiş olan devletin, ayrımcı bir şekilde bazı dini grupların bu haktan yararlanmasını reddedip reddetmediği önemli bir soru olarak ortaya çıkıyor.

Bu bağlamda şayet bir devlet, ibadethaneler için ayrıcalıklı bir statü belirlerse, bu statüyü talep eden bütün dini gruplara söz konusu statüden hakkaniyete uygun olarak faydalanmayı talep etme imkânı sunulması ve belirlenen kriterlerin ayrımcı olmayan bir şekilde uygulanması gerekir.

Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı'nın talebi, Alevilik inancını bir din olarak değerlendirmeyen ve İslam dininin alanına giren işlerden sorumlu bir makam tarafından sunulan bir görüş temelinde yerel mahkemelerin yaptığı değerlendirme üzerine reddedilmiştir. AİHM ise bu tür bir değerlendirmenin cemevlerine söz konusu haktan yararlanma hakkı verilmemesini haklı çıkaramayacağını ifade etmiştir.

Ayrıca hükümet, statüsü tanınan ibadethaneler ile cemevleri arasındaki muamele farkı için herhangi bir gerekçe ileri sürmemiştir.

Sonuç olarak, AİHM tüm bu değerlendirmeler ışığında, başvuran vakfın maruz kaldığı muamele farklılığının nesnel ve makul bir gerekçesinin bulunmadığı sonucuna varmış, ibadethanelere uygulanan elektrik faturalarının ödenmesinden muaf tutulma konusuna ilişkin düzenlemenin, dine dayalı bir ayrımcılık teşkil ettiğine karar vermiştir.

Türkiye tarafında, 2016 yılında bu kararın infazına ilişkin bir eylem planı sunularak, irfan merkezleri ve cemevlerine yasal statü verileceğine dair 2015 yılında hükümetin bir eylem planı açıklaması yaptığı ifade edildi.

İkinci önemli dava İzzettin Doğan ve Diğerleri – Türkiye davasıdır. Burada, başvurucular, dinlerini açıklama özgürlüğünün iç hukukta yeterince korunmadığını ileri sürmüştür. İslam'ın Sünni mezhebine mensup olan vatandaşların çoğunluğuna bu zamana dek sağlanan kamu hizmetinin aynısının, ait oldukları Alevi inancının mensupları için sunulmasına yönelik taleplerinin reddedildiğinden şikâyetçi olmuşlardır.

Başvurucuların Türkiye'deki talepleri şöyledir: İdari makamların Alevi vatandaşlara kamu hizmeti biçiminde dini hizmetler sağlaması; cemevlerine ibadethane statüsü verilmesi; Alevi dini liderlerinin tanınmaları ve devlet memurluğuna alınmaları; genel bütçede Alevilerin ibadetleri için sübvansiyonlara yer verilmesi. Ancak, bu talepler yerel mahkemeler tarafından reddedilmiştir.

Başvurucular inançlarının ulusal makamlar tarafından değerlendirme biçiminin devletin dini inançlar konusunda tarafsızlık görevine aykırı olduğunu ileri sürerek Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edildiğini savunmuşlardır. Ayrıca bunun dini toplulukların özerk olarak var olma hakkıyla bağdaşmadığını ileri sürmüşlerdir.

Cemevleri fiilen var olabilse de, Başbakanlık Hukuk Müşavirliği'nin İdare Mahkemesi'ne ibraz ettiği görüşlerinde “cemevlerinin ibadethane olarak tanınmasınının 677 sayılı Kanun'a aykırı olacağı” açık bir şekilde belirtilmiştir. Dolayısıyla, cemevleri yasal güvenceden yoksundur.

AİHM şu tespiti yapmaktadır: İç hukukta bir “tarikat” olarak nitelendirilen bir dini grubun mensuplarının inançlarını serbestçe yaşamaları esasen, söz konusu yasakları uygulama konusunda belirli ölçüde

takdir yetkisine sahip oldukları anlaşılan idari yetkililerin iyi niyetine dayanmaktadır.

AİHM, Alevi topluluğunun üyelerinin ve özellikle başvuruların din özgürlüğü haklarını etkin bir şekilde kullanmalarına imkân verecek olan tanınmanın reddedilmesi anlamına geldiği sonucuna ulaşmıştır. Özellikle, şikâyetçi olunan red, Alevi topluluğunun özerk varlığını inkâr etme ve üyelerinin ibadethanelerini (cemevlerini) ve dini liderlerini ifade eden unvanı (dede) mevzuata tam uygunluk içerisinde kullanmalarını imkânsız kılma etkisindedir. Dolayısıyla, ilgili ve yeterli gerekçe bulunmaması nedeniyle, davalı devlet takdir payını aşmıştır. Bu nedenle, şikâyetçi olunan müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olduğu değerlendirilemez. Sonuç olarak AİHM, Türkiye'nin Sözleşme'nin 9. maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir.

AİHM söz konusu şikâyeti ayrımcılık yasağı (14. madde) ile ilgili olarak da değerlendirmiştir. Bu bağlamda, Mahkeme'nin ele aldığı ilk soru, başvurucuların maruz kaldığı muamele ile benzer durumdaki kişilere gösterilen muamele arasında herhangi bir farklılığın bulunup bulunmadığıdır. Başvuranlar, Türk hukukunda bu kamu hizmetlerinin yalnızca İslam'ın çoğunluk tarafından benimsenen anlayışına mensup kişilere fayda sağladığını, Alevi vatandaşların ise bu hizmetlerden ve dolayısıyla sağlanan statüden yoksun bırakıldığını vurgulamışlardır.

AİHM'e göre Aleviler, içlerinde ilahiyat doktrininin, başlıca dini ibadetlerin, ibadethanelerin ve eğitimin de yer aldığı çok sayıda alanda ayırt edici özellikleri olan bir dini topluluğu oluşturmaktadır. Alevilik inancına mensup kişilerin kendi toplulukları bakımından tanınırlığa ve dini kamu hizmetlerinin sağlanmasına ilişkin ihtiyaçları, kendileri için sağlanan hizmetler bir kamu hizmeti olarak değerlendirilen kişilerin ihtiyaçları ile kıyaslanabilir. Bu nedenle, AİHM'e göre, başvurular, Alevi kişiler olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından sağlanan dini kamu hizmetlerinin faydalanıcıları ile kıyaslanabilir bir durumdadırlar. İnançlarının ulusal makamlar tarafından bir "tarikat" olarak sınıflandırılması sebebiyle, benzer bir statüden ve bu statüyle birlikte gelen çok sayıda avantajdan neredeyse tamamen yoksun bırakılmaktadırlar.

Başvurucuların farklı bir muameleye maruz kaldığı tespit edildikten sonra, farklı muamelenin nesnel ve makul bir gerekçesi olup olmadığı

değerlendirilmelidir. Devlet yetkilileri bu farklı muameleyi, laiklik ve DİB'nin mezhepler üstü hizmet verme konusunda görevi ile açıklıyor. Ne var ki Mahkeme, hükümetin farklı muamele gösterilmesinin gerekçesi olarak ileri sürmüş olduğu temel iddiasının, Alevilik inancının İslam dini içerisindeki yeri hakkında teolojik bir tartışmaya dayandığını gözlemliyor. Bu tür bir yaklaşım devletin dinlere karşı yansızlık ve tarafsızlık görevine aykırı olacaktır.

Sonuç olarak, Alevilerin maruz kaldığı farklı muamelenin tarafsız ve makul bir gerekçesi bulunmamaktadır. Bu nedenle, Sözleşme'nin 9. maddesi ile birlikte değerlendirildiğinde 14. maddesinin ihlali söz konusudur.

Din veya inanç özgürlüğünün kolektif boyutuna ilişkin ihlaller ve ayrımcılık hem bireyler hem de inanç toplulukları için dezavantajlı durum oluşturmaktadır. AİHM'in Türkiye ile ilgili vermiş olduğu bu kararlar Türkiye'de din-devlet ilişkisi açısından son derece önemlidir ve kararların infaz edilmesi Türkiye'yi inanç özgürlüğü hakkını etkili bir şekilde herkes için koruma noktasına yaklaştıracaktır.

*Jasminka Dzumhur
Osman Can
Tolga Şirin*

AYRIMCILIKLA MÜCADELEDE ULUSAL MEKANİZMALAR: DÜNYA ÖRNEKLERİ

Ayrımcılığın Önlenmesinde Yerel ve Uluslararası Mekanizmalar: Bosna Hersek Örneği

Dr. Jasminka Dzumhur¹

Toplumda demokrasinin gelişimi, insan haklarının gerçekleştirilmesi ve adalete erişim düzeyleri ile ölçülmektedir. Küresel toplumsal gelişim sürekli olarak, ilgili mevzuatın benimsenmesi, kurum kapasitelerinin inşası, açık ve kesin prosedürlerin oluşturulması dâhil olmak üzere, toplumun hızlı ve etkili müdahalesini gerektiren yeni ilişkiler yaratmaktadır. Devletlerin gelişim derecelerinin farklı düzeylerde olması nedeniyle, uluslararası hukuk sistemi kapsamında kurulan yasal çerçeve, tüm üye devletlerin kendi topraklarındaki bireyler için sağlaması gereken asgari insan hakları standartlarını belirlemektedir.

Uluslararası insan hakları standartlarına göre devletler -uluslararası insan hakları sözleşmelerini imzaladıkları ve onayladıkları göz önüne alındığında- kendi yetki sınırları içinde bireylerin insan haklarını gü-

¹ Bosna-Hersek İnsan Hakları Ombudsmanı (Kamu Denetçisi) ve Göçmen İşçi Komitesi'nin başkan yardımcısı

vence altına alma konusunda öncelikli sorumluluğa sahiptir. Bu sorumluluk, devlet adına hareket eden tüm düzeylerdeki devlet kurumları ve örgütleri için geçerlidir.

Küresel olarak, insan hakları söz konusu olduğunda devletlerin üç tip yükümlülüğü bulunmaktadır: saygı, koruma ve yerine getirme. İnsan haklarına saygı duyulması, devletin bireylerin insan haklarını kullanmasını engellememesi ve insan haklarına müdahale edecek adımlar atmaktan kaçınması gerektiği anlamına gelir.

Uluslararası insan hakları standartlarına göre, devletlerin kendi yükümlülüklerini yerine getirmelerinin en etkili yolu, "MKY + 5 ilke" sistemini kullanmalarıdır. Bu, devletlerin *mevzuatı* (M) benimsemesi, mevzuatı uygulayacak *kurumlar* (K) inşa etmesi ve mevzuat ile kurumları birbirine bağlayacak *yöntemler* (Y) oluşturmalarıdır. Bu üç unsur arasındaki boşluklar sıklıkla insan hakları ihlallerine yol açmaktadır. Bu nedenle sistem, bu üç unsurun en iyi şekilde uyumlaştırıldığı, birlikte çalıştığı ve beş temel ilkenin (koruma, destekleme, önleme, katılım ve ortaklık) uygulanmasının amaçlandığı geniş kapsamlı bir yaklaşıma dayandırılmalıdır.

BM insan hakları sisteminde, devletler tarafından imzalandığı takdirde yükümlülük doğuran dokuz sözleşme² bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti bunların sekizini,³ Bosna-Hersek ise tamamını imzalamıştır. Bu standartların devletlerin insan haklarını koruması ve geliştirmesi için çok güçlü ve önemli yükümlülükler ortaya koyması, insan hakları ihlallerinin ulusal bağlamda nasıl gerçekleştiği sorusunu gündeme getirmektedir. Bu soruya verilen cevap, karar verme süreçleri ve uluslararası standartlara saygı duymak ve onları uygulamak için bir siyasi uzlaşmanın var olup olmadığı ile ilgilidir. Bu nedenle, uluslararası standartların uygulanmasının etkin bir şekilde izlenmesi

2 İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Herkesin Zorla Kayıp Edilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, Engelli Bireylerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme.

3 Herkesin Zorla Kayıp Edilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, imzalanmamıştır.

çok önemlidir. BM sözleşme temelli organları bu görevin yerine getirilmesini sağlamak için önemli bir role sahiptir; buna ek olarak özel prosedür mekanizmaları (özel raportörler) da insan hakları sisteminin tamamlayıcı bir parçasıdır. Sözleşme temelli organlar ile özel raportörler arasındaki temel fark, özel raportörlere insan hakları ihlallerinin bildirilmesi için iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının olmamasıdır. Özel raportörlerin yetkileri tematik olarak veya ülke bazında belirlenebilir.

Bosna-Hersek'te İnsan Hakları

Bosna-Hersek'teki (BiH) savaşı sona erdiren Dayton Barış Anlaşması, ülkenin "kurucu halkları"nı (Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırlar) oluşturdu. Bu durumun sonucu, kendini bu gruplarla özdeşleştirmeyen kişilerin haklarının sınırlanması ve nüfusun belirli kesimlerinin marjinalleştirilmesi durumunu ortaya çıkartmıştır.⁴

Birleşmiş Milletler (BM) Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Komite, 2006'da bu konunun altını çizmiştir: "Devlet ve Etnisite anayasaları yalnızca 'kurucu halkların' (Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırlar) üyelerine özel olarak belirli bir otorite ve haklar tahsis etmekte olup, bu etnik gruplara mensup olmayan kişilere resmi olarak 'diğerleri' şeklinde atıf yapılmaktadır." Bu konuda Komite, "Yasa ile güvence altına alınan tüm hakların, ırk ve etnik kökene bakılmaksızın, taraf devlet topraklarındaki herkes için hem yasal hem de fiili olarak korunmasını" zorunlu tutmaktadır.⁵

Aynı zamanda, BiH Anayasası, uluslararası düzeyde tanınan insan hakları ve temel özgürlüklerin yükümlülüklerini kabul eder ve Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin (AİHS) ve protokollerinin BiH'te doğrudan uygulanmasını ve diğer tüm

4 Pilegaar, L., and Dzumhur, J., Human rights shortcomings of the Dayton Peace Agreement, Forced Migration Review, Dayton +20: Bosnia and Herzegovina twenty years on from the Dayton Peace Agreement, 2015, www.fmreview.org/

5 Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi Raporu, 2006. Ek No. 18 A/61/18, prg. 31. (<http://tinyurl.com/CERD-2006>)

yasalardan üstün olmasını zorunlu tutar. Uluslararası insan hakları standartlarının temeli, ayrımcılık yapmama ilkesidir ki bu ilkeye saygı, güvence altına alınan hakların kullanılması için esastır. Taraf devletlerin ayrımcılık yapmama yükümlülüğü, ayrımcılığın kendi başına bir insan hakkı ihlali olarak kabul edildiği 12. Protokol'ün AİHS'te yürürlüğe girmesiyle daha da güçlendirilmiştir. BiH, 2009 yılında ayrımcılığın önlenmesi için ulusal bir mekanizmanın oluşturulması amacıyla Ayrımcılık Yasağı Kanunu'nu kabul etti. Bu kanun, ayrımcılıktan korunmanın sağlanması için esas kurum olan BiH İnsan Hakları Ombudsmanlığını oluşturmuştur. 2016'da Ayrımcılık Yasağı Kanunu'nda yapılan değişiklikler, konusu ayrımcılık olan bir dava söz konusu olduğunda ve ombudsmanların bu konuda bir tavsiye sunması halinde, mahkemenin ombudsmanların tavsiyelerini değerlendirmesini zorunlu kılarak, ombudsmanlığa geniş bir yetki vermiştir.

Bu durum, BM sözleşme temelli organlarının tavsiye ve görüşleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ve diğer ulusal/uluslararası tüm insan hakları mekanizmaları tarafından da doğrulanmıştır. Ayrımcılığı kendi başına bir insan hakkı ihlali olarak tanımlayan 12. Protokol'ün uygulanmasına ilişkin ilk Avrupa Mahkemesi kararı, BiH'e karşı verilmiştir.⁶ Sejdic ve Finci kararında tanınan ayrımcılık sebebi aynı zamanda BiH Anayasası'nda da bulunmaktadır. Anayasanın önsözü, tüm kurucu halkların (Boşnaklar, Hırvatlar, Sırlar) insan haklarını, topluluk olarak, garanti altına alır. Aynı zamanda, BiH Anayasası'nın 2. maddesi, ulusal mevzuatın uluslararası standartlara uygun olmaması halinde tüm uluslararası standartların doğrudan uygulanacağını belirtmektedir. Uluslararası insan hakları standartlarının insan haklarını topluluklar için değil, bireyler için güvence altına alınmasını sağladığı göz önünde bulundurulduğunda, anayasanın önsözü ve 2. maddesi arasında bir çelişki olduğu görülmektedir. BiH Anayasası, etnik topluluklara birincil bir rol bahşederek, bu etnik topluluklara mensup olmayan insanların haklarından yararlanmalarını engellemektedir.

6 Sejdić ve Finci v. Bosna Hersek (27996/06 and 34836/06)

Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü

Ulusal insan hakları kurumlarının (UİHK) gelişimi sonucunda bugün bu kurumların tipik görevleri, şikâyetleri araştırmak ve genellikle tavsiye (bağlayıcı olsun veya olmasın) veya arabuluculuk yoluyla bu şikâyetleri çözmeye çalışmaktır.

Ayrımcılığın engellenmesi ve insan haklarının korunması, ulusal insan hakları kurumlarının metodolojik yaklaşım meselesini gündeme getirir; özellikle de, eşitlik kurumlarının yetkilerinin ve insan haklarının korunması ve geliştirilmesi görevinin tek bir kurum altında toplanması durumunda, tıpkı Bosna-Hersek'te olduğu gibi. UİHK'lerin yetkisi, metodolojik yaklaşımı belirlemede önemli bir role sahiptir; bu önem, insan hakları kurumlarının standartlarını belirleyen, Paris İlkeleri olarak da bilinen 1993 tarihli 48/134 sayılı BM Genel Kurul Kararı ile daha da artmıştır. Bu belge, UİHK'lerin bağımsızlığını garanti etmekle birlikte, akreditasyonları için gerekli standartları da belirler. Bu standartlardan biri UİHK'lerin, insan haklarının korunmasını da içeren geniş bir yetki alanına sahip olmasını, aynı zamanda da insan haklarının temel ilkelelerinin desteklenmesinde aktif bir rol oynamasını gerektirir. Bu bağlamda insan haklarının korunması, UİHK'lerin bireysel şikâyetlere dayanarak harekete geçme kapasitelerinin olmasını, insan hakları ihlallerine dair bir şüphe varsa re'sen soruşturma yürütmek için yasa tarafından yetkilendirilmiş olmalarını gerektirmektedir. Ayrımcılık yasağı dâhil olmak üzere, uluslararası insan hakları standartlarının tanımladığı değerlerin tanıtımı UİHK'lerin çalışmalarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Çünkü farklı kültürel, tarihsel, dinsel ve diğer faktörlerin, toplumun gelişimi, cinsiyet, yaş, ırk, ulus, etnisite gibi bireysel farklılıklara dayalı sosyal kutuplaşma üzerinde önemli etkileri vardır. Bu nedenle UİHK'ler, bireysel başvuruları değerlendirirken, erişilen insan hakları koruma standardını muhafaza etmeye gayret etmelidir. Aynı zamanda, faaliyetleri kapsamında, insanların kişisel tercihlerine yönelik basmakalıp inanışlar yüzünden, toplumda bulunan farklı insanların imkânları ve insan haklarının kullanılmasını engelleyici insan hakları ihlalleri ile ayrımcılığın sosyal gerilemeye yol açacağına farkında olan bir toplum inşa etmeye odaklanmalıdırlar.

Paris İlkeleri uyarınca ulusal insan hakları kurumları, kendi devletlerinin uluslararası insan hakları belgeleriyle uyumluluğunu -uluslararası insan hakları organlarının tavsiyeleriyle uyumlulukları da dahil olmak üzere- izlemek ve raporlamak için özel bir yetkiye sahiptir. UIHK'ler, bireysel başvuru yoluyla insan hakları ihlallerinin mağduru olduğunu iddia eden kişilere destek sağlamada önemli bir rol oynayabilir.

Bosna-Hersek Ombudsmanlığı

İnsan hakları koruma sistemi kapsamında Bosna-Hersek'in İnsan Hakları Kamu Denetçiliği Kurumu (BiH Ombudsmanlığı), bağımsız olarak iyi yönetimi ve hukukun üstünlüğünü artırmak, gerçek ve tüzel kişilerin, BiH Anayasası ve uluslararası anlaşmalar tarafından güvence altına alınan hak ve özgürlüklerini korumak için kurulmuş tek kurumdur.

BiH Ombudsmanlığı'nın işleyişinin temeli, 14 Temmuz 1995'te imzalanan Dayton Barış Anlaşması Genel Çerçevesi'nin Ek 4. ve 6. kısımları ile 2000 yılında kabul edilip 2002, 2006 ve 2008 yıllarında değiştirilen Bosna Hersek Kamu Denetçiliği Yasası'nda yer almaktadır. Bu yasa, Bosna-Hersek'teki insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunması ve desteklenmesi için Ombudsmanlığın bağımsızlığını garanti altına alıp altyapısal çerçevesini oluşturarak Kamu Denetçiliği Kurumu'nun güç ve yetkileri, vatandaşların şikâyetleri üzerine yetkililerin ve kurumların yürüttüğü çalışmaları takip eden prosedür kuralları ve temel insan hak ve özgürlüklerinin korunması için bu ulusal insan hakları mekanizmasının işleyişi ile ilgili resmi ve diğer önemli konuları tanımlar.

Ayrımcılık

Eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkeleri, tüm insan hakları sözleşmeleri ve bildirgelerinin ayrılmaz birer parçasıdır. Ayrımcılık yapmama, kendi başına bir insan hakkı olmakla birlikte diğer tüm hakların en önemli unsurudur. Ayrımcılığa uğramamaya dair kurallar uluslararası, uluslar üstü ve devlet düzeyinde bulunabilir.

İrk Ayrımcılığına İlişkin Sözleşme bağlamında, ayrımcılığın temelleri ırk, renk, ulusal veya etnik kökenlerdir. Ayrıca, diğer uluslararası standartlara göre cinsiyet, din, yaş, engellilik vb. alanlarda da ayrımcılık mevcuttur. Tüm olası ayrımcılık temellerinin anayasa veya hukuki mevzuatta yer almasını sağlamak çok önemlidir. BiH Anayasası'nda, 2016 yılında değişikliklerin kabul edilmesinden sonra ayrımcılık temelleri listesi yaş, engellilik, cinsel yönelim, cinsel kimlik ve cinsiyet özellikleri eklenerek genişletilmiştir. Değişikliklere rağmen mevcut durumda ayrımcılığın temeli, Ayrımcılık Yasağı Kanunu'nda BiH Anayasası'ndan daha geniş olarak tanımlanmaktadır.

Ayrımcılığın Önlenmesi

Ayrımcılığın önlenmesi tüm paydaşların ortak amacı olmalıdır. Önleme, çekici ve itici faktörlere reaksiyon gerektirir. Her toplumun ayrımcılığa dair kendi çekici ve itici faktörleri vardır; ancak şu etkenler birçok toplumda baskın olarak görülmektedir: gelenek, önyargı, kültürel, tarihsel ve politik bağlam. Bu faktörlerle ilgili harekete geçilmemesi durumunda ayrımcılığı ortadan kaldırmanın bir yolu yoktur. Bu hareketin gerçekleşmesi için özellikle de katılım ve ortaklığın sağlanmasının gerekliliği konusunda, 5 ilke sistemine (koruma, destekleme, tedbir alma, katılım ve ortaklık) dönüş önemlidir. Deneyimler, ulusal insan hakları kurumları da dâhil olmak üzere hükümet yetkililerinin odak noktasının, tepkisel yaklaşım ile yapılan koruma olduğunu göstermektedir. Kurumların vatandaşların sesine tepki vermesi ve harekete geçmesi gerektiği için, bu yaklaşım aslında mantıklıdır. Ancak uzun vadede, tepki insan hakları ihlallerinin önlenmesi için iyi bir çözüm değildir. Sadece somut bir davada ihlali durdurur, ancak bu tür ihlallerin tekrarlanmasını engellemez.

Bu yüzden insan hakları standartlarının desteklenmesinde aktif rol oynanması, devletlerin uluslararası insan hakları standartlarına uymalarını sağlamalarının önemli bir yoludur. Bu iki yaklaşım, tepkisel ve aktif olma, birbirlerini dışlayan yaklaşımlar değildir; bu yüzden ikisinin arasında birliktelik olması gerekli ve çok önemlidir. Münferit davalardan elde edilen veriler, destek faaliyetlerinin sağlanması için çok önemlidir.

Ayrıca, insan haklarının korunması ve desteklenmesi için toplulukların katılımı ve diğer paydaşlar ile ortaklık sağlanması gereklidir. Devlet kurumlarının da kaynak yetersizliği, kapasite vs. konular nedeniyle aktif rol almalarını önleyen sınırlamaları vardır. Bu yüzden, sivil toplum ile kurulacak ortaklık –özellikle sivil toplum kuruluşları, medya ve akademisyenler ile– insan hakları ihlallerinin desteklenme yoluyla önlenmesi için temel unsurlardan biridir.

Ulusal insan hakları kurumları bakımından da sivil toplum ile ortaklık kurmaları önemlidir; çünkü UİHK, hem vatandaş ve devlet kurumları arasında, hem de uluslararası organlarla iletişim sağlama aracıdır. UİHK'ler sivil toplum ile ortaklık kurarak, insan haklarını korumak ve desteklemek için gerekli verileri toplayabilir ve gerekli şekilde harekete geçebilir.

İnsan haklarının korunması, desteklenmesi ve toplumda ayrımcılık yapılmasının önlenmesi bir sürece tabidir. Bu süreç, uluslararası standartların kabul edilmesi, yerel mevzuata aktarılması ve etkili kurumsal mekanizmaların, açık ve net prosedürlerin kurulmasını gerektirir. Bunun ön şartı ise karar mekanizmaları arasında politik mutabakata ulaşılması, sivil toplumun ortaklık yoluyla katılıma hazır olması ve bu süreçte etkili ulusal insan hakları mekanizmalarının merkezi organ haline getirilmesidir. Bu temel unsurlardan herhangi birinin etkili olmaması ya da eksikliği, insan hakları ihlallerinin doğmasına ve hukukun üstünlüğünün bozulmasına yol açmaktadır.

Venedik Komisyonu'nun Ayrımcılıkla Mücadele Yaklaşımı

Prof. Dr. Osman Can

Ayrımcılık konusunda uluslararası mekanizmalardan söz ederken Venedik Komisyonu'nun çok fazla akla gelmediğini görüyoruz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) ya da Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Komitesi'ne bireysel başvuru imkânı vardır. Bu kurumların bağlayıcı kararlar alabilme yetkisi vardır. Ancak Venedik Komisyonu, Avrupa Konseyi'nin danışma organıdır ve sadece ülkeler hakkında raporlar düzenler, tespitler yapar. Venedik Komisyonu'nun onun dışında bağlayıcı bir karar alabilme ve üye devletleri belli bir davranışa zorlama gücü doğrudan yoktur. Ama bir yandan da “aslında var” diyebiliriz. Şimdi ben müsaadenizle kısa bir şekilde Venedik Komisyonu'nun tarihsel ortaya çıkış hikâyesini, sonrasında da yapısını anlatmak istiyorum.

Venedik Komisyonu, 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından özellikle post-komünist ülkelerde yeni anayasa yapım sürecine Avrupa Konseyi'nin destek vermesi amacıyla ortaya çıktı. Avrupa ortak tecrübesinin, Avrupa anayasal gelişmelerinin, anayasacılık mira-

sının yeni demokrasilerde de etkin bir şekilde hayat bulması arzulandı ve bu çerçevede, 1990 yılında kuruldu. Asıl adı “Avrupa Konseyi Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu” olan kurul, toplanma mekânı Venedik olarak belirlendiği için “Venedik Komisyonu” olarak adlandırılmaktadır. Türkiye kuruluşundan beri Venedik Komisyonu’nun üyesidir. Ve kuruluşundan itibaren dört yıl öncesine kadar Prof. Dr. Ergun Özbudun bu komisyonun Türkiye üyesiydi. Ergun Hoca 24 yıl boyunca etkin ve verimli bir şekilde çalıştı, Venedik Komisyonu’nun üye raporlarının dışında, anayasa hukukunun temel sorunlarıyla ilgili ortak bilimsel raporlara ya da “amicus curiae brief”lerine ciddi katkılar sağladı. Ergun Hoca bu görevi yerine getirmek istemeyince de hükümet beni önerdi. Pek çok konuda hocanın ardılı olmakla onur duyarım. Mesela, doçentlik jürimin başkanıydı. Oybirligiyle doçent olduğumda bana özel bir cübbe giydireceğini söyledi. Çünkü o cübbe Bülent Nuri Esen’in Ergun Hoca’ya giydirdiği cübbeydi. Aynı durumu Venedik Komisyonu üyeliğinde de yaşadık. Komisyon’un ilk toplantısına gittiğimde herkesin hakkımda çok olumlu düşüncelere sahip olduğunu gördüm. Çünkü Ergun Hoca benim hakkımda Komisyon’u bilgilendirmişti. Bu tabii ki çalışmamı kolaylaştırdı. Burada kendisini minnetle yâd ediyorum.

Dört yıl boyunca Venedik Komisyonu üyeliği yaptım. Mayıs 2018 itibariyle mevcut hükümet, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin siyasal pozisyonunu Komisyon’da savunmadığımı düşünerek atamamı yenilemedi. Türkiye açısından büyük bir sorun olan, anayasal düzlemde tarihsel bir geriye gidişi ifade eden 2017 anayasa değişikliklerinin mimarı olan bir meslektaşımızı atadı. Venedik Komisyonu, biliyorsunuz, 2017 Mart oturumunda anayasa değişiklikleri hakkında bir görüş hazırlamıştı. Bu görüşte o anayasa değişikliklerinin demokrasi, insan hakları, katılımcılık, denge ve denetim gibi pek çok hayati konuda geriye dönüş riski taşıdığını söylemişti. Tabii bu hükümetin hoşuna gitmedi. Venedik Komisyonu’nun son dönemdeki raporları hakkındaki fikrimi sorduklarında raporlara temel tespitleri ve esasları itibariyle katıldığımı belirttim. Tabii bu yaklaşıma sahip olunca, hükümetin tercihi de farklı oldu. Ama işin doğrusu şu: Venedik Komisyonu’na üye ülkeler, mesela Türkiye ile ilgili bir konu gündeme alınıp oylamaya sunulduğunda Türkiye’yi temsil eden kişi oy kullanamaz, herhangi bir yorumda da bulunamaz.

Dolayısıyla Türkiye hakkında verilen kararların hiçbirisinin altında benim imzam yok, resmi bir katkı da yok. Statü gereği bu mümkün değil. Ama Polonya ile ilgili verilen kararlar ya da Macaristan ile ilgili raporlarda tabii ki benim değerlendirmelerim ve katkı oldu. Popülizm tehlikesinin baş gösterdiği bu ülkelerde hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan hakları konusundaki standartları ele alarak değerlendirmelerde bulunduk.

Venedik Komisyonu, istişari bir danışma organı demiştik. 1990 yılından beri çalışıyor. Duvarın yıkılmasının ardından yükselen demokrasi dalgasının üzerine, o dalganın üzerinde ilerleyen bir protagonist gibi çalışan, hatta kendi ifadesi ile demokrasi, insan hakları, demokratik kurumlar veya seçimler konusunda nerede bir yangın varsa itfaiye erleri gibi Avrupa Konseyi'nin her bir bölgesine gitme çabası olan bir Venedik Komisyonu. Son dönemlerde bütün Avrupa'da yükselen popülizm nedeniyle nasıl sıkıntılar yaşıyorsak, Venedik Komisyonu'nda da bunun yansımalarını görmemiz mümkün. Bu olumsuz tespitin altını çizelim. Komisyon, Avrupa Konseyi'nin bir organı, ama üyeleri sadece Avrupa Konseyi üyeleri değil. Komisyon, Avrupa Konseyi dışından da üye kabul edebiliyor. Çünkü önemli olan demokrasiyi yaygınlaştırmaksa eğer, bunu sadece Avrupa Konseyi nezdinde, bünyesinde tutmak doğru değil. Sadece ulusal demokrasilerle sınırlı kalamayız. Günümüzün temel problemleri hâlâ demokrasiyi ulusal demokrasilerle sınırlı tutmamızdan da kaynaklanıyor. Demokrasinin küreselleşmediği, uluslararası ilişkilerin de çözüm mecrası haline gelemediği bir vasatta günümüzün can yakıcı uluslararası problemlerini çözebilme imkânı çok fazla yok. Bir ülke kendi içinde demokratik, insan hakları ve özgürleri konusunda çok ileri standartlar yakalamış olsa dahi, dünyanın başka bir yerinde insan hakları ihlallerine, kimi zaman katliamlara doğrudan veya dolaylı olarak müdahil olduğu bilinmektedir. Savaşlara veya ayrımcı politikaların yürütülmesine neden olabilmektedir. Bu, ulusal demokrasilerin ikiye bölünmüş haliyle ilişkilidir. Kendi içinde demokratik yöntemlerle inşa ettiği demokratik irade, uluslararası ilişkilerde genelde çıkar ilişkilerine göre davranabiliyor, davranmak zorunda da kalıyor. Zira *demos*, kendi çıkarının maksimizasyonunu demokratik yöntemlerle belirlediği yöneticiye bir "ödev" olarak tayin eder. Venedik Komisyonu işte bu-

rada hayati bir rol üstleniyor. Venedik Komisyonu demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti temel ilkeleri ekseninde ayrımcılık yasağı da dâhil olmak üzere Avrupa ortak değerlerini Avrupa Konseyi dışındaki ülkelerde de yaygınlaştırmak üzere anayasal danışmanlık yapmaktadır. Özellikle Akdeniz havzası Mısır, Filistin, Tunus, Cezayir ve Fas, Avrupa Konseyi üyesi olmadığı halde Venedik Komisyonu üyesi olup, Venedik Komisyonu'nun anayasal desteğinden yararlanmaktadır. Bunun da ötesinde, Asya-Pasifik'ten Japonya ve Kore, Venedik Komisyonu üyesidir. Amerika kıtasında ABD, Meksika, Brezilya, Arjantin ve Peru da şu an Venedik Komisyonu üyesidir. Venedik Komisyonu da bu ülkelerde etkili bir şekilde çalışmalar yürütmektedir. Son olarak Venedik Komisyonu üyesi olmamakla birlikte AGİT üyesi ülkeler de Venedik Komisyonu'ndan anayasal destek almaktadır. Burada esas olan Komisyon'un o ülkelerle kurumsal iletişiminin varlığı değil, ortak Avrupa demokrasi değerlerini o ülkelere taşımanın yanında, bu değerler çerçevesinde o ülkelerdeki anayasal ve yasal gelişmeler ile içtihadi gelişmeleri hem gözlemlene hem de yön verme gücü ve imkânına sahip olmasıdır. Bu nedenle demokrasinin bir ulus devlet sorunu olmaktan çıkıp küreselleşmesini sağlaması, onu küresel düzlemde önemli bir aktör haline getirmektedir. Amaç, evrensel bir ortak standardı tutturmak, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü desteklemek, demokratik kurumların gelişimini aynı zamanda uygulamada da etkin hale getirmektir. Komisyon bir öncelik sıralaması yapar; demokratik kurumların inşası ve güçlendirilmesi, hukukun üstünlüğünün maddi, usuli ve kurumsal yönden güçlendirilmesi ile temel hak ve özgürlüklerin güvenceye kavuşturulmasını temel hedefleri olarak belirlemiş durumdadır. Demokrasi, insan hakları ve özgürlükleri Avrupa Konseyi'nin de üç temel dayanağını oluşturmaktadır. Venedik Komisyonu hukukun üstünlüğü konusunda bir check-list hazırlamış durumdadır. Bu check-list'i hangi ülkeye uygularsanız orada hukukun üstünlüğünün ne ölçüde sağlanmış olduğu anlaşılır. Bununla hukukun üstünlüğü iddiasını, hamasi söylemlerin cazibesine kapılmadan test etme imkânı vardır. Gerçi bugünün Türkiye'sinde o check-list'i uygulamamıza gerek kalmadan da maalesef bir kanaat ortaya koyabiliriz. Ama kanaatlerle konuşmak yerine, "Rule of Law Check-List" olarak nitelendirilen bu listenin Türkçeye çevrilmesi

tercihe şayan. Çevrildiği zaman Türkiye'deki çalışmalar açısından da önemli bir kriter olabilir, ülkenin durumunu kanaatler yerine bilgiyle tespit edebilme imkânımız olur.

Venedik Komisyonu açısından önemli diğer bir nokta, temel hak ve özgürlüklerin korunmasıdır. Ama bu yetmez. Temel hak ve özgürlüklerin korunması ile birlikte toplumdaki tüm farklılıkların özgürlüklerini kullanmak suretiyle demokratik işleyişe katılmaları konusundaki amacı ve çabası, Venedik Komisyonu'nu AİHM'den ayıran en önemli özellik. Venedik Komisyonu bireysel başvuru üzerine hareket etmiyor, onu harekete geçirecek organlar sınırlıdır. Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu, Venedik Komisyonu'nu çalışmaya itebilir, rapor hazırlamasını isteyebilir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi aynı şekilde talepte bulunabilir. Parlamenter Meclisi'nin dışında *monitoring* yani izleme faaliyetini yürüten Komite de Venedik Komisyonu'ndan görüş isteyebilir, bir raporlama yapmasını talep edebilir. Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi vardır, yerel yönetimler açısından önemli bir organ. Onun talebi üzerine raporlamalar yapabilir. Tabii ki üye devletlerin kendileri de talep edebilir. Burada Türkiye ile ilgili değinide bulunmak gerekiyor. 2011 yılında iki defa 2004 yılında bir defa olmak üzere Türkiye şu ana kadar sadece üç defa Venedik Komisyonu'ndan raporlama istemiştir. Birincisi Anayasa Mahkemesi eski başkanlarından Mustafa Bumin döneminde, 2004 yılında bireysel başvuru ile ilgili bir Anayasa değişikliği taslağı hazırlığı vardı. Bu taslağın Venedik Komisyonu tarafından incelenmesi ve görüş verilmesi istendi, Komisyon raporu hazırladı, sundu. Ama o Anayasa değişikliği Türkiye'de yüksek yargıyı direnişi ile karşılaştığı için, maalesef hayata geçirilemedi. İkinci ve üçüncüsü ise Adalet Bakanı Sadullah Ergin'in talebi üzerine gerçekleşti. HSYK Kanunu ile 2010 Anayasa değişikliklerinin hayata geçmesi ve uyumlaştırılması ile ilgiliydi. Venedik Komisyonu orada iki tane daha rapor verdi. Onun dışında Venedik Komisyonu'nun kuruluşundan beri üye olan ve en fazla Komisyon ile işbirliği içinde olması gereken Türkiye, herhangi bir rapor istemedi. Kuşkusuz Venedik Komisyonu Türkiye ilgili pek çok rapor hazırladı, ama bu raporların tümü, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi İzleme Komitesi veya Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi'nin talebi üzerine gerçekleşti. Türkiye bu rapor-

lara karşı çıktı, savunma yaptı, ama birçoğunda bunu dahi yapmadı. Bu eğilimi özellikle son birkaç senede görmek mümkün. Maalesef ergen psikolojisi olarak nitelendireceğim bu tutumun Türkiye'nin içine düştüğü içler acısı duruma katkı sağladığını düşünüyorum. Bunu riskler ve talihsizlikler bağlamında dile getirebiliriz.

Bir nokta daha vardır: Avrupa Konseyi, Venedik Komisyonu bu alanların dışında da AGİT gibi bazı uluslararası organizasyonlarla birlikte çalışıyor. Komisyon, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üye olan Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan gibi ülkelerle de iletişim içerisinde. AGİT bünyesindeki Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi'nin (OSCE/ODIHR) talebi üzerine Venedik Komisyonu o ülkelerde inceleme yapıyor ve raporlar hazırlayabiliyor. Bu sayede demokrasi, insan hakları, eşitlik ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması yönündeki Avrupa standartlarının o ülke pratiğine aktarılması da mümkün hale geliyor.

Az önce değerli meslektaşım ve kürsüdaşım Tolga Şirin, ayrımcılık konusunda AİHM içtihatlarının çok olgunlaşmadığını ve yerleşmediğini, bunların sınırlı sayıda olduğunu söyledi. Bunu Venedik Komisyonu açısından da söyleyebiliriz. Çünkü Venedik Komisyonu ile AİHM arasında ciddi bir etkileşim ve paralellik bulunmaktadır. İkisi de Avrupa Konseyi organı; biri bağlayıcı yargısal kararlar alan, öteki ise danışma mahiyetinde raporlamalar yapan bir organ. Venedik Komisyonu kendi raporlamalarını yaparken temel hak ve özgürlüklere, çoğulculuğa, çeşitliliğe ilişkin değerlendirmelerinde AİHM içtihatlarını kullanır. Ama AİHM de ülkeler ile ilgili değerlendirmeler yaparken Venedik Komisyonu raporlarını alır, değerlendirir. Bunun da ötesinde AİHM bakmakta olduğu önemli bir davada nasıl bir yol izleyeceği hususunda, Venedik Komisyonu'ndan bazen *amicus curiae brief*, yani bir nevi hukuki görüş alır. Bu görüşü veren heyetlerin bir parçası oldum, oldukça önemli bir görev. Venedik Komisyonu, AİHM'den "Çok teşekkür ederiz, yolumuzu aydınlattınız şimdi karar vermemiz çok daha kolaylaştı" şeklinde tepki alınca hukuki ve mesleki açıdan önemli bir tatmin sağlar.

Ayrımcılık konusunda Venedik Komisyonu'nun iki tarz yaklaşımı vardır. Bunlardan birincisi uluslararası azınlıklar ile ilgili. Uluslararası azınlıklar ile ilgili uluslararası sözleşmeler olduğu için Venedik Ko-

misyonu bu uluslararası sözleşme kriterlerine göre üye ülkeler, örneğin Romanya, Ukrayna, Moldova, Macaristan hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. İkinci olarak ise ayrımcılık meselesini hukukun üstünlüğü başlığı altında incelemektedir. Özellikle hukukun üstünlüğü ile ilgili check-list'e baktığımız zaman orada ayrımcılık sorununu üç temel boyutta değerlendirdiğini görüyoruz. Bir tanesi genel anlamda ayrımcılığın yasaklanması, ikincisi yasa yaparken eşitlik, üçüncüsü ise yasanın uygulanması sırasında eşitliktir.

Türkiye ile ilgili şu ana kadar toplam on beş tane rapor hazırlandı, on altıncısı yolda. Seçim kanununda yapılan değişikliklerin de önümüzdeki haziran ayında rapor olarak Venedik Komisyonu Genel Kurulu'nun gündemine geleceğini düşünüyorum. Bir tanesinde, özellikle dini ayrımcılıkla ilgili bir değerlendirme olduğunu görüyoruz. O da gayrimüslim azınlıkların tüzel kişilikleriyle Fener-Rum Patrikhanesi'nin ekümenik sıfatını kullanmasıyla ilgilidir. Komisyonun 2010 yılında hazırladığı görüşündeki yaklaşımını şöyle özetlemek doğru: Din özgürlüğü ve özellikle dini cemaatler konusunda Avrupa'da yasal tekil bir standart yoktur. Türkiye'nin durumu hem laiklik uygulaması itibariyle hem de toplumsal ve sosyolojik yapısı gereğince karmaşık mahiyettedir. Ülkede ilginç bir laiklik anlayışı olduğu için buna bağlı olarak din özgürlüğü ve laiklik konusundaki tartışmalar da ilginç bir görünüm arz etmektedir. Venedik Komisyonu, Türkiye içi bu tartışmalara girmez, bence de girmemesi doğru; çünkü oradan çıkmak çok fazla mümkün değil. Komisyon, Türkiye'nin ciddi gelişmeler kaydettiğini, azınlık hakları konusunda ciddi adımlar attığını, bunun takdire şayan olduğunu ve onun dışındaki sorunların da zaman içinde çözüleceğini, bunun zaman gerektirdiğini dile getiriyor. Ama bir noktada Avrupa standartları ve uluslararası sözleşmeler bakımından ihlallerin bulunduğunu da tespit ediyor. O da dini cemaatlerin tüzel kişilik kazanmasının hukuken yasak olması hususu. Dini cemaatlerin tüzel kişiliklerinin olmaması iki boyut itibariyle sorun üretiyor. Cemaatlerin mahkemelerde kolektif hak talebinde (tabii bireysel hak talebinin de bunun içinde değerlendirilmesi gerekiyor) bulunabilme imkânı yok. Tüzel kişilikleri olmadığından mahkemeleri harekete geçirebilme imkânları yok. Bununla bağlantılı olarak tabii ki mülkiyet hakkının da

korunmadığı tespiti yapılıyor. Komisyon bunun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ihlali olduğunu tespit ediyor. Venedik Komisyonu ihlal ile ilgili bir tartışma yaparken, AİHS'e bakıp değerlendirmesini yapar, tespitlerde bulunur ve bu tespitlerin sözleşmenin ihlali anlamına geldiğini söyler. Nihayetinde de Türkiye'nin bu doğrultuda bazı adımlar atması gerektiğini söylemektedir; ama hangi adımı atması gerektiğini komisyon söylemez. Çünkü Avrupa Birliği ya da Avrupa Konseyi üyeleri nezdinde yeknesak, standart diyebileceğimiz bir pratik yok. Türkiye iyi pratiklerden bir tanesini tercih edebilir ve dini cemaatlerle ilgili sorunu ortadan kaldırabilir. Ekümeniklikle ilgili olarak da patriklik sıfatının kullanılmasına müdahale edilmesinin ihlal anlamına geldiğini söyler ve bir tespit yapar. Türkiye, Patrikliğin kendi ilişkilerinde ya da kendisi tarafından kullanılmasına herhangi bir yasaklama getirmiyor. Komisyon, Türkiye'nin ekümeniklik sıfatını resmi olarak tanımaya zorlanamayacağını söyler. Ama yine tespitinde, fiili ya da hukuki olarak Türkiye'nin Patrikhane'nin ekümeniklik sıfatının kabulüne engel bir durum olmadığını, dolayısıyla aslında Türkiye'nin bunu yapabileceğini söyler ve destekler, destekleyici mahiyette son cümlesini kurar ve rapor biter. Aşağı yukarı ayrımcılıkla bağlantılı olarak Türkiye bağlamında söyleyebileceğimiz şeyler bunlar. Ama şunun tekrar altını çizelim: Komisyon'un bugüne kadar hazırladığı raporlarda, çeşitli uygulamaların, yasaların ve anayasa değişikliklerinin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni, uluslararası standartları ve Avrupa ortak demokrasi standartlarını ihlal ettiğine ilişkin tespitler var. Bunlardan bir tanesi yerel yönetimlere kayyum atamalarıyla ilgili. Olağanüstü Hal ve Kanun Hükmünde Kararname ile ilgili raporda kayyum konusuna ilişkin değerlendirmelerinin aynı zamanda ayrımcılıkla ilgili olduğu görülmektedir. Ama Venedik Komisyonu bunun farkında olarak, ki içerideki tartışmalarda bu husus çok tartışılmıştı, rapora yansıtmadı; çünkü ayrımcılık meselesinin bu bağlayıcı nihai raporlara yansması her zaman sorunlu. Avrupa organları bu konuda biraz daha çekinik davranıyor, AİHM'de gördüğümüz gibi.

Diğer bir nokta belki dolaylı ayrımcılık olarak da nitelendirilebilecek bir şey; Anayasa'nın 83. maddesindeki dokunulmazlık güvencesi 2016 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle geçersiz kılınmıştı. Bununla

İlgili 2016 Haziran oturumunda kabul edilmiş olan bir raporda önemli tespitler yapılmıştır. Komisyonun genel kurulunda yapılan tartışmalar da, değişikliğin AKP'li, CHP'li veya MHP'li milletvekilleri için değil, HDP'li milletvekilleri için getirildiği, istatistik olarak bakıldığında sadece yüzde doksan dokunulmazlık dosyasının bu milletvekilleri hakkında olduğu görülüyordu. AKP ve MHP'lilerin genelde yolsuzluk gibi akçalı işlerle, CHP'lilerin cumhurbaşkanına hakaret ile ilgili olduğu, ancak HDP'lilerin ağırlıklı kısmının siyasi ve ideolojik boyutlu olduğu görülüyordu. Bunlar Venedik Komisyonu'nda ciddi bir şekilde tartışıldı. Ama demokrasi, demokratik temsil, parlamenter demokrasi, milletvekillerinin dokunulmazlığı, halkı temsil hakları bağlamında değerlendirilmeler yapıldı. Sonuçta Türkiye'nin bu anayasa değişikliğini derhal geri alması ve dokunulmazlığın bu şekilde ortadan kaldırılmasının Avrupa standartları açısından ciddi bir ihlal oluşturduğu tespitiyle yetinildi. Ayrımcılığa dair herhangi bir ayrı başlık açılmadı.

Avrupa ve Venedik Komisyonu 2014'ten itibaren başlayarak ciddi bir krizle de karşı karşıya. 2014'ün başlarında çok fazla belirgin değildi ama 2014'ün sonlarına doğru özellikle Polonya ile başlayan Makedonya ile hatta onun öncesinde de Macaristan'da Viktor Orban iktidarıyla başlayan uygulamalar ile birlikte Venedik Komisyonu ciddi bir popülizm dalgası ile uğraşmak zorunda kaldı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında popülizm tartışması yapılamaz. Venedik Komisyonu'nun görev alanı ise demokrasinin güçlendirilmesidir aynı zamanda; demokratik anayasacılık, denge denetim mekanizmalarının kurulması, eşit ve özgür seçimlerin güvence altına alınması doğrultusunda destek işlevi görmektedir. Venedik Komisyonu son dönemlerde bu konularda daha etkili bir politika izleme konusunu tartışmaya başladı. Başkan, Komisyon'u "Avrupa'yı baştan sona saran popülizme karşı itfaiye" olarak da tanımlamaktaydı. Venedik Komisyonu'nun bazı üyeleri bu konuda çok aktif hareket edilirse diplomatik elastikiyetin kaybedileceği kaygısını taşıyor. Diğer bazıları bu konularda net bir tutum alınmadığında sonrasında söyleyecek bir sözün kalmayabileceği endişesini dile getiriyor. Venedik Komisyonu içindeki tartışma bu yöndeydi. Ama zaman içerisinde popülizm tehlikesine teslim olan Macaristan ve Polonya, Venedik Komisyonu'na karşı pozisyon aldı. Makedonya da aynı şekilde, Slovakya'da da

buna benzer bir yaklaşım var. Rusya'nın Avrupa Konseyi kurumlarıyla diyalogu uzun zamandır asgari seviyelere inmişti. Popülizm bu ülkelerde hâkimiyet sağladıkça, bu ülkelerin Komisyon'daki temsilcileri de değişti. Görev süresi dolanlar gitti, onların yerine hükümetin pozisyonunu çok net olarak savunabilecek, hükümet için savaşacak figürler Venedik Komisyonu'na üye olarak gönderildi. Bunlar, şimdi Venedik Komisyonu'nda bir blok olarak hareket etmeye başladılar. Türkiye'de de popülizmin yükselişi hepimizin bildiği bir fenomen, fenomen olmaktan öte acı verici bir tecrübe oldu. Türkiye böyle savrulurken benim üyeliğim süresinde popülist bloka Türkiye'nin desteği olmadı. Ama benim üyeliğimin sona ermesiyle o blok şimdi biraz daha güçlenmiş olacak diye endişeliyim. Popülizm tüm Avrupa için ciddi bir kriz, sadece Türkiye veya Polonya krizi değil. Polonya özellikle Anayasa Mahkemesi ve yargı konusunda attığı adımlarla Avrupa Birliği ile çok ciddi bir çatışma içerisinde ve Avrupa Birliği ilk defa bir yaptırım mekanizmasını çalıştırma kararı aldı. Macaristan'da buna benzer bir problem vardı. Bu sıkıntı Venedik Komisyonu'na şu şekilde de yansıyor: Rusya, Avrupa Konseyi'ne yaptığı mali yardımları önemli ölçüde azalttı. Türkiye de Avrupa Konseyi'ne mali desteği en fazla veren dört "majör donör" üyeden biriydi. Türkiye maalesef geçtiğimiz yıl itibarıyla bütçeyi kısıma kararı aldı. Bütçeyi kısıma kararı almak demek Avrupa Konseyi'nin, özelde Venedik Komisyonu'nun daha az çalışması, daha az raporlama ve inceleme yapması demek. Avrupa'da dolaşan popülizm hayaletinin ayaklarından biri de artık Türkiye. Bu popülizm hayaleti can acıtıyor, umutları kırıyor. Bu popülizm hayaletine karşı ciddi bir şekilde direniş sergilemek gerekiyor. Aktif yurttaş etkinlikleriyle, bilinçli politik tercihlerle bu konularda hareketlilik gerekiyor. Popülizm ateşi tüm dünyayı sarmadan her bir duyarlı yurttaşın ve kuruluşun demokrasi, hukukun üstünlüğü ve özgürlükler konusunda daha etkin, daha eğitici, daha örnek olucu, farkındalık uyandırıcı etkinliklere öncelik vermesi gerekiyor.

Avrupa'da bu hareketliliğin sağlandığını biliyoruz, popülizme karşı mücadele için Konsey ve Avrupa Birliği nezdinde desteklenen projeler vardır. Katıldığımız bu toplantılar ve projelerde çareler aranıyor. Tablonun biraz karamsar olduğunu kabul edelim. Venedik Komisyonu'nun son iki yılında iyimserliğin ciddi bir şekilde azaldığını ve yüzlerde en-

dişenin arttığını gözlemlemek mümkün. Popülizm farklılıkların ötekileştirilmesinden besleniyor. Yani dinsel, etnik, kültürel farklılıkların ötekileştirilmesi, onların tehdit olarak ilan edilmesinden ciddi bir şekilde besleniyor. O yüzden tam da bu popülizm ve ayrımcılık ekseninde Venedik Komisyonu'nun dile getirilmesi, bir mekanizma olarak ortaya konması güzel oldu.

Levent Korkut: Şu anda tabii üçüncü grup diyebileceğimiz Venedik Komisyonu çoğunluğu oluşturmuyor. Ama ciddi şekilde mali açıdan konseyin çalışmalarını engelleyecek kısıtlamalara gidiyor bazı ülkeler. Bir de bu ülkeler kendi ülkeleriyle olmasa bile diğer ülkelerle ilgili yapılan çalışmalarda muhtemelen daha sınırlı, ayrımcılığa filan bulaşmayan bir tutum sergiliyorlar, değil mi? Bu ülkelerin temsilcileri, daha çok replikası olan ve devletin o anki ideolojik yaklaşımını benimseyen temsilciler gibi gözüküyorlar.

Osman Can: Maalesef öyle, bu ülkelerde popülizm yükselişe geçince gönderdikleri kişiler de hukuk profesörleri veya yargıçlar arasından seçilseler de gerçekte bir hükümet militanı olarak çalışıyorlar. Tartışmalarda bunu görüyoruz. Yaptıkları şey şu: Komisyonun hukuki statüsü gereği, kendi ülkelerini ilgilendiren raporlar veya tartışmalarda oy ve yorum hakkı olmasa da, "ayrımcılık, hukukun üstünlüğü, denge ve denetim" konularında blok içindeki diğer üye ülkelerin siyasetini savunuyor ve bunun üzerinden, "Venedik Komisyonu, üye ülkelerin iç işlerine karışmasın" diye tartışma açıyorlar. Raporları bu yönde etkilemeye çalışıyorlar. Hassasiyeti bulunan raporların görüşüldüğü tüm oturumlara katılıp Komisyon'un daha pasif ve popülizm konusunda etkisiz bir tutum ortaya koymasını sağlıyor, rapordan kendi ülke politikaları için rahatsız edici olabilecek ifadelerin çıkartılması ve komisyonun üye ülkelerin siyasetine karışmayacağını belirten ifadelerin dâhil edilmesi için mücadele ediyorlar. Bu dayanışma popülizm için bir "kazan kazan" oyununa dönüşürken, demokrasi için de bir "kaybet kaybet" oyununa dönüşüyor. Türkiye'nin de bu olumsuz dayanışma içinde yer aldığını görmek üzücü. Standart üretmeye çalışıyorlar. Ve şu an Türkiye üyesi de o negatif standardı savunacak diye endişe ediyorum. Çünkü Türkiye üyesi Türkiye'de

popülizmi kurumsallaştıran 2017 Anayasa değişikliğinin de sorumlularından biri. Tam da bu değişikliği raporunda açıkça mahkûm eden Venedik Komisyonu üyeliğine atandı.

Tolga Şirin: Aslında bu eğilim İnsan Hakları Mahkemesi yargıçlarında da var. Mesela, Ukrayna yargıcı Dedov'un karşı oy yazısı; öylesine homofobik bir karşı oydu ki, şok yarattı. Şimdi kararın ayrıntısına girmeyeyim. Veyahut İspanya yargıcı, İspanya'da "Eşcinsellik bir hastalıktır" açıklamasıyla bilinen bir akademisyen, Strazburg yargıcı oldu şimdi. Ve bu mesela çokça tartışma yaratıyor. Bu eğilim sadece Venedik Komisyonu değil yargıçlar boyutunda da...

Levent Korkut: Sadece Türkiye değil, ülkenin adayları seçilemiyor. Yargıç olamıyorlar bu yüzden. Konsey bu adayları uygun görmüyor. Bu sadece Türkiye ile ilgili bir sorun değil, Türkiye sadece abarttı. Diğer ülkelerde de aynı sorun var. Azerbaycan da üçüncü turda. Bunun temel nedeni oradan gelen adayların kalitesinin düşüklüğü, daha çok bürokrat nitelikte olmaları ve tarafgir tutumlu kişilerin hâkim adayı gösterilmesi.

İnsan Hakları Mahkemesi'nin İçtihatlarında Ayrımcılık Yasağı

Doç. Dr. Tolga Şirin

Ben bugün burada, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin içtihatlarında ayrımcılık yasağı konusu üzerinde duracağım. Biraz apar topar çağrıldığı için biraz dağınık olabilir sunumum. Ancak meselenin özünün anlaşılacağını umuyorum.

Aslında bu sunumun belki de başlarda olması gerekiyordu. Çünkü yargısal yaklaşımın ortaya konulması veya hukuksal çerçevenin önceden konuşulması daha yerinde olurdu.

Zamanımız az olduğu için, ayrıntılara girmeden ama aynı zamanda da fırsat bulmuşken tartışılabilecek bazı konulara dikkat çekerek bazı açıklamalar yapmak istiyorum. Sunumum genel olarak kavramları tanımlamak ve benden istendiği gibi Türkiye ile ilgili olan önemli Strazburg içtihatlarını aktarmak yönünde olacak.

Öncelikle terminolojinin üzerinde durarak başlayalım. "Ayrımcılık" diyoruz, acaba gerçekten ayrımcılık mı yoksa ayrımcılık mı denmeli? Bu Türkçe açısından önemli. Dilbilgisi uzmanları "ayrım" ile "ayırım"ın aynı şey olmadığı söylüyorlar. Bu fark biraz da *differentiation* ile *discrimination*

mination sözcükleri arasındaki farka benziyor. Bizim Anayasamızın 10. maddesi de “ayırım”dan bahseder. Üzerinde durulmaya değer bir konudur. Not etmekle yetineyim, tartışmak isteyen olursa diye...

İkinci olarak, bu kavramların anlamı üzerinde duralım. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin ve Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın bu konuda bazı tanımlamalarına başvurayım. Ayrımcılık, genellikle eşitlik ilkesiyle birlikte düşünülür. Bu aynılaştırma, eşitlik ilkesinin zaten verili bir şey olduğu, yani devlet müdahale etmedikçe eşitliğin söz konusu olduğu varsayımına dayanan klasik yaklaşımın bir uzantısıdır. Oysa, özellikle 1970’li yıllardan itibaren farklılıklar varsa muamelelerde de farklı yaklaşılması gerekliliği kabul görmeye başlıyor. Bu yönden, iki sözcük arasındaki fark çok da kritik sayılmasa da dikkate değerdir ve eğer gerekiyorsa burada tartışılabilir.

Tanımların benden önceki konuşmacılarca yapıldığını varsayıyorum. Eğer yapılmadıysa kısaca değineyim. “Doğrudan ayrımcılık” ne anlama gelir? Bu, bir kişi veya grubun, ayrımcılığın yasaklandığı nedenlerin birisinden hareketle daha dezavantajlı duruma itildiği herhangi bir politika, herhangi bir mevzuat metni veya herhangi bir mahkeme kararı yoluyla yani kamusal bir eylem veya ihmal suretiyle ulaşılan dezavantajlı durumunu anlatıyor. Yani ayrımcılığın en görünür olanını... Bir de ayrımcılığın bu şekilde açıkça görünür olmayan türleri vardır. “Dolaylı ayrımcılık” deniyor. Görünüşte herkes için nötr gibi duran bir hüküm veya politikanın, bazı grupları daha dezavantajlı duruma itmesiyle ilgili bir kavramdır bu. Benim öğrencilerimden duyduğum bir olay çok güzel açıklıyor bu örneği: Öğrencimiz yargıç olmak istiyor. Yazılı sınavda başarılı olmuş, mülakata gelmiş. Mülakattaki kişi soruyor: “Sizi tanımak isteriz, nasıl bir hayatınız vardır? Sabahları kaçta kalkarsınız mesela?” Bu dolaylı ayrımcılık sorusudur. Öğrencimiz bu “doğal” ve “nötr” soruyu yanıtlar: “Herkes gibi 7-8 gibi...” Oysa aslında bu tarafsız sorunun arka planında öğrenciye namaz kılıp kılmadığı sorulmaktadır. Sabah namazı saatinde ne yapmaktadır yani, merak edilen budur. Böylelikle adaya “dindar mısın, değil misin” gibi yapacağı meslekle doğrudan ilgisi olmayan bir soru sorulmuştur. Benzer bir olay Strazburg içtihadında Yunanistan’a karşı bir başvuruda gündeme gelmiştir. Başvurucu, Yehova Şahididir, bu nedenle halkı askerlikten soğutma suçundan mahkûm ol-

muştur. Bir süre sonra kazandığı bir meslek sınavından sonra bu mahkûmiyetine atıfla göreve alınmamıştır. Görüntüde nötr olan bu muamele, aslında başvurucunun vicdani kanaatlerinden ötürü ortaya çıkan dezavantajlı durumunu göz ardı etmiştir. Vicdani retten bahsetmişken bir karar da İsviçre’ye karşı olarak ifade edilebilir. Buradaki vaka da vicdani ret ile değil, askerlikle ilgilidir. Başvuru vicdani retçi değil, diyabet hastası olduğu için askerliğini farklı bir yerde yapmak istiyor, fakat bunun mümkün olmadığı söyleniyor. Bu özel durumunun dikkate alınmaması, görüntüde nötr olan bir uygulama yoluyla ayrımcılık sonucu üretmiştir.

Bir diğer ayrımcılık biçimi de “dolayısıyla ayrımcılık” diye ifade edebileceğimiz kategoridir. İngilizce buna “discrimination by association” deniyor. Adalet Divanı içtihatlarında daha yaygın ele alınıyor bu kategori. Burada doğrudan veya dolaylı olarak kişinin kendi özelliğine dönük ayrımcılık yok. Kişiden ayrı düşünülemez, ona birliktelik eden bir ögenin yeterince dikkate alınmaması söz konusu. Doğrudan bir ayrımcılık yok veya demin söylediğim tarzda kişiye yönelik bir dolaylı ayrımcılık yok ama kişiyle birleşik ya da kişiyle birlikte hareket eden bir başka kişinin durumundan kaynaklı ayrımcılığa uğraması söz konusu. Özellikle engelliler ile ilgili olarak gündeme gelir bu. Mesela bir kadının engelli çocuğu var, bundan dolayı da herkes gibi öğle yemek saatlerinden erken saate gelemiyor, çünkü çocuğunu yemeğe götürmesi ve getirmesi gerekiyor, biraz geç kalıyor. Bu geç kalma karşısında ona sanki böyle bir şey yokmuşçasına muamele ediliyor, işe geç gelmesi yaptırımı neden oluyor. İşte burada engelli çocuğu dolayısıyla kadına ayrımcılık yapılmış oluyor.

Bir diğer ayrımcılık biçimi “taciz” diye ifade edilebilir. Taciz de insan hakları hukukunda ayrı bir biçim olarak, ayrı bir başlık olarak kavranıyor. Burada bazen kişi cinsel tacize uğrayabileceği gibi, kişiye yönelik, bazen psikolojik taciz de söz konusu olabilir. Ya da mesela LGBT bireyin çalışma yaşantısında arkasından gülünmesi veya konuşma tarzıyla dalga geçilmesi, bazı mimikler vb. yoluyla da olabilir. Veya kişinin kilosu, engellilik durumu ile ilgili olabilir. Sözel, ima yoluyla vs. buna benzer taciz biçimleri söz konusu olabilir. Bu da ayrımcılığın ayrı bir biçimi olarak tarif ediliyor.

Bir diğeri, “mağdurlaştırma” kavramı, önemli bir kavramdır. Ayrımcılık mağdurlarının veya son dönemdeki yeni terminoloji ile ha-

yatta kalanların veya kurtulanların, bu durumdan yakınmalarından dolayı ayrımcılığa uğramaları sorununu ifade eder. Yaygın uygulama şu şekildedir: Ayrımcılığa uğrayanlar bunu dile getirdiklerinde, bir de bu dile getirme hâinden dolayı ayrımcılığa uğrarlar. Özellikle çalışma yaşantısında bunu çok sık görürüz. Mesela sendikal nedenlerle ayrımcılığa uğradığını dile getiren mağdurlar bir de bu dile getirme halinden, patronu şikâyet ediyor olmaktan kaynaklı bir daha ayrımcılığa maruz kalır.

Son olarak, pozitif ayrımcılık kavramının üzerinde durabiliriz. Hukuksal olarak ifade etmek istersek, kullanacağımız terim “olumlu edim” veya “geçici özel önlem” olmalıdır. Irkçılığa Karşı Komite, burada terminolojinin “geçici özel önlem” olması gerektiğini özellikle söylüyor. Çünkü hukukta bu terminolojik tercihler önemlidir. Pozitif ayrımcılık biçimindeki söyleme, içindeki ayrımcılık sözcüğünün ayrımcılığı normalleştirilmesi nedeniyle karşı çıkılır. Geçici özel önlem, dezavantajlı gruplar lehine ayrımcılığın önlenmesi adına olumlu bazı edimlerde bulunulmasını ve bunun geçici olmasını anlatır. Esasen bu bir yöntemdir.

Bu temel kavramsal açıklamalardan sonra şimdi Strazburg içtihadına girebiliriz. Strazburg içtihadına kuş bakışı baktığımızda hızlıca söyleyebileceğimiz bazı şeyler var.

Birincisi, bu hak parazit haktır: Tek başına dava edilebilirliği mümkün değildir, yani mutlaka başka bir hakla birlikte ihlal edildiği ileri sürülebilir. “Ayrımcılığa uğradım” demek mümkün değildir. “Din özgürlüğü bağlamında ayrımcılığa uğradım” veya “Örgütlenme özgürlüğü bağlamında ayrımcılığa uğradım” gibi bir iddia ileri sürülebilir. 12 no’lu Protokol bu zorunluluğu kaldırmış ve tek başına ayrımcılık yasağının –iç hukukta tanınmış herhangi bir hak yönünden- ihlali iddiasını mümkün kılmıştır, ama Türkiye buna taraf değildir.

İkincisi, taraf devlet takdire bağlı bir yükümlülüğü kabul etmişse, bunu gerçekleştirirken eşit muamelede bulunmalıdır. Bunun anlamı şudur: Öyle konular vardır ki belli adımları atmak taraf devletlerin takdirindedir. Eğer olumlu yönde tedbir alınmasına ilişkin bir takdir sözü konusu olmuşa bunun eşit uygulanması gerekir. Buna en iyi örnek Türkiye’deki Diyanet İşleri Başkanlığı ve cemevleriyle ilgili konulardır. Strazburg içtihadında dinin ve dini grupların finansmanı takdir mesele-

dir. Finanse etmezseniz Sözleşme’yi ihlal etmezsiniz. Ederseniz de ihlal çıkmaz, ama ekonomik katkınızı eşit şekilde yapmalısınız. Türkiye takdirini Sünni İslam lehine iktisadi destekten yana kullanmıştır, bu durum Aleviler yönünden ihlal yaratmıştır. Örnekler çoğaltılabilir.

Üçüncüsü, İnsan Hakları Mahkemesi’nin ayrımcılık yasağı konusundaki yaklaşımı, yani ihlal iddialarını inceleme yöntemi çok çetkimserdir. Mahkeme kendini sınırlandıran (*self-restraint*) bir yaklaşım içindedir, ayrımcılık yasağı ihlali kararı vermek istemez gibidir adeta. Öyle ki sosyal gerçeklerle uyumsuz bir içtihadi birikim vardır. Kendi deneyimimden örnek vereyim. Benim Kürt öğrencilerim bu konulara gelindiğinde ödev almak isterler. Derler ki “Strazburg içtihatlarında Kürtlere yönelik ayrımcılık yasağı ihlallerini ele almak istiyorum.” Bu konudaki içtihatları tarayıp taramadıklarımı sorarım. Genelde “Vardır herhalde” diye düşünürler ve ödevi alırlar. Bir hafta sonra geldiklerinde ise şok olmuş şekilde, “Hocam ben hiç karar bulamadım” derler ve bu onlara araştırma yapmadan fikir sahibi olmamaları gerektiğine dair bir “ders” olur. Ancak burada dikkate değer bir nokta vardır. Biçimsel anlamda Strazburg içtihadına göre Türkiye’de Kürtlere yönelik ayrımcılık yoktur. Bunun diğer uluslararası örgütlerin raporlarıyla veya sosyal gerçeklerle uyumu kuşkuludur. Aslında bu kuşkululu durumlar farklı ülkeler yönünden de geçerlidir. 2002’ye kadar ırk temelli ayrımcılık kararı yoktu Strazburg içtihadında. Bu konuya benim çok sevdiğim Maltalı bir yargıç, yazdığı bir karşı oyda parmak basmıştır. Bulgaristan’a karşı bir vaka vardı, dedi ki: “Bu olayda da biz ırk temelli ayrımcılık ihlali vermiyoruz ama burada ben bir not düşmek istiyorum: 50 yıldır Strazburg içtihadı var ve birikmiş, bir tane ırk temelli ayrımcılık kararımız yok 2002 yılı itibariyle. Buradan üç çıkarım yapabiliriz. (1) Avrupa’da ırkçılık yoktur. (2) Avrupa’da ırkçılık var ama mağdurları bize gelmiyor. (3) Bizim inceleme yöntemimizde bir sorun var.” Üçüncüsü büyük ihtimalle daha geçerli olan bir şey. Bu karşı oydan sonra 2002’den itibaren gitgide içtihat örülmeye başlandı, ırk temelli ayrımcılık kararları da çıkmaya başladı. Fakat buna rağmen hâlâ azdır. Bu, inceleme yöntemine ilişkin sorunlardan kaynaklanmaktadır. Ben eminim ki Ulaş ve Çiğdem oldukça verimli bir sunumlar yapmışlardır bu konularda. Ben yine de açayım.

Klasik yaklaşım, "İddia eden ispat eder" şeklindedir. Ancak ayrımcılık çoğu kez bu şekilde ispatlanamaz, çünkü ispat etmek kolay değildir. Mahkeme bu bağlamda ispat yükünün yer değiştirilmesi ve istatistiklerden çıkarım yapma şeklinde yeni yöntemler geliştirmiştir. İctihadı geliştirdiği kararlardan birisi Nachova v. Bulgaristan vakasıdır. Burada başvuru zorunlu askerlik hizmeti yapan Romanlardır. Askerden kaçmışlar ve bir Roman köyüne sığınmışlardır. Başvuruculardan birisinin ninesi oradadır. İçeri girmişler ve saklanmışlardır. Bunun üzerine bir binbaşı eşliğinde bir grup asker girer bu Roman köyüne, ellerinde silahlarla. Taramalı özelliğini açarlar silahlarının ve önce havaya ateş ederler. Başvurucular kaçır, bu sırada onları vururlar. Konu Strazburg organlarının önüne geldi, zira etkili bir soruşturma yoktu, mevzuat zaten çok sorunlu ve bu bakımdan yaşam hakkının pozitif yükümlülükler bağlamında ihlali tartışıldı. Strazburg organları bu bağlamda yaşam hakkı ile ilgili ihlal kararı verdi. Konu ayrımcılığa geldiğinde ilk kez Mahkeme ispat kurallarının yer değiştirilmesi içtihadını efektif biçimde burada uyguladı. Bu olayda başvuru ile ilgili aynı zamanda bir delil de bulunuyordu. Delil de şuydu: Ateş ederken "Pis Çingeneler" gibi bir söylemde bulunulduğu ileri sürülmüştü. Buna binaen etkili bir soruşturma yürütülmedi. Yani böyle bir iddia var, daha ötesinde ırkçılığı ispatlamasına gerek yoktur. "Bu iddianın kendisi bile etkili soruşturmayı gerektirir" şeklinde bir belirleme yaptı Mahkeme. Bunun yanında Cobzaru kararı var. Burada da benzer bir yaklaşım vardır. Burada da yine Romanlarla ilgili bir durum söz konusuydu. Yine bazı ırkçı söylemlerin olduğu ileri sürülmüştü. Bu vakada da Mahkeme bu ırkçı söylemin kendisinin etkili bir şekilde soruşturulmadığını söyleyerek ihlal kararı vermişti.

Bu bağlamda ilginç bir vaka da Sampanis ve diğerleri kararıdır. Bu vakada da başvuru Roman ve Yunanistan'da okula kaydedilmiyorlar. Yani normal ilköğretime başlamak istiyorlar. Bir sene daha geçiyor, tekrar başvuruyorlar bu sefer kaydediliyorlar, ama diğer veliler protesto ediyorlar. Bunun üzerine bu protesto baskısı altında kalan öğrenciler mecburen başka bir sınıfa geçiriliyorlar. Özel bir prefabrik sınıfa alınıyor ve eğitim görmeye devam ediyorlar. Konu Strazburg organlarının önüne geldiğinde Mahkeme, burada da şunu söyledi: "Burada ayrımcılığa dair bir emare var. Yunan hükümeti Roman oldukları için bu ayrımcılığın

uygulanmadığını ispat etmek zorunda. Başvurucuların somut bir veri ortaya koymalarından itibaren ispat yükünün yer değiştirmesi içtihadı uygulanabilir.” Bu önemli bir gelişme. Bu saydığım kararlar özellikle Nachova, Cobzaru ve Sampanis kararları, ispat yükünün yer değiştirmesi bağlamında dikkate değer yeni gelişmelerdir. Bunlar, 2000’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

Bir diğer içtihadı değişim ise istatistik meselesine ilişkindir. Yani ispat kurallarının yer değiştirmesi dışında bir diğer yöntem, Strazburg içtihadında gördüğümüz, istatistiklerden ayrımcılığın olup olmadığına dönük bazı çıkarımlar yapılmasıdır. Bu bağlamda önemli kararlardan birisi Hogendijk kararıdır. Geçmişte İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) “Biz İrlandalı, Kürt veya Müslüman olduğumuz için ayrımcı muameleye uğradık” iddialarını soyut kaldığı ölçüde pek dikkate alınmazdı. 2005’te bir içtihat değişikliğine gidildi ve dendi ki: “İstatistiklere artık bakacağım. Konuyla ilgili istatistik sunulmuş ise, hükümet bunu çürütecek veri sunmadıkça bundan bir sonuç çıkartacağım.” Konu şuydu: Başvurucu bir işsizlik yardımı alıyordu, ardından bir kanun çıktı. Kanun uyarınca belli bir meblağın altında maaşı olan kişiler yönünden bu işsizlik maaşı artık uygulanmayacaktı. Başvurucu şunu söyledi: “Benim çalıştığım yıllarda öngörülen bedelin altındaki miktar, daha çok kadınlara verilen miktardı. Çünkü kadınların çalışması çok yaygın bir şey değildi, bu bakımdan bu mevzuatın mağduru kadınlardır.” Mahkeme, burada kanunun uygulandığı 5.100 kişiden 3.300’ünün kadın olması yönündeki istatistiği dikkate alarak, gerçekten de bu durumun kadınlara yönelik mağduriyet yaratan bir uygulama olduğunu söyledi, belirledi, kaydetti. Ve hükümete bunu çürütme imkânı sundu. Hükümet bunu çürütemedi ve Mahkeme bundan çıkarım yaptı ve ayrımcılık tespitinde bulundu.

Bir diğeri, Zarb Adami kararı. Bu, tersten erkeğe yönelik bir ayrımcılık vakasıydı. Bu vakada da şu vardır: Malta yurttaşları belli aralıklarla zorunlu jüri faaliyeti sürdürmek zorundadır. Başvurucu birkaç defa bu işi yerine getirmiş, fakat 1997 yılındaki en son jüri görevine gitmemiştir. Gitmediği için 240€ para cezası kesilmiş kendisine. Başvurucu şunu söylüyor: “Para cezası bana kesildi, ama bana bir daha, bir daha gelmesinin sebebi bu işin sürekli olarak erkeklere yüklenmiş olmasıdır. Yani kadınlara bu ödev yüklenmediği için sıra bana daha sık geliyor.” Bu savın yanı

sıra istatistik de sundu. Jüri üyelerinin %90'dan fazlasının erkeklerden oluştuğunu ortaya koyuyordu bu veri. Malta hükümeti bu istatistiği çürütemedi ve ihlal sonucuna ulaşıldı.

Bir diğer karar, D.H. v. Çek Cumhuriyeti kararıdır. Bu davada da yine istatistik kullanılmıştı. Bu vakada Çek Cumhuriyeti'nin Roman çocukları sürekli olarak akıl zayıflığı olan çocukların gittiği okullara yönlendirdiği iddiası gündeme geldi. Başvurucuların iddiası şuydu: "Biz, Roman olduğumuz için bu okullara gönderildik. Bu testlere giriyoruz, görüntüde objektif testler bunlar ama bizim kültürel değerlerimiz yeterince dikkate alınmıyor, oldukça keyfi şekilde akıl zayıflığı sonucuna ulaşıyorlar. Bu pratik, Roman çocuklarına yönelik sürekli şekilde uygulanıyor." Bu iddiaların yanında istatistikler de sunuldu. Gerçekten de istatistikte, söz konusu okullara giden çocukların %56'sının Roman çocukları olduğu söyleniyordu. Strazburg, hükümete aksine verileri sordu. Aksi ispatlanmadığı için bu karineden ayrımcılık yapıldığı sonucuna ulaşıldı.

Yani şunu söylemeye getiriyorum, özel ayrımcılık hukukuna ilişkin iki tane, yeni gelişmekte olan ispat yöntemi var. Bunlardan birisi "İddia eden ispat eder" kuralına tersine çevirmektir. Makul bir veri ortaya koymuş ise şayet başvuru, taraf devlete bunun aksini ispat etme yükümlülüğü yüklemek. İkincisi de tekil vakalarda görülemeyen ayrımcılığın, genel, yani istatistiğe bağlı çıkarımlardan tesit edilebilmesidir. Bu yeni yaklaşımı geliştirmese, 2000 öncesi soyut ve hayal dünyasında tespitler içinde kalacaktı Strazburg.

Ayrımcılık Yasağı Konusunda İstatistikler

Ülke	İhhal Sayısı
Birleşik Krallık	44
Romanya	34
Avusturya	27
Türkiye	15
Yunanistan	14
Rusya	13

Ayrımcılık Yasağı İhhal Sayısı	270
Toplam İhhal Sayısı	17.307

Türkiye içtihadı üzerine biraz durayım. Bizdeki vakalar neler? Ayrımcılıkla ilgili bizdeki örnekler nedir? 15 tane vaka var. Bu kararların tablosu şu şekildedir:

Türkiye Hakkındaki Ayrımcılık Yasağı İhlali Kararları

DAVA	İHLAL	KONU
Ünal Tekelli (2004)	Özel Yaşam - Cinsiyet	Evli kadının soyadı
Opuz (2009)	Yaşam/İşkence - Cinsiyet	Alle içi şiddet
X (2012)	İşkence- Cinsel yönelim	Eşcinsel mahkûm tecriti
Gülşay Çelgin (2013)	İşkence - Tutuklulararası	Ölümcül hastalık durumu
Leventoğlu Abdülkadir (2013)	Özel Yaşam - Cinsiyet	Evli kadının soyadı
Altınay (2013)	Eğitim- İşellerarası	Meslek lisesi katkısı
Tuncer Güneş (2013)	Özel Yaşam - Cinsiyet	Evli kadının soyadı
Emel Boyraz (2014)	Özel Yaşam - Cinsiyet	Güvenlik görevlisi memur kadın - İşten çıkartılma
CEM Vakıfı (2014)	Din - Mezhep	Alevilere yönelik ayrımcılık
Çam (2016)	Eğitim - Engellilik	Görme engelli kişinin konservatuar kaydının yapılmaması
M. G. (2016)	İşkence - Cinsiyet	Alle içi şiddet
Halime Kılıç (2016)	İşkence - Cinsiyet	Alle içi şiddet
İzzettin Doğan (2016)	Din - Mezhep	Alevilere yönelik ayrımcılık
Enver Şahin (2018)	Eğitim - Engellilik	Felçli kişinin Üniversite kampüsünde erişim sorunu

Birinci küme, kadınların erkeklerden farklı olarak evlenmeden önceki soyadlarını kullanamamasıdır. Bu ilk ihlal kararının da konusudur. Altını çiziyorum, 2004’te verilmiştir ilk karar. Bu bile bir şeyler anlatmaktadır. Bu sorun AYM’nin Sevim Akat Eşki kararıyla nispeten çözülmüştür; fakat hâlâ sorun zımnen varlığını korumaktadır.

İkinci küme, ev içi şiddet kategorisidir. Burada “aile içi şiddet” yazmışız. Bunun da muhafazakâr bir söylem olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda Opuz kararı bunların en trajik örneğidir. Devletin kadınlara yönelik şiddet karşısında koruma yükümlülüğünü gerektiği gibi yerine getirilmemesinin cinsiyetçi bir arka planı olduğunu tespit etmiştir Mahkeme, ki bu oldukça ilerici bir adımdır.

Üçüncü küme, diğer cinsiyetçilik kararları olarak ifade edilebilir. X v. Türkiye kararına değinebiliriz. Bu davanın özelliği şudur: İzmir’de bir vaka da başvuru bir eşcinseldir. Eşcinsel olduğu için hücreye koyuluyor, yaklaşık 18 ay boyunca spor yapamıyor, başkalarıyla görüşemiyor, tecrit ediliyor. 7 m²’lik bir yerde tutuluyor, bunun yarısı açık tuvalet, yani 3 m²’lik bir hücrede tutuluyor ve burası ağırlaştırılmış müebbet cezası almış kişiler için

kullanılan bir hücre. Mahkeme, bu tutulma koşullarının insanlık dışı muamele olduğu tespitini yapmış ve dahası başvurucunun eşcinsel olmasından kaynaklı burada tutuluyor olmasını ayrımcılık olarak görmüştür.

Cinsiyetçilik konusundaki içtihattan devam edelim. Emel Boyraz vakasının üzerinde duralım. Bu olayda başvuru, güvenlik görevlisi olmak üzere bir kamu görevi işine başvurmuş, sınava girmiş ve kabul edilmiştir. Ve bir süre geçtikten sonra, güvenlik görevlilerinin işe alımındaki kriterlerden birisinin askerlik hizmetini yapmış olma gerekliliği olduğu yetkililerin akıllarına geliyor ve başvuru görevden alıyorlar. Başvurucu İdare Mahkemesi'ne dava açıyor, mahkeme davasını kabul ediyor, tekrar kamu hizmetine dönüyor, fakat Danıştay kararı bozuyor ve başvuru yeniden işten çıkartılıyor. Konu Strazburg organlarına geldiğinde ihlal kararı veriliyor. Bu kararın şöyle bir önemi yanı var: (Yani bizim hukuken önem atfettiğimiz nokta şudur:) Normalde kamu hizmetine girme hakkı sözleşmede yer almadığı için kamu hizmetine girmede ayrımcılık, Strazburg organlarının önüne taşınmaz. Ne var ki burada Mahkeme, kamu hizmetine girme yönünden değil, hizmete girdikten sonra işten çıkartılmayı özel yaşama saygı hakkının bir unsuru olarak görmüş ve buradan hareketle bir ihlal belirlemesi yapmıştır.

Dördüncü küme, din temelli ayrımcılık, daha doğrusu Alevilere yönelik ayrımcılık kümesidir. Bu olaylardan ilkinde diğer ibadethanelere -zorunlu olmamasına rağmen- fatura ödemesinden muafiyet tanınırken cemevlerine tanınmamasının ayrımcılık yarattığı tespit edilmiştir. Bu karar sonradan Doğan kararında derinleştirilmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ayrımcılık üreten niteliği tespit edilmiştir.

Beşinci küme, engellilikle ilgilidir: Çam v. Türkiye ve Enver Şahin v. Türkiye davaları. Bunlar yenidir ve gelişmekte olan engellilik temelli ayrımcılık konusundaki içtihadı birikim yönünden önem taşırlar. Çam davasının konusu şuydu: Başvurucu görme engellidir. Konservatuar sınavına giriyor, bağlama çaldığı için alınmıyor, sağlık raporu istiyorlar kayıt sırasında. Sağlık raporunda "Görme engelli olmayanlara yönelik dersleri alabilir" yazıyor. İstanbul Teknik Üniversitesi bunu kabul etmeyip, "Konservatuar eğitimine tamamen uygundur" raporu alınmasını talep ediyor. Başvurucu bunu alamadığı için konservatuar eğitimini sürdüremiyor. Konu Strazburg organlarına taşındığında Mahkeme, engellilik temelli ayrımcılık belirleme-

si yaptı. Türkiye üzerinden örmeye başladı bu ayrımcılık temeline ilişkin kararlarını. Örneğin daha yakın tarihli Enver Şahin kararı vardır dikkat çeken. Başvurucu, Fırat Üniversitesi'nde okumak isteyen felçli bir kişiydi. Kaydedildiği zaman herhangi bir engeli yoktur, fakat bir trafik kazası geçiriyor, felç oluyor ve ardından diyor ki, "Ben üniversite eğitimime devam etmek istiyorum ancak üniversite binası bana uygun değil. Amfiler yukarı katta ve ben buraya giremiyorum. Bundan dolayı eğitim özgürlüğüm bağlamında bir sorun var." Üniversite yönetimi bunu reddediyor ve diyor ki, "Mali yeterliliklerimiz bunu karşılayacak durumda değil. Siz teorik derslere değil ilk kattaki atölye derslerine katılabilirsiniz." Bunun üzerine konu Strazburg organlarına geldiğinde burada da Mahkeme engellilik temelli olarak eğitim özgürlüğünün ihlal edildiği kararı vermiştir.

Bu kümelemelerin yanında iki kararın üzerinde durabiliriz. İlkın Gülay Çetin vakasına değinelim. Bu kararın içeriği şöyledir: Başvurucu çok ağır hastadır ve tecrit altındadır. Gülay Zere vakası vardı bundan önce ama Mahkeme bunu teknik nedenlerle incelememişti. Bu vakada Mahkeme ihlal belirlemesini şöyle yaptı: Gülay Çetin çok ağır hastaydı, dolayısıyla cezaevinde tutulmaması gerekiyordu. Ya Cumhurbaşkanı'nın affetmesi veya Ceza Muhakemesi Kanunu'nun mahkûmlara ilişkin hükmünün uygulanması gerekecekti. Türkiye mevzuatı yönünden şöyle bir sorun vardı: Başvurucu daha mahkûm olmamıştı, tutukluydu. Bizim mevzuatımız tutuklulara bu şekilde bir serbesti olanağına izin vermiyordu. Cumhurbaşkanı affı da sadece mahkûmlara yönelik uygulandığı için başvurunun ısrarla cezaevinde tutulması söz konusuydu. Strazburg organları burada mahkûmlar ile tutuklular arasındaki farklı muameleyi tespit ederek bu bağlamda ayrımcılık belirlemesi yapmıştır.

Bir diğer vakamız Altınay kararıdır. Bu hepimizin bildiği üzere, meslek liselerine yönelik katsayı uygulamasıyla ilgilidir. Burada Strazburg organları ikili bir ayırım yapmıştır. Düz liselerle meslek liseleri arasındaki ayırım haklılaştırılabilir görülmüştür. Fakat bu olayda, başvurunun girdiği yıllarda böyle bir katsayı uygulaması olmadığı dikkate alınmıştır. Başvurucunun bunu öngörmesi mümkün olmadığı için bu bağlamda bir ayrımcılık olabileceği ifade edilmiştir. Tekrar edeyim: Mahkeme, meslek liseleriyle düz liseler arasındaki farkın ayrımcılık yaratmayacağını söylemiştir. Ama başvurunun girdiği yıl böyle bir şey yoktu, son sınıfa

geldiğinde bunun onun kaderi haline getirilmiş olmasını ayrımcılık yasağının ihlali olarak görmüştür Mahkeme.

İçtihatları arka arkaya sıraladım, çünkü toplantılara biraz geç dahil oldum. Normalde derslerde konuştuğumuz içtihadı apar topar getirdim. Biraz daha sistematik hale getirmek isterdim. Ama yine de bir sonuca bağlayayım. Bu aktardıklarımın hareketle şunlar söylenebilir:

Birincisi, İnsan Hakları Mahkemesi'nin genel olarak, Türkiye yönünden de özel olarak ayrımcılık içtihadı çok zayıftır. Sadece Türkiye ile ilgili karar sayısı on beş tanedir ki bunlardan ilki 2004 yılında verilmiştir. Bunda Türkiye'de ayrımcılığın olmaması değil, hem başvuruçuların bu yöndeki iddialarını güçlü temellendirememesi hem de Strazburg'un yaklaşımındaki sorunlar etkilidir. Avukatların ayrımcılık hukukuna yönelik bilgi birikimlerini artırmaları ve olağan hukuk yollarında bu iddiaların da üzerine gitmeleri ve bu yönden de bağımsız ihlal iddialarını sadece "ayrımcılığa uğradık" iddiasıyla sınırlı kalmadan ileri sürmeleri önemlidir. Bu avukatlara yönelik sonucumuz.

İkincisi, İnsan Hakları Mahkemesi son yıllarda ayrımcılık konusundaki ispat kurallarında başkalaşmaya gitti. Bu bağlamda istatistikler çok önemli hâle geldi. Bu istatistiklerin hak mağdurları tarafından toplanması çok güçtür. Bu nedenle insan hakları alanında çalışan demokratik kitle örgütlerine çok önemli işler düşmektedir. Bu verilerin toplanması, ayrımcılık konusunda delil olarak kullanılabilmesi için kendi çalışma alanlarında özel olarak çalışmaları ve Mahkeme'nin dostu (*amicus curiae*) sıfatıyla yargılama süreçlerine dahil olmaları önerilir. Bu sonuç da demokratik kitle örgütlerinin temsilcilerine yöneliktir.

Üçüncüsü, İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek 12 no'lu Protokol yürürlüğe girmiştir. Ayrımcılık yasağının iç hukuktaki herhangi bir hak yönünden ihlali iddialarının ileri sürülmesi bu protokol uyarınca mümkündür; fakat Türkiye henüz bu protokole taraf değildir. Buna taraf olunması için bu alanda çalışan herkesin özel olarak kampanya yapması önerilir. Eğer tutarlı bir ayrımcılık karşıtı konumda bulunulması gerekiyorsa, tutarlılık adına bu protokole de taraf olunması gerekir. Bu da hükümet yetkililerine yönelik bir sonuç, bir çağrı olsun.

Beni dinleme zahmetine katlandığınız ve sabrınız için teşekkür ediyorum.

Biyografi

Anastasia Crickley

Anastasia Crickley, 2010 yılından beri BM Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin (CERD) üyesidir, 2016-2018 yılları arasında da komitenin başkanlığını yapmıştır. Başkan olarak ırkçılığın tüm biçimleriyle mücadelenin uluslararası toplumun temel hedeflerinden biri olarak kalmasını sağlamaya çalışmış ve bu mücadeleyle ilgilenen sivil toplum da dahil olmak üzere her kesimle bağları kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Temel Haklar Ajansı'nın ilk başkanı ve bu örgütün devamı niteliğindeki Avrupa Irkçılık İzleme Merkezi başkanlığı yapmıştır. Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi danışma kurulu üyesi ve AGİT'in Ayrımcılık Ofisinde kişisel temsilci olmuştur. İrlanda Maynooth Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler Bölümü Başkanı olarak üniversiteyi ayrımcılıkla mücadele ve dışlanmış gruplara erişiminde yenilikçiliğe yöneltmiştir. 2004-2011 yılları arasında İrlanda Ulusal Irkçılık ve Çokkültürcülük Danışma Komitesi üyesi ve başkanıdır. Crickley'in dışlama, eşitsizlik ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması yoluyla insan haklarının desteklenmesi ve insan haklarını etkisiz kılan uygulamalarla mücadele konusunda uzun yıllardır süren kararlı bir durumu vardır. Kendisi şu anda Dublin Pavee Point Ulusal Göçebe ve Roma Merkezi Başkanı, İrlanda Göçmen Hakları Merkezi kurucusu ve aynı zamanda Uluslararası Toplumsal Gelişim Derneği başkan yardımcısıdır.

Baskın Oran

Mülkiye'den 1968'de mezun oldu. Aynı fakültede uluslararası ilişkiler asistanı olarak doktorasını 1974'te bitirdi. 6 Kasım 1982'de YÖK, davayı kazanması üzerine de 1983'te sıkıyönetim tarafından işinden atıldı. Danıştay kararıyla Ekim 1990'da görevine döndü. 1991'de doçent, 1997'de profesör oldu. 2004'te resmî Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu'nu yazdı. 2008'de Ermenilerden Özür Diliyoruz metninin, 2009'da da Genelkurmay Başkanına Suç Duyurusu'nun başlatıcılarından biriydi. 2013'te Kürt Barış Süreci'nde Akiller üyesi olarak çalıştı. Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan'a açtığı iki hakaret davası reddedildi (2017 ve 2018). SBF'den 2006'da kendi isteğiyle emekli oldu. Haftalık olarak Agos'ta ve ayrıca artigercek.com ve ahvalnews.com/tr'de yazıyor. Temel konuları: Milliyetçilik, Türk dış politikası, özellikle de azınlıklar. 2018 itibariyle 25 kitabı var. Bunlardan üçü çevrilerek Fransa'da, ABD'de ve İran'da yayımlandı. Son kitabı (2018): Etnik ve Dinsel Azınlıklar–tarih, teori, hukuk, Türkiye.

Doğuş Şimşek

Koç Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. 2014-2016 yıllarında Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi'nde (MireKoç), TUBITAK-BİDEB'den aldığı fon ile başlığı "Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Entegrasyon Süreçleri ve Türkiye'nin Göç Politikası" olan araştırma projesini yürütmüştür. Şimşek, doktora derecesini sosyoloji alanında City University London'dan, yüksek lisans derecesini ise kültürel incelemeler alanında University of London, Goldsmiths College'dan almıştır. MireKoç'a katılmadan önce Regents University London'da Göç Sosyolojisi ve City University London'da sosyoloji dersleri vermiş, Londra'daki ikinci nesil Türk ve Kürt gençleri arasındaki kimlik oluşumu ve ulusaşırı pratikler hakkında araştırmalar yapmıştır. Bu konuda yazdığı kitap İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından 2016 yılında yayımlanmıştır. Şimşek'in araştırma konuları genel olarak entegrasyon ve ulusaşırıçılık, mülteci çalışmaları, ırk ve ırkçılık ve göçmen çocukları ve kimlik konularını kapsamaktadır. Şimşek birçok makale ve araştırma raporu yayımlamış, araştırma bulgularını ulusal ve uluslararası konferanslarda sunmuştur.

Adem Yeşilyurt

ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde doktora öğrencisidir. Yüksek lisans derecesini aynı bölümden “Sermaye Medyasında Muhabirlerin Rolü: Türkiye’de Muhabirlerin Emek Süreci Üzerine Bir Araştırma” başlıklı teziyle 2014 yılında almıştır. Araştırma konuları dijital emek, çalışmanın geleceği ve medyanın ekonomi politiği konularını kapsamaktadır. Doktora tezi modern kapitalizmde teknoloji, örgütler ve çalışma ilişkileri üzerinden zaman ve mekânın dönüşümü sorunu üzerinedir. Yeşilyurt 2011-2014 yılları arasında ODTÜ’de, devamında Eylül 2016’da imzaladığı Barış Bildirisi nedeniyle KHK ile üniversiteden ihraç edilene kadar da Kocaeli Üniversitesi’nde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. O zamandan bu yana Kocaeli Dayanışma Akademisi’nde koordinatör olarak görev yapmaktadır.

Hülya Kendir Özdiç

Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nden 672 Sayılı KHK ile ihraç edilen Özdiç eğitimini ODTÜ ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde tamamladı. Türkiye kamu yönetiminin bölgesel boyutu, karşılaştırmalı siyaset ve kamu tarım politikaları üzerine yayımlanmış makale ve çevirileri mevcuttur.

Yücel Demirer

Doktora eğitimini Ohio State Üniversitesi’nde tamamlayan Demirer Kocaeli Dayanışma Akademisi üyesidir. Araştırmaları kültür ve siyasetin kesişim noktasına odaklanmıştır. Siyasal kültür, sembolik siyaset ve dinin siyasal boyutuna ilişkin yayımlanmış makale ve kitapları mevcuttur. Özellikle siyasetin performanslar, semboller ve kolektif kutlamalar gibi alternatif mecralarının siyasal karar alma süreçlerini ve bir bütün olarak siyaseti değişik düzeylerde etkilediği ile ilgilenmektedir.

Örgen Uğurlu

Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Çevre Mühendisliği Bölümü’nde, yüksek lisansını aynı üniversitenin Fen Bilimleri

Enstitüsü Çevre Mühendisliği programında tamamladı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri programında doktora derecesi aldı. 2008 yılından beri Kocaeli Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olan Doç. Dr. Örgen Uğurlu'nun çevresel güvenlik, kent sosyolojisi, kentsel yenilenme ve yerinden edilme konularında kitaplaştırılmış çalışmaları, kentlerin tarihsel ve ekolojik gelişimleri üzerine de araştırmaları bulunmaktadır.

Derya Bayır

“Minorities and Nationalism in Turkish Law” isimli kitabın yazarıdır. Bu kitabın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş çevirisi 2017 yılında “Türk Hukukunda Azınlıklar ve Milliyetçilik” adıyla İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından basılmıştır. Akademik ilgi alanları arasında insan hakları ve azınlık hakları; milliyetçilik üzerine çalışmalar; sekülerlik, din ve hukuk ilişkisi; Türk hukuk sistemi ve yargı kararları ve Osmanlı çoğulculuğu bulunmaktadır. Doktorasını Queen Mary, University of London'da tamamlamıştır. Doktora tezi, LSE Contemporary Turkish Studies Chair tarafından düzenlenen en iyi tez yarışmasında ödül almıştır. Bayır, AİHM'ne birçok dava taşımıştır ve bunlar arasında en önemli olanlardan biri Güveç v. Turkey davasıdır. Uzun yıllar Queen Mary University of London, hukuk fakültesi bünyesindeki GLOCUL: Centre for Culture and Law'da araştırmacı olarak bulunmuş ve post-doktorasını da yine burada, Leverhulme Trust'ın bursu ile İslam ve sekülerlik kavramlarının Türk hukukunda ve azınlık haklarının korunmasına etkileri üzerine yapmıştır. Akademik çalışmalarına halen İngiltere'de devam etmektedir.

Dilşad Çiğdem Sever

D. Çiğdem Sever 2002 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra bir süre avukatlık yapmış; 2005 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamış, daha sonra akademik hayatına Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde devam etmiştir. 2013 yılında doktorasını tamamlayan Sever doktor öğretim üyesi olarak çalışmaya devam etmektedir.

Sever, idare hukukuna insan hakları merkezli bir yaklaşımla bakan çalışmalar ve feminist hukuk kuramına ilişkin araştırmalar yapmaktadır. Sever, Eşit Haklar İçin İzleme Derneği Yönetim Kurulu üyesidir.

Ulaş Karan

2005 yılından bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde uzman ve 2012 yılından bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Genel olarak anayasa hukuku ve insan hakları hukuku alanlarında, özel olarak ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru; eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı; din ve vicdan, ifade, örgütlenme ve toplanma özgürlükleri; nefret söylemi ve nefret suçları gibi alanlarda araştırma ve eğitim faaliyetleri yürütmektedir. Ayrımcılık yasağı, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru, ifade özgürlüğü, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü konularında yayımlanmış çeşitli kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Ülkü Doğanay

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi iken kamuoyunda Barış Bildirisi olarak bilinen "Bu Suça Ortak Olmayacağız" başlıklı bildiriye imzalaması nedeniyle 686 sayılı KHK ile ihraç edildi. "Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek" isimli kitabının yanı sıra Eser Köker'le birlikte kaleme aldığı "İrkçı Değilim Ama... Yazılı Basında İrkçı-Ayrımcı Söylemler" ve Halise Karaaslan Şanlı ve İnan Özdemir Taştan'la birlikte kaleme aldığı "Seçimlik Demokrasi" isimli kitapları yayınlandı. Halen seçim kampanyaları, demokrasi kuramları, ırkçı ve ayrımcı söylemler konularında çalışmalar yürütüyor. Gazete Duvar'da düzenli yazıları yayınlanıyor.

Gamze Tosun

Hrant Dink Vakfı, Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi Proje Koordinatörü. Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyat-

ları Bölümü'nde 2015 yılında tamamladı. Sabancı Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Programı'nda yüksek lisans eğitimine devam ediyor.

Pakrat Estukyan

1915 Kırımı'ndan kurtularak İstanbul'a göç etmiş bir ailenin ikinci kuşağı olarak 1953 yılında Rumelihisar'da doğdu. Şehrin Ermeni okullarında eğitim gördükten sonra uzun yıllar biyokimyateknisyeni olarak çalıştı. 2008 yılından bu yana Agos Gazetesi'nin Ermenice sayfalarında editör ve köşe yazarı olarak çalışıyor. Sıradan insanların sıradışı yaşamlarını anlattığı öyküleri Türkçe çevirileriyle "Hay Hikâyeler" adıyla 2011'de Everest yayınlarından, Ermenice orijinal hali ise "Bantukht yerker" (Gurbet Türküleri) adıyla 2012'de Aras yayıncılıktan çıktı.

2017 Ekim ayından bu yana "Artı" televizyonu için Mihail Vasilyadis ile haftalık "Haftanın Hay'ı Huy'u" adlı aktüalite programı hazırlayan Estukyan ayrıca Paris'te Ayp FM ve İstanbul'da Açık Radyo'da yayınlanmak üzere yine haftalık radyo programları, Özgür Gündem, Özgürlükçü Demokrasi ve Yeni Yaşam gazetelerinde köşe yazarlığı yapıyor.

Aslı Kayhan

Kocaeli Üniversitesi, Felsefe Bölümü öğretim üyesi ve Kocaeli Dayanışma Akademisi üyesi Aslı Kayhan doktorasını Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyoloji programında "Aydınlanma Dönemi, İnsan Kavrayışı ve Özgürlük" temasıyla 1999'da tamamlamıştır. Kültür sosyolojisi, sınıf kültürü, müzik sosyolojisi ve emek çalışmaları ilgi alanı içindedir. Bu alanlarda yayımlanmış makale ve kitap bölümleri mevcuttur. Son olarak Kocaeli Dayanışma Akademisi adına İzmit SEKA fabrikası endüstriyel miras ve kent belleği araştırmasında yer almaktadır.

Emre Erdoğan

Galatasaray Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olan Emre Erdoğan aynı bölümde doktorasını tamamladı. 1996'dan itibaren kamuoyu araştırmaları yapan

Erdoğan 2003 yılında bağımsız bir araştırma şirketi olan Infakto RW'yu kurdu. 2005 yılından itibaren Boğaziçi Üniversitesi ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yarı zamanlı olarak Araştırma Metotları ve İstatistik dersleri veren Erdoğan, 2015 yılından itibaren İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tam zamanlı öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Doç. Dr. Erdoğan; dış politika ve kamuoyu, siyasal katılım, genç ve çocuğun iyi olma hali; gönüllülük ve sosyal sermaye konularında çok sayıda araştırma yürütmüş ve yayın yapmıştır.

Balint Josa

Balint Josa, odağında Romanlar ve sivil toplumun güçlendirilmesi olan çalışmasıyla siyaset bilimi alanında yüksek lisans derecesi almıştır. Halen, 2002'de ayrımcılığa karşı mücadele etmek için kendisinin finanse ettiği "Öznel Değerler" adlı Macar Vakfı'nda çalışmaktadır. 2016-2017 yıllarında, "Öznel Değerler" UNITED (BİRLEŞİK) Kültürlerarası Eylem'in Sekreteryası'na ev sahipliği yaptı. Balint, ağın Program Koordinatörü oldu. Şimdi yeni kurulan Macaristan BİRLEŞİK'in müdürü olarak, BİRLEŞİK'in çabalarını koordine ediyor. Balint, Nefret Söylemine Hayır Hareketi'nin, ilk günlerinden itibaren bu kampanyayla ilgiliydi ve kampanya araç seti için doğrudan Avrupa Konseyi için çalıştı. 2017 yılına kadar Avrupa Eylem günlerinin hemen hepsinde yer alarak en fazla deney"ime sahip olan çevrimiçi eylemcilerden biridir. 18 yaşından beri sivil toplum sektöründe profesyonel olarak çalıştı. Çeşitli sosyal hareketlerin bir parçasıdır ve Amnesty Macaristan'ın yanı sıra BİRLEŞİK'in de yönetim kurulu üyesidir.

Dmitriy Nurumov

Yasal Politika Araştırma Merkezi (Kazakistan) İcra Direktörü. 2015-2016 döneminde, AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği için Ukrayna Özel Danışmanı olarak görev yaptı. 2011 yılında, Hukuk Danışmanı olarak AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği'ne katıldı, 2014 yılında Kıdemli Danışman pozisyonuna yükseldi. Bundan önce AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi Hukuk Üstünlüğü Birimi için,

Orta Asya'da AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi Hukuk Üstünlüğü Programı Koordinatörü olarak çalıştı ve Ermenistan'da bir dava izleme projesi yürüttü. AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi'ne katılmadan önce, 2001-2003 yılları arasında Almatı'daki AGİT Merkezi için Hukuk Uzmanıydı. Geçmişte Uluslararası Göç Örgütü (IOM) ve Kazakistan'da yerel bir STÖ için çalıştı. 2000 yılında Uluslararası İlişkiler Moskova Devlet Enstitüsü'nde (MGIMO) Uluslararası Kamu Hukukunda doktorasını savundu. Ceza muhakemesi, insan hakları ve anayasa hukuku üzerine yayın ve editörlük yapıyor.

Nicoletta Charalambidou

Nicoletta Charalambidou, Avrupa Birliği ve insan hakları hukuku ve özellikle ayrımcılık, iltica, göç, insan ticareti, taabiyet ve AB vatandaşlığı ve temel haklar konularında uzmanlaşmış bir insan hakları avukatıdır. Uzmanlık alanlarında, ulusal mahkemeler, AB Adalet Divanı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi huzurunda davalarla ilgileniyor. 1999 yılından bu yana Kıbrıs'ta ırkçılık ve ayrımcılığa karşı çalışan, göçmenlere, mültecilere ve insan ticareti mağdurlarına destek ve güçlendirme hizmeti veren ve destekleyen bir ulusal sivil toplum kuruluşu olan Eşitlik, Destek, Irkçılık Karşısı - KISA-Eylem komitesi üyesidir. Ayrıca 2009 yılından 2015 yılına kadar ENAR'ın (Avrupa Irkçılıkla Mücadele Ağı) Başkan Yardımcılığı görevini yürüttü. Göç ve iltica ve ayrımcılık karşıtı alanlarda çalışan birçok Avrupa STÖ Ağında KISA'yı temsil etmektedir. Çeşitli Avrupa Birliği projelerinde uzman olarak yer almaktadır.

Ozan Erözden

1989 – 1999 yılları arasında İ.Ü. Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku bölümünde araştırma görevlisi ve öğretim üyesi (Yrd. Doç.) olarak görev yaptı. 1999 – 2002 yılları arasında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı bünyesinde insan hakları gözlemcisi olarak Hırvatistan'da çalıştı. 2002-2015 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi (Yrd. Doç. ve Doç.) olarak görev yaptı. Alexandar von Humboldt Stiftung bursu ile Mart 2006

– Eylül 2007 tarihleri arasında Köln Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde araştırmacı olarak bulunan Erözden, Eylül 2015'den bu yana MEF Üniversitesi Hukuk Fakültesinde öğretim üyesidir. İki uluslararası projede (UNDP destekli Blue Bird ve AB Komisyonu destekli JURISTRAS) ve bir ulusal TÜBİTAK 1001 projesinde araştırmacı olarak çalışan Erözden'in devlet kuramı, milliyetçilik kuramları, insan hakları, demokrasiye geçiş süreci adaleti ve hukuk felsefesi konularında Türkçe ve yabancı dillerde yayınları vardır.

Mine Yıldırım

İnsan hakları ve din veya inanç özgürlüğü alanında çalışan bir araştırmacıdır. Türkiye'de herkes için inanç özgürlüğünün korunmasına yönelik insan hakları temelli çalışmalar yürüten İnanç Özgürlüğü Girişimi'nin kurucusudur. Akademik ve politika odaklı çalışmalarında iş yerinde dini semboller, vicdani ret, ibadet yeri kurma hakkı, eğitimde inanç özgürlüğü gibi inanç özgürlüğünün çeşitli yönleri üzerine yazıları, ulusal ve uluslararası yayınları bulunmaktadır. Din veya İnanç Özgürlüğünün Kolektif Boyutu ve Türkiye Vak'ası adlı doktora tezi 2017 yılında Routledge yayınevi tarafından İngilizce olarak yayımlanmıştır ve kitabın Türkçe çevirisi Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanacaktır. Yıldırım lisans derecesini Marmara Üniversitesi İngilizce Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden, master derecesini İngiltere'de Leicester Üniversitesi İnsan Hakları ve Medeni Haklar programından ve doktora derecesini Finlandiya'da Abo Akademi Üniversitesi'nden almıştır. Türkiye'de inanç özgürlüğü hakkının korunması amacıyla yaptığı çalışmalar nedeniyle 2016 yılında Stefanus Prize ödülünü paylaşmıştır.

Jasminka Dzumhur

Bosna-Hersek'in İnsan Hakları Ombudsmanı'dır. Hukuk, insan hakları ve uluslararası ilişkiler alanlarında 30 yılı aşan bir deneyime ve hukuk alanında doktora derecesine sahiptir. 2016 yılından beri Birleşmiş Milletler Tüm Göçmen İşçiler ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına İlişkin BM Komitesi üyesi ve başkan yardımcısıdır. 2010-2015 yılları ara-

sında BM Gözaltında Zorla veya Gönülsüz Kayıplar Çalışma Grubu üyesidir. 1980 yılında kurulmuş olan bu çalışma grubunda görev üstlenmiş ilk kadındır. 2014-2015 döneminde Başkan Yardımcısı olarak bu gruptaki görevini tamamlamıştır. 2008 yılında Bosna-Hersek Ombudsman'ı olarak atanmıştır. Ombudsmanlık görevinden önce 12 yıl boyunca yargıçlık ve daha sonra da Zenica Belediyesi Kabahâtlere Mahkemesi Başkanlığı yapmıştır. Altı yıldan daha uzun bir süre Bosna-Hersek BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi'nde çalışmıştır. Bunun 2006 Mart'ından 2007 Haziran'ında Ofis'in kapatılışına kadar olan döneminde sorumlu müdür olarak görev yapmıştır. 2007 - 2008 döneminde, Uluslararası Kayıp Kişiler Komisyonu (ICMP) bünyesindeki Batı Balkanlar'daki Adaletle ve Sivil Toplum Programı Koordinatörlüğü görevini yerine getirdi. Jasminka Džumhur, polis memurları, yargıçlar, savcılar, sosyal hizmet uzmanları, STK temsilcileri ve Bosna-Hersek'teki uluslararası güçlerin temsilcilerine, insan ticaretinin önlenmesi, aile içi şiddet, yabancıların hareketi ve ikamet, bilgi edinme özgürlüğü, gibi insan hakları konularında eğitim vermektedir. Ayrıca bir dizi yasa ve tüzük taslağın yazılma sürecine katılmıştır.

Osman Can

Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi, 2014-2018 dönemi Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu eski üyesi ve Bilimsel Konsey Başkan Yardımcısı, Türk-Alman Kamu Hukukçuları Forumu kurucusu ve Türkiye koordinatörü. Ankara Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Yüksek lisans ve doktorasını Almanya'da yaptı. 2002-2010 tarihleri arasında Anayasa Mahkemesinde raportör yargıç olarak çalıştı. Türkiye'nin en önemli anayasal krizlerinin çözümlendiği davalarda görev aldı. 2006'da doçent, 2013'te profesör oldu. Çeşitli gazete ve dergilerde yazarlık yaptı, televizyonlarda tartışma programlarını yapıp yönetti. 2010'da Türkiye için Yeni Anayasa Platformunu kurdu ve anayasa yapımının toplumsal bir katılımı yürütülmesi mücadelesini yürüttü. 2012-2015 tarihleri arasında Anayasa sürecine katkı sağlamak için yapılan daveti kabul etti ve AKP'de MKYK üyesi oldu. Haziran 2015 seçimlerinde İstanbul'dan AKP milletvekili seçildi. Anayasa, hukuk devleti, demokrasi ve insan hakları

konusundaki temel görüş aykırılıkları nedeniyle aynı yıl aktif siyaseti bırakıp üniversiteye döndü. Halen kamu hukuku alanındaki uyuşmazlıkların çözümü için hukuki görüşler hazırlamakta ve Anayasa Mahkemesine bireysel başvurulara danışmanlık yapmaktadır.

Tolga Şirin

Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı bünyesinde ders veren akademisyen Doç. Dr. Tolga Şirin, anayasa hukuku ve insan hakları uzmanıdır. Anayasa Hukuku Araştırmaları Derneği'nin kurucu üyelerindedir. Bolivya Anayasası: Hukuk Demokrasi ve Özerklik; Türkiye'de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru): İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulamasıyla Mukayeseli Bir İnceleme; 30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü, Çevre İnsan Devlet: Anayasa Üzerine Güncel Yazılar, Bireysel Başvuru Hakkı isimli kitapların yazarıdır. Karşılaştırmalı anayasa hukuku, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, anayasa yargısı, anayasa mahkemesine bireysel başvuru, nefret söylemi, ifade özgürlüğü, milliyetçilik, çevre hakkı üzerine çalışmaktadır. 2006-2008 yılları arasında İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi yürütme kurulu üyeliği yapmıştır. Londra Birkbeck ve Köln Üniversitelerinde misafir araştırmacı olarak çalışmıştır.

*"Uluslararası Ayrımcılık Konferansı Avrupa Birliği
Türkiye Delegasyonu tarafından finanse edilmiştir.
Bu yayının içeriği Avrupa Birliği'nin görüşlerini
yansıtmak zorunda değildir"*

ESHİD
Eşit Haklar
İçin
İzleme Derneği